Bu proje Avrupa Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti
tarafından finanse edilmektedir

İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 16

iklimIN

İKLİM MÜCADELESİNDE EKONOMİK, SOSYAL VE EKOLOJİK ADALET

Modüller
Elektronik versiyonu için QR kodu

Adalet Modülü
Elektronik versiyonu için QR kodu

CFCU
T.C. HAZİNE VE MALİYE BAKANLIĞI
MERKEZİ FİNANS ve İHALE BİRİMİ

WEglobal

İKLİM MÜCADELESİNDE EKONOMİK, SOSYAL VE EKOLOJİK ADALET

Hazırlayan:
Barış Doğru[1]
Doç. Dr. Süheyla Suzan Gökalp Alıca[2]
2019, Ankara

[1] Bu eğitim modülü içerisinde yer alan Yönetici Özeti ve Ana Metin ve Ek1 Barış Doğru tarafından hazırlanmıştır.
[2] Bu eğitim modülü içerisinde yer alan Ek2, Doç. Dr. Süheyla Suzan Gökalp Alıca tarafından hazırlanmıştır.

İKLİM MÜCADELESİNDE EKONOMİK, SOSYAL VE EKOLOJİK ADALET

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR....2
YÖNETİCİ ÖZETİ....3
GİRİŞ....5
1. TARİHSEL BAĞLAMDA ADALET....6
2. İKLİM ADALETİNİN KÖKLERİ: ÇEVRESEL ADALET....7
3. İKLİM ADALETİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTALARI....11
4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: GELECEKTE DEĞİL, ŞİMDİ VE BURADA!....14
5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE AFETLER İLİŞKİSİ....15
6. TÜRKİYE TOPLUMU İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN FARKINDA MI?....16
7. İKLİM ADALETİ VE ULUSAL, BÖLGESEL, SINIFSAL EŞİTSİZLİKLER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ 18
7.1. Tarihsel Sorumluluk Kimde?....18
7.2. İklim Adaleti ya da Kuzey'in ve Güney'in Cepheleri....26
7.2.1. Eşitsizliklerin Derinine Bakmak....26
7.2.2. Alt/Düşük Gelir Grupları İklim Değişikliğinden Neden Daha Fazla Etkilenirler?....30
7.3. Felaketlerin Ötesinde İklim Değişikliği Adaletsizliği ve Sonuçlar:
Tarım, Beslenme ve Gıda Güvenliği....34
7.4. İklim Adaletinde Dezavantajlılık Boyutu....35
7.4.1. İklim Değişikliğiyle Artan Engeller....35
7.4.2. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği....37
8. GELECEK NESİLLER VE İKLİM ADALETİ İLİŞKİSİ....38
9. İKLİM ADALETİ İÇİN YOL HARİTASI....42
9.1. İklim Değişikliğini Sınırlamak ve Durdurmak....42
9.2. İklim Değişikliğine Uyum Sağlamak....43
9.3. Kapsayıcı Kalkınma ile İklim Adaletine Katkı Sağlamak....44
KAYNAKÇA....46
EK 1: BALİ İKLİM ADALETİ İLKELERİ....53
EK 2: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ DAVALARI....57
EK 2 İÇİN KAYNAKÇA....79

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AOSIS	Alliance of Small Island States *Ufak Ada Devletleri Birliği*
BM	Birleşmiş Milletler
BMİDÇS	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
BP	British Petroleum *İngiliz Petrolleri Şirketi*
BRICS	Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Güney Afrika ülkeleri
CGD	Center for Global Development/Küresel Kalkınma Merkezi
CISL	University of Cambridge Institute for Sustainability Leadership *Cambridge Üniversitesi Sürdürülebilir Liderlik Enstitüsü*
CJN	Climate Justice Now! *İklim Adaleti Şimdi!*
COP	Conference of Parties *Taraflar Konferansı*
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
EPA	US Environmental Protection Agency *ABD Çevre Koruma Ajansı*
ETS	European Emissions Trading System *Avrupa Emisyon Ticareti Sistemi*
GPDD	Kalkınma Küresel Ortaklığı *Global Program for Disability and Development*
GSMH	Gayrisafi Milli Hasıla
GtC	Gigaton
IPCC	Intergovernmetal Panel on Climate Change *Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli*
ITUC	International Trade Union Confederation *Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu*
İYUK	İdari Yargılama Usulü Kanunu
MGM	Meteoroloji Genel Müdürlüğü
NASA	US National Aeronautics and Space Administration *Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi*
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
UNEP	United Nations Environment Program *Birleşmiş Milletler Çevre Programı*
UNFCCC	United Nations Framework Convention on Climate Change *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi*
WMO	World Meteorological Organization *Dünya Meteoroloji Örgütü*

YÖNETİCİ ÖZETİ

İnsan kaynaklı iklim değişikliği, hiç kuşkusuz ki gezegenimizde insan ve canlı varlığının karşısındaki en önemli tehditlerden birisidir. Gezegendeki insan varlığına karşı böylesine büyük bir tehdit oluşturan ikim değişikliğinin farklı toplumsal kesimlere, sınıflara, gruplara, ve cinsiyetlere yönelik etkisi ise farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Uzun süreli kuraklıklar, daha sık ve sert gerçekleşen fırtına, dolu, aşırı yağış ve sel baskınları, özellikle kentlerde aşırı ısı dalgaları, normalin üzerindeki büyüklükte ve sıklıkta gerçekleşen orman yangınları gibi aşırı iklim olayları aracılığıyla giderek kendini daha çok hissettiren iklim değişikliği, toplumsal ve ekonomik olarak geri kalmış, dezavantajlı kesimleri çok daha güçlü bir şekilde etkilemektedir. Bu etki, gıda güvenliği ve tarımda rekolte düşüklüğü üzerinden yoksul çiftçileri; yine bu sonuçlara bağlı olarak artan gıda fiyatları üzerinden ise kent yoksullarını daha fazla vurmaktadır. Dünya coğrafyasına bir bütün olarak bakıldığında ise, yine az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan Güney ülkelerinin halkları üzerinde iklim değişikliğinin etkileri çok daha yıkıcı bir etki yaratmaktadır.

Eşitsizliklerin bir diğer yanı ise, toplumsal cinsiyet alanında gerçekleşmektedir. Yapılan bütün araştırmalar, dezavantajlı toplum kesimlerinin iklim değişikliğinden daha yoğun ve sert bir şekilde etkilendiğini gösterirken, toplumsal katmanlaşmada hemen her coğrafyada daha fazla sorunla karşı karşıya kalan kadınlar da bu sorundan paylarını daha fazla almaktadır.

İklim Adaleti, toplumsal ve tarihsel eşitsizliklerin iklim değişikliği sorunu üzerinden katlanarak dezavantajlı kesim, grup, ırk, bölge, sınıf, cinsiyet ve gelecek nesillere yansımasını ve yeniden üretilmesini anlamaya yönelik bir terim olarak kullanılmaktadır. Burada en önemli noktalardan biri de; yoksullar, az gelişmiş ülkeler, kadınlar gibi iklim değişikliğinden en çok etkilenenlerin, iklim değişikliğine neden olan karbon emisyonlarında tarihsel olarak en az sorumlu kesimler olmasıdır. Bu noktada, en az sorumlu olanların en çok tehdide maruz kalması, iklim adaletsizliğinin en kısa tanımı olmaktadır.

İklim değişikliğini sadece çevresel veya doğadaki değişimler olarak ele almanın ötesinde etik ve politik bir mesele olarak çerçeveleme çabası olarak da özetleyebileceğimiz iklim adaletine dair araştırma ve tartışmalar ise sürmektedir. Bu raporda ilk önce İklim Adaleti'ni önceleyen ve tartışmaların gelişmesinde önemli bir rol oynayan Çevre Adaleti kavramı ele alınacaktır. Ardından, İklim Adaleti kavramı ve onu var eden tartışmanın ana çerçevesi ve tarihsel bağlamı aktarılacaktır. Daha sonra da İklim Adaleti'nin temel başlıkları ve sorun alanları ele alınacak; devamında da kavramın ve tartışmanın güncel durumu ve nihayetinde bu adaletsizliğin giderilmesi için hangi sosyal politikaların oluşturulması ve ne tür önlemlerin alınması gerektiği tartışılacaktır.

GİRİŞ

İnsan kaynaklı iklim değişikliği, hiç kuşkusuz ki, gezegenimizde insan ve canlı varlığının karşısındaki en önemli tehditlerden biridir. Uzun yıllardır sorunun ortaya konmasında önemli bilimsel çalışmalara ve farkındalık geliştirme kampanyalarına imza atan Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) raporları, iklim değişikliğine, Endüstri Devrimi'nden bu yana insan aktiviteleri ve üretimi sırasında açığa çıkan sera gazı emisyonlarının neden olduğunu neredeyse kesinlik düzeyinde ortaya koymuş durumdadır (IPCC, 2019). Buna ilaveten, uzun süre iklim inkârcılarının kalesi haline gelen ve ABD Başkanı Donald Trump yönetimi altında, Paris İklim Anlaşması'ndan çekilme kararı alan ABD hükümeti dahi, iklim değişikliğinin gerçek ve "çok yüksek ihtimalle" insan kaynaklı olduğu konusunda net saptamalar içeren İklim Bilimi Özel Raporu'nu (Climate Science Special Report) yakın bir zaman önce yayımlamak durumunda kalmıştır (USGCRP, 2017).

Gezegendeki insan ve canlı varlığına karşı böylesine büyük bir tehdit oluşturan iklim değişikliğinin farklı toplumsal kesimlere, sınıflara, toplumsal gruplara, cinsiyetlere yönelik etkisi ise farklı düzeylerde gerçekleşmektedir. Uzun süreli kuraklıklar, daha sık ve sert gerçekleşen fırtınalar, dolu, aşırı yağışlar ve sel baskınları, özellikle kentlerde aşırı ısı dalgaları, normalin üzerinde büyüklükte ve sıklıkta gerçekleşen orman yangınları gibi aşırı iklim olayları aracılığıyla giderek kendini daha çok hissettiren iklim değişikliği, toplumsal ve ekonomik olarak geri kalmış, dezavantajlı kesimleri çok daha güçlü etkilemektedir.

Örneğin bu etki, gıda güvenliği ve tarımda rekolte düşüklüğü üzerinden yoksul çiftçileri; yine bu sonuçlara bağlı olarak artan gıda fiyatları üzerinden ise kent yoksullarını daha fazla vurmaktadır. Dünya coğrafyasına bir bütün olarak baktığınızda ise, yine az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan Güney ülkelerinin halkları üzerinde iklim değişikliğinin etkileri çok daha yıkıcı bir etki yaratmaktadır.

Bu ülkelerin yoksulları ve dezavantajlı kesimleri ise, iklim değişikliğinin iktisadi ve sosyo-ekolojik sonuçlarından iki kat daha fazla etkilenmektedir.

Bir başka eşitsizlik ise, genel olarak iktisadi kaynakları sınırlı Küçük Ada Devletleri'nin, iklim değişikliği kaynaklı deniz seviyelerinin yükselmesinden çok daha radikal bir şekilde etkilenmesidir. Yükselen deniz seviyeleri, Küçük Ada Devletleri'nin halklarını sadece ekonomik olarak değil, deniz suyunun yaşam alanlarını işgal etmesi, tuzlu deniz suyunun tatlı su kaynaklarına karışması gibi nedenlerle de varoluş-yok oluş düzeyinde etkilemeye başladığını görmekteyiz.

Eşitsizliklerin bir diğer yanı ise, toplumsal cinsiyet alanında gerçekleşmektedir. Yapılan bütün araştırmalar, dezavantajlı toplum kesimlerinin iklim değişikliğinden daha yoğun ve sert şekilde etkilendiğini gösterirken, toplumsal katmanlaşmada hemen her coğrafyada daha fazla sorunla karşı karşıya olan kadınlar bu sorundan paylarını daha fazla almaktadır (EKOIQ, 2018).

İşte İklim Adaleti, yukarıda bazı örnekleriyle aktarmaya çalıştığımız toplumsal ve tarihsel eşitsizliklerin, iklim değişikliği sorunu üzerinden katlanarak dezavantajlı kesim, grup, ırk, bölge, sınıf, cinsiyet ve gelecek nesillere yansımasını ve yeniden üretilmesini anlamaya yönelik bir terim olarak kullanılmaktadır. İklim değişikliğini, sadece çevresel veya doğadaki değişimler olarak ele almanın ötesinde; etik ve politik bir mesele olarak çerçeveleme çabası olarak özetleyebileceğimiz bu anahtar kavram çevresinde araştırma ve tartışmalar sürmektedir.

Bu dokümanda ilk önce İklim Adaleti'ni önceleyen ve tartışmaların gelişmesinde önemli bir rol oynayan Çevre Adaleti kavramı ele alınacaktır.

Ardından 'İklim Adaleti' kavramı ve onu var eden tartışmanın ana çerçevesi ve tarihsel bağlamı aktarılacaktır. Daha sonra İklim Adaleti'nin temel başlıkları ve sorun alanları ele alınacak; sonrasında da kavramın ve tartışmanın güncel durumu ve nihayetinde bu adaletsizliğin giderilmesi için hangi sosyal politikaların oluşturulması ve önlemlerin alınması gerektiği tartışılacaktır.

1. TARİHSEL BAĞLAMDA ADALET

John Locke'a göre toplum halinde yaşayan insanlar üç temel doğal hakka sahiptirler (Tuckness, 2018). Bunlar; hayat hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkıdır. Bu temel haklar sistematik olarak tartışılmaya başlanmadan önce de insanın toplumsallaşma sürecinde içkin bir şekilde gelişmiş ve ilerlemiştir. Bu anlamda nerede bir sosyallik ve topluma dair gelişen bir şey varsa, hak ve adalet mücadelesi de var olagelmiştir.

Ancak toplumsal sorunlar ve tartışmalar bağlamında ele alınan birçok önemli terim gibi "adalet" kavramının da daha sistematik tartışmaları tabii ki Eski Yunan'da ve felsefesinde başlamıştır. Her alanda tarihsel olarak büyük etkiler bırakan Antik Yunan filozofu Platon'un *Devlet* (*The Republic*) adlı yapıtında ilk kuramsal yaklaşımlarının ele alındığı adalet kavramı, zaman içinde, toplumsal gelişmelere ve değişimlere paralel olarak dönüşmüştür ve gelişmişir. Batı Uygarlığı'nda *Aydınlanma* felsefesiyle birlikte, adalet kavramı, topluluklar halinde yaşayan insanların karşılıklı anlayışlarına dayalı, toplumsal bir sözleşmenin temel dayanaklarından biri haline gelmiştir. Eşitlikçi bir toplumsal düzenin ancak adaletin toplumsal bir norm haline getirilmesi ve hukuksal sözleşmelerle garanti altına alınmasıyla mümkün olduğu fikri giderek güç kazanmıştır. Ulus devletlerin anayasa ve yasalarında ifade edilen, yurttaşların doğal hakları, adalet anlayışının ve arayışının ifadeleri haline gelmiştir.

1689 tarihli **İngiliz Yurttaş Hakları Beyannamesi** (tam ismiyle "İnsanların Hak ve Özgürlüklerini ve Kraliyetin Halefliğinin Düzenlenmesini Beyan eden Kanun"), 4 Temmuz 1776 tarihinde ilan edilen **Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi** ve 26 Ağustos 1789'da, Fransız Devrimi'nin ardından ilan edilen **İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi**, yurttaşların mücadeleleri sonucu elde ettikleri insan hakları kazanımlarının ve adalet arayışlarının yazılı ifadeleri olarak tarihe geçmiştir (UK Government, 2019; The Library of Congress, 2018; Conseil-Constitutionnel, 2002). 20. yüzyılda insan hakları üzerinden devam eden adalet arayışı ise, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun Haziran 1948'de hazırladığı ve birkaç değişiklik yapıldıktan sonra 10 Aralık 1948'de, BM Genel Kurulu'nun Paris'te yapılan 183. oturumunda kabul edilen 30 maddelik **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi** ile somutlaşmıştır. Beyannamenin ilk iki maddesi şöyledir: "**Madde 1. Bütün insanlar hür ve eşit doğarlar. Akıl ve vicdan sahibidirler; birbirlerine karşı kardeşçe davranmalıdırlar**. **Madde 2. Herkes ırk, renk, cins, din, siyasal ya da başka herhangi bir ayrılık gözetmeksizin, bildiride yazılı bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanma hakkına sahiptir**" (OHCHR, 1996-2019). İnsanlık ailesinin her bir bireyinin doğal haklarını en temel biçimde ve tartışmasız olarak ifade eden bu maddelere karşın dünyada adaletin tam olarak sağlanması mümkün olmamıştır. İnsanlığın adalet arayışının bu önemli adımları, yasalar karşısında adalet, fikir ve beyan özgürlüğü gibi önemli kazanımları gerçek kılsa da, toplumsal, sınıfsal, dinsel, ulusal, bölgesel, ırksal ve toplumsal cinsiyet gibi birçok eşitsizliğin giderilmesini sağlayamadığı gibi, bazı alanlarda daha da güçlenmesini engelleyememiştir. Bugün insanlığın gezegen üzerindeki varlığı, bütün bu eşitsizliklerin karanlığında devam etmektedir. Hiç kuşkusuz ki bu eşitsizlikler, ister doğal, ister insan kaynaklı olsun, kriz ve afet anlarında çok daha güçlü ve dramatik bir şekilde kendini hissettirmektedir. Bir

sonraki bölümde, bu eşitsizliklerin ilk kez sistematik olarak tartışılmasını ve küresel kamuoyunun dikkatini çekmesini sağlayan *çevre adaleti* kavramının tarihsel gelişim ve arka planını ele alarak, İklim Adaleti tartışmalarına daha sağlıklı bir giriş yapılmaya çalışılacaktır.

2. İKLİM ADALETİNİN KÖKLERİ: ÇEVRESEL ADALET

İklim değişikliği mücadelelerinin daha bu kadar önemli bir tartışma ve mücadele alanı olmadığı dönemlerde de aslında, çevresel sorunların, toplumsal eşitsizliklerle güçlü bir bağıntısı olduğunu gösterir önemli bir literatür mevcut durumdadır. Bu anlamda, bugün İklim Adaleti olarak ele aldığımız kavramsal yaklaşım ve mücadelelerin kökeninde de **Çevresel Adalet** (Environmental Justice) tartışmaları yatmaktadır. O nedenle bu bölümde kısaca Çevresel Adalet kavramına ve tartışmasına da değinmek gerekmektedir.

Çevre Adaleti, yakın yaşadığımız çevre ve bu çevrede ortaya çıkan değişiklikler ve bunlar karşısında aranan adalet arayışı iken, iklim değişikliği küresel düzeyde bir sorun olduğundan ve tüm insanlığı ilgilendirdiğinden İklim Adaleti başlığı altında ele alınmaktadır. İki kavram arasında sıkı bir ilişki olmakla ve birbirlerini doğrudan etkilemekle birlikte, aralarındaki fark daha çok bir ölçek sorunu olarak ortaya çıkmaktadır (Kılınç, 2017).

İlk olarak ABD'de tartışılmaya başlanan İklim Adaleti kavramının babası olarak da sosyoloji profesörü ve Teksas Üniversitesi Barbara Jordan-Mickey Leland Kamu Yönetimi bölümü eski dekanı **Robert Doyle Bullard** kabul edilmektedir (Bullard, 2018). Bullard, yaptığı çalışma, araştırma ve yazdığı kitaplarla hem kavramın gelişimine önemli katkılar sunmuş hem de 1980'lerde Çevresel Adalet Hareketi'nin gelişimine önayak olmuştur.

ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA) Çevresel Adalet'i şu sözlerle tanımlıyor: "Çevresel Adalet, ırkları, renkleri, ulusal kökenleri veya gelirleri ne olursa olsun, politikalar, yasal düzenlemeler ve çevresel yasaların yaptırımları, uygulanması ve geliştirilmesi yoluyla, tüm insanlara yönelik adil yaklaşım ve anlamlı müdahaleler anlamına gelmektedir. EPA'nın bu hedefi ulus çapında, tüm topluluklara ve bireylere yöneliktir. Bu hedef ancak, herkes, çevresel ve sağlık hasarlarından eşit düzeyde korunduğu ve sağlıklı bir çevrede yaşama, öğrenme ve çalışmayı elde etmesini sağlayacak karar alma süreçlerine eşit erişime sahip olduğunda gerçekleşir" (US EPA, 2018).

Kendisi de Afrika asıllı bir Amerikalı olan Bullard'ın ilk çalışmaları, Houston yakınlarında yaşayan Afro-Amerikan nüfusun yerleşim alanlarına yakın bölgedeki belediye çöp alanlarıyla ilgilidir. Bullard'ın eşi avukat Linda McKeever Bullard'ın, 1979 yılında yerleşimciler adına açtığı dava bu konuda bir dönüm noktası olmuştur. Bullard'ın birkaç yıl sonra tamamladığı doktora çalışması da bu konu üzerinde ilerlemiştir: "Solid Waste Sites and the Black Houston Community" (**Katı Atık Alanları ve Houston Siyahi Topluluğu**) başlıklı araştırma, ABD'deki ilk kapsamlı eko-ırkçılık çalışması olarak kabul edilmektedir. Bullard ve araştırmacıları, Houston'daki Afro-Amerikan yerleşim alanlarının çoğunun toksik atık alanları yakınında olduğunu ortaya çıkarmıştır (Bullard, 1983).

Siyahi nüfus, kent nüfusunun sadece %25'ini oluşturmasına karşın beş kentsel çöp alanının tamamı, sekiz çöp yakma fırınının altısı ve dört özel çöp alanının üçü, Afro-Amerikan toplulukların yaşadığı mahallelerde bulunmuştur. Bu keşif, Bullard'ın çevresel ırkçılık karşıtı kampanyasını ve uzun akademik çalışmalarının başlangıcı olmuştur. Bullard, "Hiç kuşku yok ki" demiştir, "Bu, Beyazların kararları aldığı ve Afro-Amerikalılar, yerli Amerikalıların ve Hispaniklerin hiçbir şekilde sürece katılamadıkları bir apartheid (ırk ayrımcılığı) biçimidir".

1980'ler boyunca Bullard çevresel ırkçılık üzerine araştırmasını, Dallas, Texas, Alsen, Louisiana, Institute, West Virginia ve Emelle, Alabama'daki topluluklar üzerinden tüm Güney ABD boyunca yaygınlaştırdı. Sonuç hiç değişmemiştir. Siyahi toplulukları, her bölgede, beyaz yurttaşlara göre her zaman çevresel zarar ve riskin yüksek olduğu yerlerde ikamet etmişlerdir. 1990 yılında Bullard, zamanla bir klasik haline gelecek ilk kitabını yayınlamıştır: "***Dumping in Dixie: Race, Class and Environmental Quality***".

Bullard'ın öncü çalışmalarının ardından, Çevresel Adalet kavramı ve tartışması, tüm dünyaya yayılmıştır. Yapılan her çalışma ve araştırma, çevresel adaletin önemini ve bunun gerçek bir toplumsal olgu olduğunu kanıtlamıştır. Dünyanın her yanındaki -ister gelişmiş, ister gelişmekte olan- toplumlarda, çevresel sorunların, toplumsal eşitsizlik düzeyleri boyunca adil olmayan bir şekilde dağıldığını göstermiştir. ABD'deki gibi bu bazen ırksal boyutlarıyla öne çıkarken, değişik toplumsal düzenlerde farklı eşitsizlik normları üzerinden ilerlemiştir. Özellikle yoksul ve sosyo-ekonomik olarak daha düşük koşullara sahip toplulukların, çevresel sorun ve risklerden her zaman daha fazla ve güçlü bir şekilde etkilendiği görülmüştür.

Türkiye'den de bu konuda çok çeşitli örnekler zaman içinde ortaya çıkmıştır ve çıkmaya da devam etmektedir. Yerleşim alanlarına göre artan veya azalan toplumsal eşitsizlik, çevresel risk oranını da aynı bağıntıyla azaltıp yükseltebilmektedir. Bullard'ın araştırmasındaki gibi bir çalışmaya rastlamamakla birlikte, 1993 yılında Ümraniye çöplüğünün patlaması örneği bile, çöp alanlarının yoksul bölgelere yapılması ya da tersinden bakarsak, çöp alanlarının çevresine, arazi ve ev fiyatlarının düşüklüğü nedeniyle yoksulların ve alt gelir grubuna dahil olanların yerleştiği çıplak gözle görülebilecek bir gerçektir. 28 Nisan 1993 tarihinde İstanbul'un Ümraniye ilçesi Hekimbaşı çöplüğünde biriken metan gazının patlaması sonucu meydana gelen faciada 27 kişi ölmüş, 12 kişi kaybolmuş ve kaybolan 12 kişinin cesedi ise bulunamamıştır (GZT, 2016).

Ümraniye faciası Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne taşınmıştır. Ümraniye faciasının yetkililerin ihmali nedeniyle yaşandığı gerekçesiyle, Maşallah Öneryıldız ile Ahmet Nuri Çınar Türkiye Cumhuriyeti devleti aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvuruda bulunmuştur. AİHM çevreye verilen zararların veya çevresel kirliliklerin tehdit ettiği haklardan birinin 'yaşam hakkı' olduğundan hareketle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 2. maddesiyle koruma altına alınan yaşam hakkının[1] ihlal edildiği kararını 2004 yılında vermiş ve Ümraniye'de Türkiye devletinin, patlama tehlikesini öngören raporların varlığına rağmen patlamayı önlemek için gerekli tedbirleri almadığı, hayatı tehlikede olan kişileri patlama riski konusunda bilgilendirmediği, bu kişileri güvenli bir yere nakletmediği, ayrıca patlama sonrası üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediği için sorumlu tutmuştur. Bu karar, literatüre 'AİHM Öneryıldız Kararı' olarak geçmiştir.

Bu noktada Türkiye özelinde en çarpıcı örneklerden biri de, dere yataklarına yapılmış yerleşim alanlarında görülebilmektedir. Sel riski nedeniyle en

[1] AİHS madde 2/1: "Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez."

riskli yerleşim alanlardan biri olan dere yatakları, özellikle 1970'ler ve 1980'ler boyunca gecekondu yerleşimlerine ev sahipliği yapmıştır. Büyüyen şehirle birlikte yakın zamanda iklim değişikliği nedeniyle ani ve şiddetli yağışların da artışıyla, bu dere yataklarının sık sık sel baskınına uğramasına ve bölgede yaşayan yoksul insanların mağdur olmasına tanık olunmuştur. Bu tip riskli bölgelere yerleşmekten başka bir çaresi olmayan, riskli olduğunu bilmesini sağlayacak genel bilgiye erişimden yoksun ya da sonrasında riskli olduğunu öğrendiğinde bile, bölgeden ayrılıp başka alanlara taşınma konusunda finansal kaynaklara ve hareket (mobilite) imkanına sahip olmayan kent yoksulları, Çevresel Adalet başlığı altında Türkiye özelinde mutlaka konuşulması gereken başlıklardan biridir.

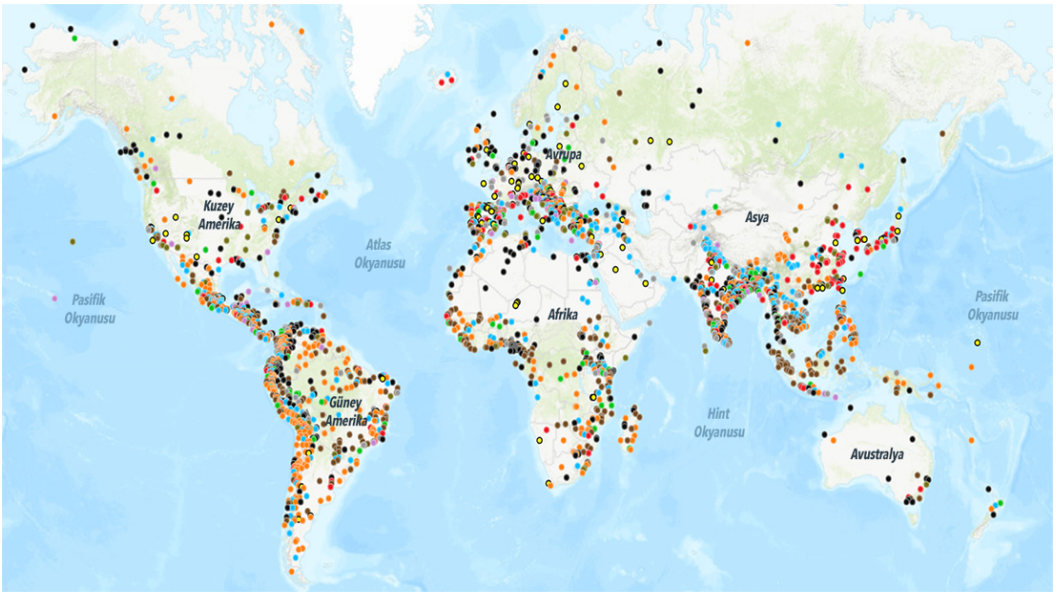
Sel baskını özelinde İstanbul'da neredeyse her yıl tekrarlanan olaylara ve haberlere ulaşmak mümkündür. 2009 yılının Eylül ayında gerçekleşen sel felaketi, haberlerde binlerce kişinin öldüğü 17 Ağustos Depremi ile karşılaştırılmıştır. İki günlük yağışla 31 can kaybına neden olan sel felaketinin kurbanlarına baktığımızda da yine sınıfsal bir eşitsizlikle katmerlenen bir çevre felaketi ile karşı karşıya olduğumuzu görebilmekteyiz. Bir tekstil fabrikasında çalışan ve olay günü fabrikaya ulaşmaya çalışan yedi kadın işçi, İkitelli'deki selde camı ve çift kapısı olmayan yük aracında mahsur kalıp boğularak ölmüştür. Minibüste boğularak ölen, Özlem Ünal, Naciye Karadeniz, Nuriye Can, Nebahat Salkım, Bircan Karakaş, Altun Yüksel ve Güldane Çiftçi isimli kadın işçilerin, asgari ücretle, günde 15 saate varan şartlarda çalıştığı öğrenilmiştir. Yedi kadın işçinin çalıştığı tekstil firmasının, ürünlerini dünya çapında ihraç eden öncü ve köklü bir firma olduğu ortaya çıkmıştır.

Dünyaca ünlü markalara ürün üreten firmanın kadın işçileri ise, o sabah, sağanak yağışa rağmen "yevmiyem kesilmesin" diyerek o minibüse binmek zorunda kalmıştır. Firma yetkililerinin olayı, işçilerin ıslanmaktan korktukları için araçtan inmemeleriyle ve "maalesef vahim bir doğa olayı" sözleriyle açıklaması, penceresiz bir aracın nasıl çalışan servisi olarak kullanılabildiği, yine Çevresel Adalet kavramı altında tartışılmalıdır (Bianet, 2006). Eylül 2009'daki bu vahim felaketin diğer kurbanları da, Çevresel Adalet'in nasıl kritik bir kavram olduğunu göstermektedir: İkitelli TIR parkında uyuyan altı şoför… İklim değişikliğiyle tetiklenen aşırı hava olayları, hemen her şartta sosyo-ekonomik olarak alt kesimden insanları daha sert ve güçlü bir şekilde etkilemektedir.

Türkiye'de çevresel adalete konu olan bir başka husus yasal süreçlerdeki ihlallere yöneliktir. İklim değişikliği meselesini planlama süreçlerinde bütünsel olarak ele alan bir mevzuat olmamakla beraber ülkemizde önemli bir planlama aracı olarak kullanılan ÇED süreçlerinde yaşanan hak kayıplarının yargıya intikal etmesi üzerine çok sayıda çevre davası görülmüştür/ görülmektedir. Bu davaların önemli bir kısmı termik santrallerin ÇED'leriyle ilgili olup, Çevresel Etki Değerlendirmesine ilişkin davalarda iklim değişikliği de iddialar arasında yer almaya başlamıştır.

Çevresel Adalet konusunda hem ülkemizde hem de dünyanın dört bir yanında çok değişik konu ve alanlarda sıkıntılar yaşanmaktadır ve bunlar çeşitli araştırmalarla ve çalışmalarla ortaya konmaktadır. Bu konudaki en kapsayıcı ve etkileyici çalışma ise, bir harita üzerinde tüm dünyadaki sorun ve çatışma alanlarını gösteren **Çevresel Adalet Atlası'dır.** (Environmental Justice Atlas)[2]. Halihazırda Atlas üzerinde, "**Nükleer", "Maden Ocakları", "Atık Yönetimi", "Biyokütle ve Arazi Çatışmaları", "Fosil Yakıtlar ve İklim Adaleti", "Su Yönetimi, Altyapı ve İnşaat", "Turizm Rekreasyon Alanları", "Biyoçeşitlilik Koruma Çatışmaları ve Endüstriyel ve Kamusal Yatırımlar çatışmaları"** olmak üzere 10 farklı alan üzerinden raporlanan 2548 vaka incelenebilmektedir. Ülkeler ve sorun alanları üzerinden araştırılabilen vakalar, dünyanın dört bir yanındaki çevre sivil toplum kuruluşlarının işbirlikleriyle toplanmakta ve düzenli olarak güncellenmektedir.

[2] Çevresel Adalet Atlası (Environmental Justice Atlas) https://ejatlas.org/

Çevresel Adalet Atlası çalışmasının güncel verileri üzerinde yapılan bir analize göre, halihazırda en çok çatışma alanı, palm yağı üretimi nedeniyle yaşanan arazi gaspı çevresinde Kolombiya, Honduras, Meksika, Endonezya ve Myanmar'daki Yağmur Ormanları konusunda yaşanmaktadır.

Diğer 10 büyük çatışma alanı ve sayıları ise şöyle: Yenilenebilir enerji çatışmaları (31 rüzgar, 326 HES); dev maden alanları (270 çatışma), yakılmaması gereken yakıtlar (derin petrol sondajı, petrol kumu vb. 178 çatışma), çöp ekonomisi (126 çatışma), kum mafyaları (82 çatışma), balık kaynakları (77 çatışma), Çin (petrokimya ürünü yanıcı Paraksilen üretimi ile ilgili 76 çatışma), nükleer kabuslar (57 çatışma) ve pestisit etkileridir (23 çatışma) (COSMOS, 2018).

3. İKLİM ADALETİ KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI VE ÖNEMLİ DÖNÜM NOKTALARI

İklim Adaleti, iklim değişikliğini, sadece çevresel veya doğal koşullar üzerinde gerçekleşen bir değişiklikten öte, etik ve siyasi bir konu olarak ele alan ve tartışma olanaklarını yaratan önemli bir kavramdır. İklim değişikliğinin etkilerini, adalet ve özellikle de çevresel ve sosyal adalet kavramlarıyla ilişkilendirmeyi hedeflemektedir. Bunu da eşitlik, insan hakları, kolektif haklar ve iklim değişikliğinin tarihsel sorumluluğu ve ekolojik borç konularını ele alarak gerçekleştirmektedir. İklim Adaleti'nin en temel önermesi, iklim değişikliğinden en az sorumlu olanların, etkilerine en çok ve en ağır şekilde maruz kalması olarak özetlenebilmektedir.

Bu doğrultuda, İklim Adaleti kavramı ilk olarak nasıl ortaya çıkmış ve sonrasında uluslararası tartışmalarda ve iklim müzakerelerinde nasıl bir yol izlemiştir?

Kavramın kamuoyunun tartışmalarına dahil olmasını sağlayan ilk çalışma, büyük çok uluslu şirketlerin hesap verebilirliğini sağlamayı amaçlayan ve çevresel, toplumsal ve insan hakları ekseninde mücadele yürüten Kaliforniya merkezli CorpWatch isimli sivil toplum kuruluşunun 1999 yılında yayınladığı **"Sera gazı Gangsterleri ile İklim Adaleti Karşı Karşıya"** (Greenhouse Gangsters vs Climate Justice) raporu olmuştur (Bruno ve ark., 1999).

Ardından 2000 yılında Hollanda'nın Lahey kentinde düzenlenen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) 6. Taraflar Konferansı (COP6), ilk **İklim Adaleti Zirvesi**'ne ev sahipliği yapmıştır. Resmi iklim değişikliği müzakerelerinin yeterli ve doğru bir şekilde ele almadığı İklim Adaleti mücadelesini sürdürecek radikal bir alternatif ve bu mücadeleyi sırtlayacak bir iletişim ağı geliştirmeyi hedefleyen zirvede, **"iklim değişikliğinin bir haklar meselesi olduğunun kabul edilmesi"** ve iklim değişikliğine karşı sürdürülebilir kalkınmayı güçlendirecek **"devletler ve sınırlar ötesi işbirlikleri inşa etme"** amacı güdülmüştür.

2002 yılında, Güney Afrika'nın Johannesburg kentinde düzenlenen ve Rio+10 olarak bilinen Dünya Zirvesi'nde bir araya gelen uluslararası çevre grupları (aralarında CorpWatch, Third World Network, Oil Watch, the Indigenous Environmental Network gibi farklı kurumlar bulunmuştur), **Bali İklim Adaleti İlkeleri**'ni (Bali Principles of Climate Justice) açıklamışlardır (International Climate Justice Network, 2002). İklim değişikliğine bir "insan yüzü" yerleştirmeyi hedefleyen Bali İklim Adaleti İlkeleri, iklim değişikliğini, insan hakları ve çevresel adalet perspektifinden yeniden tanımlamıştır. Açıklanan ilkeler, 1991 yılında Washington DC'de People of Color Environmental Justice Leadership Summit'te (Farklı Etnik Kökenli İnsanların Çevre Adaleti Liderliği Zirvesi) hazırlanan "**Çevresel Adalet İlkeleri**"nden, adapte edilmiştir (The People of Color, 1996).

27 başlıktan oluşan İlkeler, hükümetler ile dev petrol, kömür ve enerji firmaları gibi özel çıkar grupları tarafından rayından çıkarılmış ve tamamen teknik bir alana sıkıştırılmış iklim değişikliği müzakerelerinin, sosyal adalet, insan ve yerli topluluklarının haklarına doğru genişletilmesinde önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu şekilde iklim değişikliği ile yerel toplulukların sorunlarının birbiriyle ilişkileneceği düşünülmüştür.

2004 yılında İklim Adaleti konusunda iki önemli toplantı ve adım atılmıştır. Bunlardan birincisi Güney Afrika'nın Durban kentinde düzenlenen BMİDÇS 17. Taraflar Konferansı'nda (COP17), **İklim Adaleti için Durban Grubu**'nun kuruluşunun duyurulmuş olmasıdır. Sivil toplum kuruluşları ve çeşitli halkların temsilcilerinden oluşan bu grup, iklim değişikliğini daha gerçekçi bir zemine ve toplumsal adalet zeminine oturtmak için tartışmalar yürütmüştür ve bu toplantıdan sonra "The Durban Declaration on Carbon Trading" (**Karbon Ticaretine Dair Durban Deklarasyonu**) yayınlanmıştır (Center for Civil Society, 2019). Bu manifesto ile İklim Adaleti hareketi, 1997'de 169 ülkenin katılımıyla imzalanan **Kyoto Protokolü** ile getirilmiş üç esneklik mekanizmasından biri olan Karbon Ticareti'ne karşı bir duruş sergilemiştir çünkü imzacılara göre, karbon ticareti mekanizmasının iklim krizini durdurması imkansızdır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı).

Yine 2004 yılında Michigan Üniversitesi'nde düzenlenen Adil İklim Konferansı'nda (Just Climate Conference) 14 maddeden oluşan bir **İklim Adaleti Deklarasyonu** (The Climate Justice Declaration) açıklanmıştır (Environmental Justice Initiative, 2004).

2007 yılında ise İklim Adaleti kampanyalarını örgütlemek üzere, küresel bir koalisyon ve ağ olarak **İklim Adaleti Şimdi!** (Climate Justice Now! - CJN!), Endonezya'nın Bali kentinde düzenlenen BMİDÇS 13. Taraflar Konferansı'nda (COP13) kurulmuş ve kendini bir deklarasyonla duyurmuştur (Widick, 2018).

İklim Adaleti üzerine çalışan en önemli kuruluşlardan biri de hiç kuşkusuz, İrlanda'nın 7. Cumhurbaşkanı da olan hukukçu, siyasetçi ve diplomat Mary Robinson'un kurduğu "**Mary Robinson İklim Adaleti Vakfı** (The Mary Robinson Foundation – Climate Justice)" dır. İklim değişikliğini bir insan hakları konusu olarak ele alan en önemli siyasi ve toplumsal aktörlerden biri olan Robinson'un 2010 yılında kurduğu vakıf, İklim Adaleti konusunda birçok önemli araştırmanın yapılması ve bu konuya dünya kamuoyunun ilgisinin yöneltilmesi için uzun yıllardır uğraşmaya devam etmektedir (Mary Robinson Foundation, 2019; Robinson, 2015).

İnsan Haklarına Saygı ve Koruma (Respect and Protect Human Rights), **Kalkınma Hakkını Destekleme** (Support the Right to Development), **Fayda ve Zararları Eşit Şekilde Paylaşma** (Share Benefits and Burdens Equitably), **İklim Değişikliğine Dair Kararların Katılımcı, Şeffaf ve Hesap Verilebilir Şekilde Alınmasını Sağlama** (Ensure that Decisions on Climate Change are Participatory, Transparent and Accountable), **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Adaletini Vurgulama** (Highlight Gender Equality and Equity), **İklim İdaresi için Eğitimin Dönüştürücü Gücünü Kullanma** (Harness the Transformative Power of Education for Climate Stewardship) ve **İklim Adaletini Sağlamak için Etkili Ortaklıklar Kullanma** (Use Effective Partnerships to Secure Climate Justice) olmak üzere altı ilke üzerinden sürdürdükleri İklim Adaleti çalışmaları, konunun insan haklarıyla ilişkilenmesi ve en çok zarar gören halkların haklarının korunması ve iklim değişikliğine bağlı zararların adil ve eşit bir şekilde dağıtılması konularında yoğunlaşmıştır.

4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: GELECEKTE DEĞİL, ŞİMDİ VE BURADA!

İnsanlar ve uygarlık söz konusu olduğunda "Hiçbir şeyin 'doğal' ve 'normal' olmadığı", toplumsal bilimlerin en genel yargılarından biridir. Öte yandan, bildiğimiz anlamda "doğal afetlerin" etki ve sonuçlarının bile çoğu zaman, eşit ve adil bir şekilde dağılmadığını birçok araştırma göstermektedir. Bu araştırmalarda sınıfsal, bölgesel eşitsizliklerin ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi durumların, afete maruz kalma, zararların karşılanması ya da giderilmesi, desteğe ulaşmada yeni eşitsizlikler yaratması ya da var olanları büyütmesiyle sonuçlandığı görülmektedir.

İklim değişikliği, bu anlamda zaten "doğal bir afet" değil, insan eliyle tarihsel olarak yaratılan ve büyütülen bir toplumsal-tarihsel olgudur ancak iklim değişikliği kendisini çoğu zaman sel, kuraklık, dolu, fırtınalar, ani ısı dalgaları gibi doğal afetlerle göstermektedir. Bütün bilimsel araştırmalar ve istatistiki çalışmalar da küresel düzeyde iklim değişikliğinin aşırı iklim olaylarının sayısında ve etki gücünde artış olduğunu gösterir niteliktedir. **IPCC (Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli)**, **WMO** (Dünya Meteoroloji Örgütü), **NASA** (Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) ve birçok bilimsel kuruluş, insan kaynaklı sera gazı emisyonlarının ve arazi kullanımı tercihlerinin sebep olduğu küresel ortalama sıcaklık artışının iklimi değiştireceğini ve bunun da kuraklık, düzensiz ve aşırı yağış ve fırtına gibi aşırı hava olaylarının sıklık ve şiddetini yükseltebileceğini ortaya koymaktadır (NASA Earth Observatory, 2005; Banholzer 2014; ISDR 2008). Son yıllarda sayıları hızla artan atıf çalışmaları sayesinde

insan kaynaklı iklim değişikliği ve aşırı hava olayları arasındaki bağlantılara dair ispatlar ve olay bazlı kanıtlar da giderek çoğalmaktadır (IPCC değerlendirme raporları referans olarak kullanılabilir).

Kuşkusuz ki, dünyanın tümü için geçerli olan bu önemli sorun ülkemiz için de geçerli ve bu etki birçok yerel ve uluslararası bilimsel çalışmayla kesine yakın bir netlikle ortaya konmuş durumdadır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Dördüncü Değerlendirme Raporu'na göre Türkiye, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenecek bölgeler arasında bulunan Akdeniz Havzası'nda yer almaktadır. Örneğin 2017 yılında, Türkiye'de ortalama sıcaklık 1970 yılına göre 1,5°C artarak 14,2°C olarak gerçekleşmiştir. 1981-2010 ortalamasının 13,5°C olduğunu göz önüne alırsak ortalama artış 0,7°C olmaktadır. Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM), "Türkiye ortalama sıcaklıklarında 1998 yılından bu yana (2011 yılı hariç) süreklilik arz eden bir artış olduğunu" ifade etmiştir (MGM, 2017).

İklim değişikliği konusunda sıkça irdelenen diğer bir konu da bilindiği gibi yağış miktarı ve sıklığıdır. MGM verilerine göre, "2017 yılı, Türkiye yıllık alansal ortalama toplam yağışı 506,6 mm ile 1981-2010 normalinin (574 mm) %12 altında gerçekleşmiştir." Kurumun, "**2017 Yılı Sıcaklık ve Yağış Değerlendirmesi**"ne göre 1990 yılından günümüze kadar yağış miktarında azalma eğilimi bulunurken, "2017 yılında, 1990 yılından günümüze kadar görülen azalmaların üçüncüsü gerçekleşmiştir" (MGM, 2017).

Bu veriler Türkiye'de sıcaklıkların artarken, yağışların ise azalma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. İklim bilimi ve iklim değişikliği ile meteorolojik hava olayları arasındaki ilişki açısından önem arz eden diğer veriler ise nem ve buharlaşma verileridir. Nem ve buharlaşma verileri bir yandan uzun vadeli kuraklık gibi afetler ile ilişkiliyken diğer yandan ise aşırı yağışlar ve fırtınalar gibi kısa vadeli meteorolojik afetler ile doğrudan ilişkilidir. MGM verileri 1970'e göre günümüzde Türkiye'de ortalama nemin azaldığını işaret ederken buharlaşmanın ise azalma eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İklim değişikliğinin aşırı sıcaklıkları da etkilediğine dair birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Türkiye'de yaz ayları maksimum sıcaklık ortalamaları artarken, kış ayları minimum sıcaklık ortalamaları düşme eğilimi göstermektedir. Türkiye'nin en genel anlamda daha sıcak, daha düzensiz ve şiddetli yağış alan ve daha yüksek buharlaşmanın olduğu bir iklim ile karşı karşıya olduğu ifade edilmektedir.

5. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE AFETLER İLİŞKİSİ

Araştırmalar, yukarıda ifade ettiğimiz nem, sıcaklık ve yağış artış ve anomalileri haricinde Türkiye'de başta fırtına, sel ve don olmak üzere afetlerin sıklığının da giderek arttığını ve aynı zamanda şiddetini arttırdığını ortaya koymaktadır. Bütün bu gözlemler Türkiye'de beklenen iklim değişikliği etkileri ile de birebir uyumlu görünmektedir.

Türkiye'de 2017 yılında 598, 2016 yılında 654, 2015 yılında ise 731 meteorolojik afet gözlemlenmiştir (MGM, 2015-2017). MGM verilerine göre de bahsi geçen bu üç yıl, 1940'lardan beri ülke tarihinde en çok meteorolojik afetin görüldüğü yıllar olarak ön plana çıkmaktadır. Bu afetlere dair bir diğer çarpıcı nokta ise, afetlerin karakteristikleri ile ilgilidir. Son üç yılda Türkiye'deki afetlerin ortalama %80'inden fazlası fırtına, şiddetli yağış/sel ve dolu afeti olarak gerçekleşmiştir.

Son üç yılın doğal felaket verilerine baktığımızda durumu çok daha net biçimde görebilmekteyiz. Söz gelimi 2017 yılında gözlenen meteorolojik karakterli doğal afetler, fırtına (%36), şiddetli yağış/sel (%31) ve dolu afeti (%16) ile ilk sıralarda yer almaktadır (MGM, 2017). 2016 yılı içerisinde ülkemizde meydana gelen meteorolojik karakterli doğal afetlerin yarısına yakınını ise fırtınalar (%45) oluşturmuştur. İkinci

sırada kuvvetli yağış ve sel olayları (%20) yer alırken bunu %15'lik dilim ile dolu olayları takip etmektedir (MGM, 2016a). 2015 yılında gözlenen meteorolojik karakterli doğal afetler içinde de fırtına-hortum (%31), şiddetli yağış ve sel (%31) ve dolu afeti (%15) ilk sıralarda yer almaktadır (MGM, 2015).

MGM'nin 2016 yılındaki değerlendirmesi de aynı yöndedir: "2000 yılından sonraki yıllarda sel olaylarında ciddi artışlar olmuştur. Son 10 yılda hemen hemen 50'den fazla sayıda sel olayı gerçekleşti" (MGM, 2016). 2015, 2016, 2017 yılları son 20 yılda en çok dolu afetinin yaşandığı beş yıldan üçü olarak da ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde, 2015 yılında 226, 2016'da 292, 2017 yılında ise 215 fırtına/hortum olayı gerçekleşmiştir. "Uzun yıllar fırtına afeti sayılarına bakıldığında, son 10 yıl içerisinde fırtına afet sayısının önceki yıllara göre daha fazla yaşandığı görülüyor". 2016 yılı, aynı zamanda, "Son 10 yılda yaşanan afetler arasında ise en fazla sel afet yaşanan yıl olarak kayıtlara geçmişti" (a.g.e.).

Türkiye'nin tanınmış meteoroloji ve afet yönetimi öğretim görevlilerinden **Prof. Dr. Mikdat Kadıoğlu** da, IPCC'nin Küresel İklim Modelleri ile yaptığı projeksiyonlara göre 2030 yılında Türkiye'nin büyük bir kısmının oldukça kuru ve sıcak bir iklimin etkisine girebileceğini ve sıcaklıkların kışın 2°C, yazın ise 2°C ila 3°C artabileceğini söylemektedir (Kadıoğlu, 2007). MGM bir yandan dünya genelinde "küresel iklim değişikliğinin de etkisiyle, meteorolojik, iklimsel ve hidrolojik afetlerin oluşum sayılarında ciddi artışlar olduğunu" ifade ederken, Türkiye'nin İklim Değişikliği 6. Ulusal Bildirimi'nde ise tüm Türkiye'de sıcaklıkların yükselmekte, yaz günleri ve sıcak gün sayısının artmakta ve yağışlarda düzensizleşme ve şiddetinde artış olduğu ortaya konulmaktadır (MGM, 2016b; T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016).

6. TÜRKİYE TOPLUMU İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN FARKINDA MI?

Tüm bilimsel çalışmalar ve istatistiklerin tartışmasız bir şekilde ortaya koyduğu iklim değişikliği konusunda halk ne düşünmektedir? Bu konuda en yeni araştırma geçtiğimiz aylarda, **İklim Haber** ve **KONDA Araştırma** işbirliği ile yapılmıştır. KONDA Araştırma'nın yürüttüğü saha çalışmasında, "Türkiye'de sel, fırtına, aşırı sıcaklık, kuraklık gibi düzensiz hava olayları arttı mı, azaldı mı?" sorusu toplam 2595 kişiye sorulmuştur. Araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye toplumu da meteorolojik afetlerin sayısının arttığını gözlemlemektedir. Ankete katılanların %76,3'ü bu soruya "arttı" diye cevap verirken, sadece %6,5'lik bir kesim "azaldı" diye cevap vermiştir. Araştırma aynı zamanda Türkiye'nin %87'sinin "iklim değişikliği var" dediğini de gözler önüne sermektedir (İklimHaber, 2018).

Ancak Türkiye'de yaşanan aşırı hava olayları ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi inceleyen bilimsel çalışmalar neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu konuda ender çalışmalardan biri ise 29 Aralık 2016'da Mersin'de gerçekleşen sele dair yapılmıştır. **"29 Aralık 2016 Mersin Selinin Meteorolojik Analizi ve İklim Değişikliği Bağlantısı"** adlı çalışma, Kimya Y. Müh. Ömer Erdal Bilici ve Prof. Dr. Ayşe Everest tarafından gerçekleştirilmiştir (Bilici & Everest, 2017). Bu araştırma Türkiye'de şehir bazında iklim değişikliğine bağlı afetlerin detaylı incelenmesi bakımından ilkler arasında yer almaktadır.

Kuşkusuz bu konuda çok daha fazla araştırma ve bilimsel incelemeye ihtiyaç vardır. Aşırı hava olayları bağlantılı afetler ile iklim değişikliği arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bu bilimsel çalışmalar, kamu yönetimlerinin, yerel yönetimlerin, özel sektörün ve yurttaşların, iklim değişikliğine karşı sera gazı azaltım ve iklim değişikliğine uyum konularında daha hızlı ve güçlü bir şekilde harekete geçmelerini sağlayacaktır.

7. İKLİM ADALETİ VE ULUSAL, BÖLGESEL, SINIFSAL EŞİTSİZLİKLER VE TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTSİZLİĞİ

7.1. Tarihsel Sorumluluk Kimde?

İklim değişikliğinde tarihsel sorumluluğun kimde olduğu ve bu sorumluluğun nasıl bugüne yansıtılacağı sorusu, İklim Adaleti'nin en önemli sorun ve tartışma alanlarından biridir. Endüstri Devrimi'nden bu yana sanayileşmeye başlayan ve bunu en temelde fosil enerji kaynaklarına dayanarak gerçekleştiren gelişmiş Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin bu konuda en büyük tarihsel sorumluluğa sahip olduğunu kolayca söyleyebilmekteyiz. Bu eşitsizliği ekolojik borcun bir türevi olarak da ifade etmek mümkündür. Ekolojik borç ise en temelde erken sanayileşmiş bu ülkelerin, az gelişmiş, gelişmekte olan veya "Üçüncü Dünya" olarak da adlandırılan ancak bugün iklim tartışmalarında daha çok küresel Güney olarak ifade edilen ülkelere 500 yılı aşkın bir süreden bu yana süren sömürge ilişkileri sürecinde doğal varlıkların transfer edilmesinden doğan borcu ifade etmektedir (Warlenius ve ark., 2015).

Ancak iklim değişikliği bağlamında tarihsel sorumluluk ve borç, sanayileşmiş Kuzey'in fosil yakıt odaklı kalkınması sırasında atmosfere bıraktığı sera gazı emisyonlarının hesaplanması üzerine odaklanmaktadır. Hiç kuşkusuz ki, toprağın altında milyonlarca yıldır bekleyen ve yoğun bir enerji taşıyan kömür, petrol, doğalgaz, kaya gazı ve benzeri fosil yakıtların kullanılmasına dayalı iklim krizindeki birincil ve en öncelikli sorumluluk Sanayi Devrimi'nden bu yana bu fosil yakıtlar vasıtasıyla zenginleşen, başta İngiltere ve ABD olmak üzere küresel Kuzey ülkeleridir. 1870'den 2014'e kadar atmosfere bırakılan karbon emisyonlarının toplamı 545 GtC (gigaton) olarak hesaplanmaktadır (CO2-Earth, 2017-2019). Bu emisyonlar sonucunda ise, atmosferdeki CO_2 oranı 280'den 2018 itibariyle 410 ppm seviyesine yükselmiş ve dünya bu seviyeyi daha önce ancak 4,5 milyon yıl önce görmüştür[3] (Monroe, 2013).

Tarihsel olarak bu ülkeler 19. yüzyıldan itibaren yoğun olarak fosil yakıt kullanımıyla atmosfere sera gazları salmış olmakla birlikte, özellikle enerji/kaynak verimsiz bir kalkınmacı devlet sosyalizmi uygulayan Doğu Bloku'nun da bu süreçteki tarihsel sorumluluğunu atlamamak gerekir (Turhan ve ark., 2017, sy. 16).

Bir başka önemli gelişme ise, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından hızlı bir ekonomik büyüme ve buna müteakip karbon emisyonlarında son derece hızlı bir artış yaşayan, daha önce gelişmekte olan ülke statüsündeki BRICS (Brezilya, Çin, Hindistan, Endonezya, Güney Afrika) ülkeleridir. Çin bu hızlı büyüme sürecinde, toplam karbon emisyonlarını inanılmaz bir hızla arttırarak ABD'nin üstüne geçmiş durumdadır. Ayrıca, bu artış sonucunda ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinin toplam emisyonlarını bile geçmiş ve artışını hâlâ endişe verici bir şekilde sürdürmektedir (Bradsher & Friedman, 2018) (Ülkelerin güncel karbon emisyon miktarları ve oranları için bkz: European Commission, 2017).

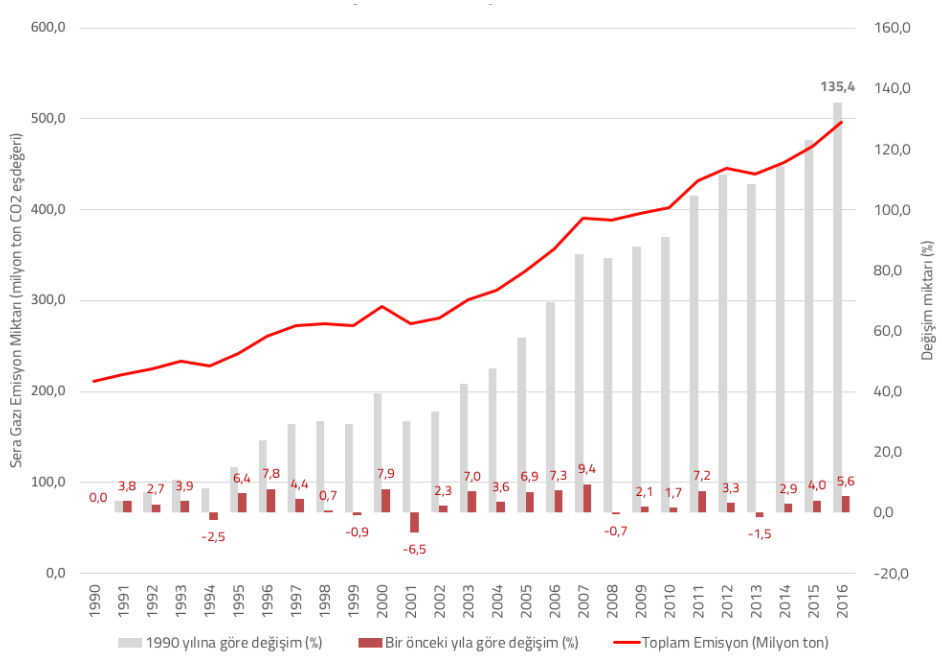
Daha doğru ve görece daha adil bir hesap, kişi başına düşen karbon emisyonu oranlarıdır. Çin 1 milyar 413 milyonluk bir nüfusa sahipken 2016 verilerine göre 10.151 $MtCO_2$ karbon emisyonu yapmıştır. 325 milyonluk ABD ve 510 milyonluk AB ülkeleri ise toplamda Çin'in nüfusunun yarısından biraz daha fazla bir nüfusa sahiptir. 2014 Dünya Bankası verilerine göre Çin'in kişi başına düşen karbon emisyonları 7.544 metrik ton iken, ABD'nin 16.491, Almanya'nın 8.889, İngiltere'nin 6.497 metrik tondur (World Bank, 2014). Kişi başına düşen karbon emisyonlarında hâlâ ABD'nin yarısı, Almanya'nın ise az miktarda aşağısında olmasına karşın bu noktada dikkat çekilmesi gereken husus, özellikle AB'nin

[3] Mauna Loa Gözlemevinde ölçülen günlük karbondioksit seviyeleri bu adresten düzenli olarak takip edilebilir: https://www.co2.earth/

karbon emisyonlarını hem kişi başına hem de toplamda düşürme konusunda önemli çalışmalar ve kazanımlar elde ederken, Çin'in artan nüfusu ve büyüyen orta sınıfı ile karbon emisyonlarını arttırmaya devam etmesidir. Bu noktada kısa bir süre sonra, tarihsel sorumluluk tartışmasının, eski netliğini yitirmesi beklenebilmektedir. Aynı durum Hindistan ve daha birçok yeni büyüyen ekonomi için de geçerli olmaktadır.

Bu noktada, Türkiye'nin de benzer bir gelişme yaşadığını ve karbon emisyonlarını rekor bir hızla arttırdığını söyleyebilmekteyiz. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 13 Nisan 2018'de paylaşılan son verilere göre Türkiye'nin 2016 yılı toplam sera gazı emisyon miktarı, 1990 yılına göre %135,4'lük bir artış göstererek ve bu alanda dünya rekoru kırarak toplam 496,1 $MtCO_2$ eşdeğerine ulaşmıştır (Gündoğan, 2018) (Bkz. Grafik 1).

Grafik 1: *Türkiye Sera Gazı Emisyon 1990-2016*

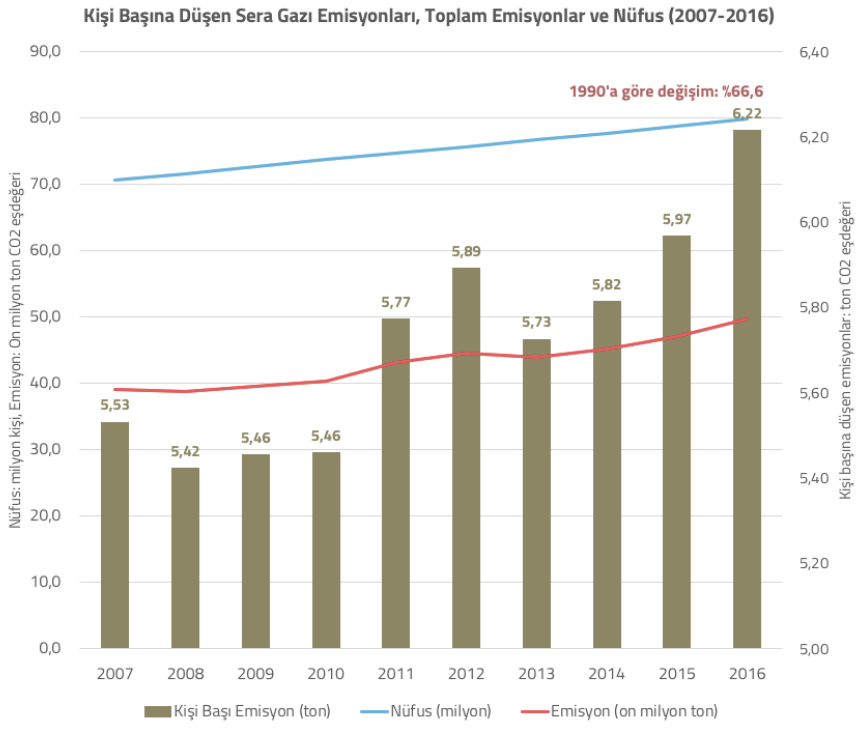

Aynı verilere göre, Türkiye'de kişi başına düşen sera gazı emisyon miktarı da artış kaydetmiştir.

2015 yılında 6,04 ton CO_2e (karbondioksit eşdeğeri) olan değer 2016 yılında 6,3 tona yükselmiştir.

Kişi başına düşen emisyonlar 1990 yılında 3,8 ton/kişi olarak hesaplanmıştır. Bu da kişi başı karbon emisyonu artışında da yaklaşık %40'lık bir yükselişe işaret etmektedir (Bkz. Grafik 2).

Grafik 2: *Kişi Başına Düşen Sera Gazı Emisyonları, Toplam Emisyonlar ve Nufüs (2007-2016)*

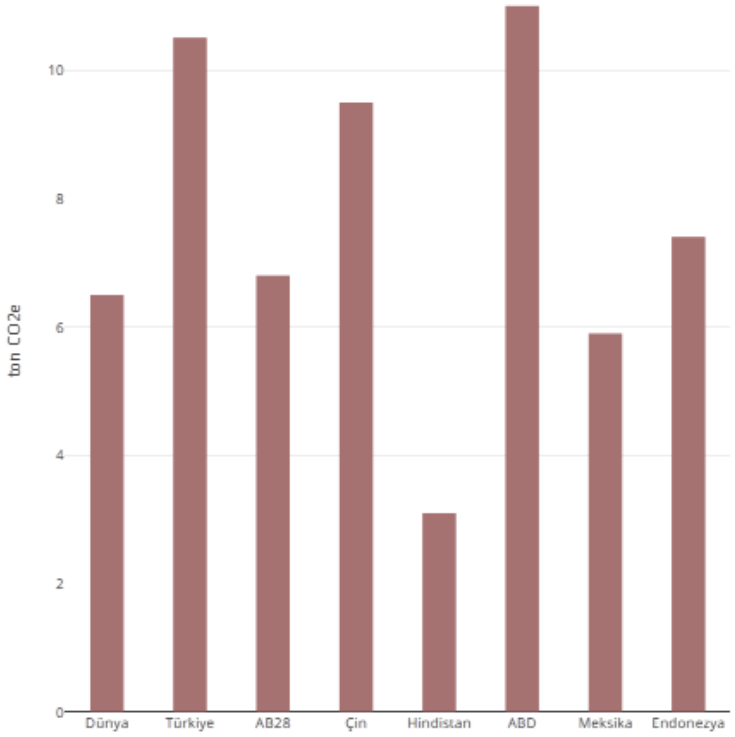

İklim ve Sürdürülebilir Kalkınma Uzmanı Arif Cem Gündoğan'ın aynı analizine göre, Türkiye'de emisyonlara büyük oranda çevrim ve enerji sektörü, ulaştırma sektörü ve imalat sanayi ile inşaat sektörü sebep olmaktadır (a.g.e.). Gündoğan, "Türkiye'nin bugün pek çok gelişmiş ülkeden daha az kişi başı emisyona neden olduğunu biliyoruz. Ancak tahminlere ve hedeflere bakıldığında Türkiye'nin 2030 yılında devleri geride bırakma ihtimali az değil" demiştir (a.g.e.). Dolayısıyla büyüyen pek çok ekonomi gibi, Türkiye'nin de tarihsel sorumluluk açısından içinde bulunduğu pozisyonunu önümüzdeki dönemde yitirme ihtimali vardır.

Analize göre 2030 yılında kişi başına düşen karbon emisyonlarında, 10,11 ton CO_2e emisyon ile ABD'ye yaklaşılabileceği (11 CO_2e) görünmekte ve Avrupa Birliği (6,8 CO_2e) ülkelerinin üstünde bir kişi başı karbon emisyon oranına ulaşma olasılığı bulunmaktadır (Bkz. Grafik 3).

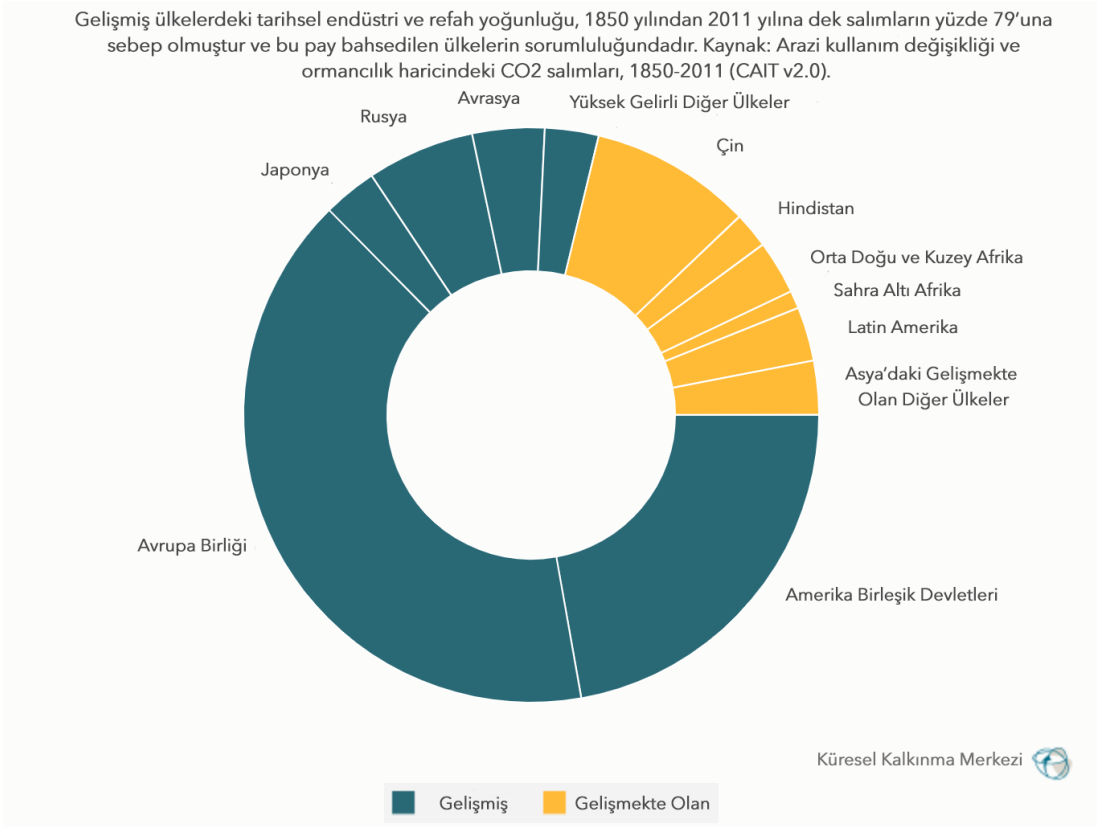

Grafik 3: *Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına Düşen Sera Gazı Emisyon Miktarının Ulusal Katkı Hedefleri*

Arka plandaki bu tarihsel karbon emisyon analizleri doğrultusunda, iklim değişiminin tarihsel sorumluluklarını ülkelere ve bölgelere göre nasıl dağıtabilmekteyiz? Bu konuda Küresel Kalkınma Merkezi'nin (Center for Global Development, CGD) 2015 yılında yaptığı önemli bir çalışmaya bakmakta fayda vardır. 1850-2011 arası verileri temel alan CDG'nin analizine göre, tarihsel olarak iklim değişikliğinin %79'undan gelişmiş Batı ülkeleri sorumludur (gelişmiş ülkeler olarak Avrupa ülkeleri, ABD ve Kanada, eski Sovyetler Birliği, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya kabul edilmiş; bu anlamda eski adlandırmaya göre ayrım, 1. ve 2. Dünya ile az gelişmiş 3. Dünya olarak yapılmıştır) (Busch, 2015). Bunun %40'ı Avrupa Birliği, %22'si ABD, %3'ü Japonya, %3'ü diğer yüksek gelirli ülkeler, %6'sı Rusya, %4'ü ise Avrasya'nın (Eurasia) sorumluluğundadır (a.g.e.) (Bkz. Grafik 4).

Grafik 4: *Tarihsel Olarak İklim Değişikliğine Kimler Sebep Oldu?*

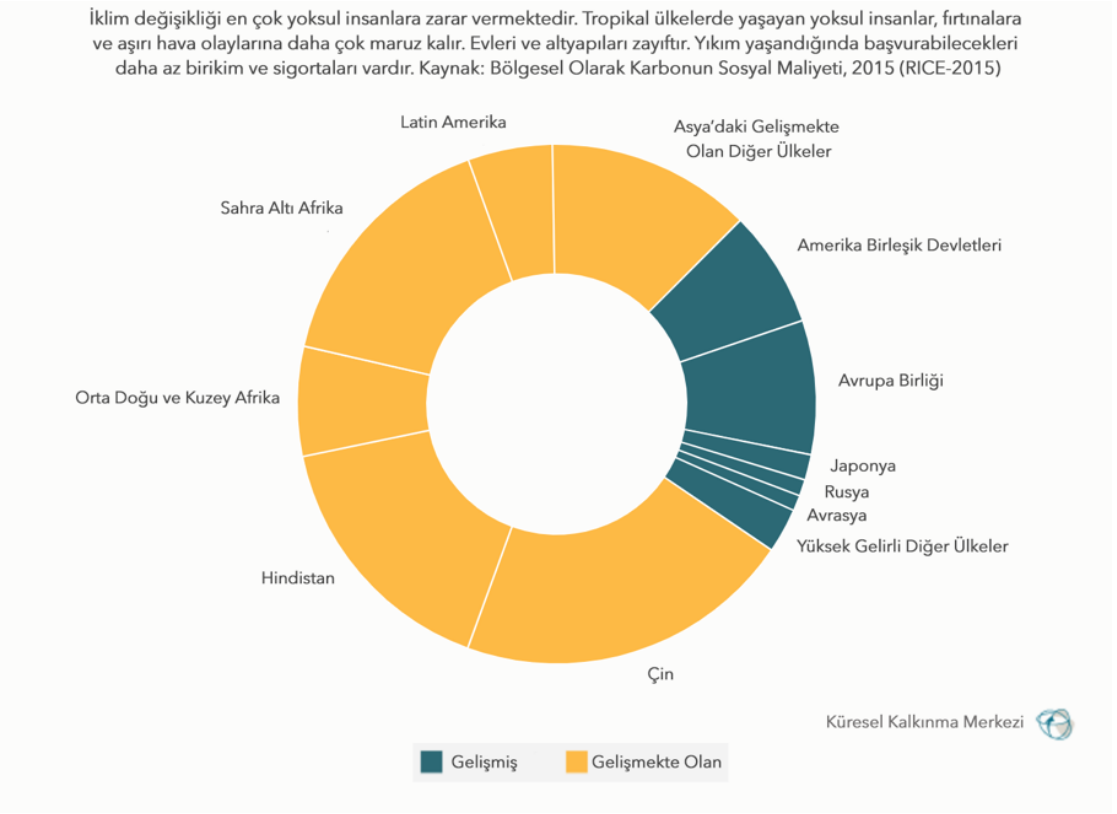

Aynı araştırmanın bir sonraki analizi ise iklim değişikliğinden en çok hangi ülkelerin zarar gördüğüne odaklanmaktadır. Burada, iklim adaletsizliğini çok net bir şekilde göstererek grafik tam tersine dönmektedir (Bkz. Grafik 5). 2018 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Profesör **William Nordhaus**'un RICE modelini temel alan analize göre, iklim değişikliğinin maliyetini %78 oranla gelişmekte olan (veya şu anda daha iyi açıkladığını düşündüğümüz ismiyle) Güney ülkeleri ödemektedir.

Bu oranın 2035 itibarıyla %87'yi bulması beklenmektedir (a.g.e.). CDG'ye göre bunun temel nedenleri, tropikal bölgelerde yaşayan yoksulların fırtına ve aşırı hava olaylarına bulundukları bölge itibarıyla daha fazla maruz kalmaları; evlerinde ve yerleşim alanlarında altyapılarının zayıflığı ve felaketler gerçekleştiğinde zararlarını tazmin edecek sigortalarının veya finansal birikimlerinin olmamasıdır.

Bunlar haricinde, önümüzdeki 30-40 yıllık süreç içerisinde tropik alanların, zirai ve su ürünlerinin verimliliğinin de düşeceği, kuzey bölgelerin verimliliğinin ise görece yükseleceği yönündeki tahmin de, küresel Güney'in iklim değişikliği kaynaklı zararlarının artacağını göstermektedir.

Grafik 5: *İklim Değişikliği Nedeniyle Kimler Zarar Görmektedir?*

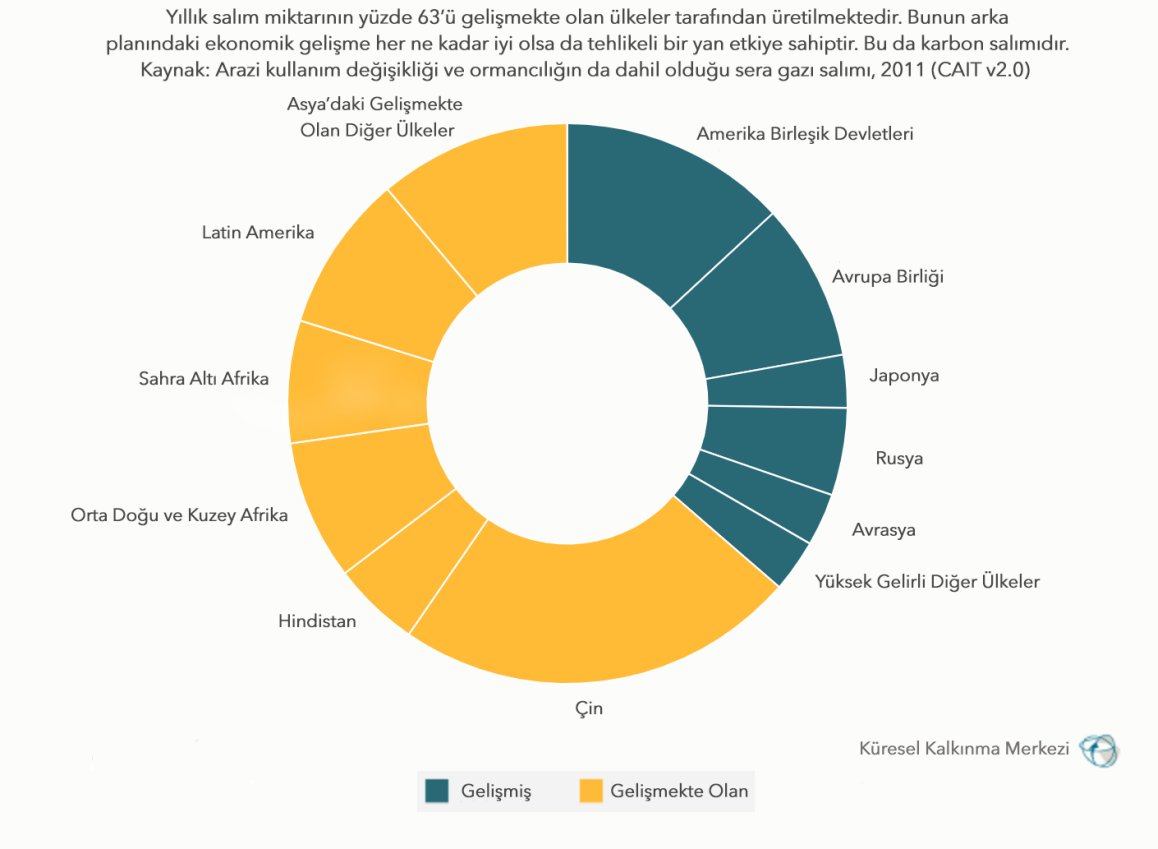

CGD'nin üçüncü grafiği ve analizi ise, bu noktaya kadar anlattıklarımızla karşılaştırınca enteresan bir tezat içermektedir (Bkz. Grafik 6). Dünyada üretim demografisi ve gelişme alanlarındaki değişimin sonuçlarını göstermeye çalışan grafiğin başlığı "İklim değişikliğine şu anda kim neden oluyor?" şeklindedir. Tarihsel sorumluluklar konusundaki bilgilerimizi yeniden düşünmemizi sağlayan ve konunun daha karmaşık hale geldiğini gösteren bu grafiğe göre, artık yıllık karbon emisyonlarının %63'ünün sorumlusu küresel Güney'dir.

Söz konusu ülkelerdeki orta sınıfın büyümesi, refahın artması, altyapılarının güçlenmesi açısından olumlu ilerleyen ekonomik gelişme, ne yazık ki karbon emisyonlarında inanılmaz bir yükselişe de neden olmaktadır. Bu konuda Türkçe'ye *ayrıklaştırma* olarak çevrilen "decoupling" tartışmaları, gerek enerji verimliliği, gerek yenilenebilir enerji alanındaki gelişmeler sayesinde ekonomik gelişme ve büyümeyi sağlarken karbon emisyonlarını düşürmeyi mümkün kılan alternatif kalkınma modellerini gündeme getirmektedir (Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, 2015).

Grafik 6: *İklim Değişikliğine Şu An Kimler Sebep Oluyor?*

Bu noktada iklim adaletinin sağlanması için, başta Küçük Ada Devletleri olmak üzere, küresel Güney'in zararlarının karşılanması ve iklim değişikliği karşısındaki kırılganlığın azaltılması için uyum süreçlerine katkı sağlanması son derece önemlidir. Özellikle iklim koşulları ve coğrafi konumları nedeniyle tarihsel olarak neredeyse hiç fosil yakıt kullanmamış, dolayısıyla iklim değişikliğine en az neden olmuş Küçük Ada Devletleri halkları, iklim değişikliği kaynaklı su seviyelerinin yükselmesi nedeniyle topraklarının kaybı yani bir var oluş - yok oluş problemiyle karşı karşıyadır. İklim Müzakerelerinde 44 üye ve gözlemciyi temsil eden AOSIS Grubu'yla seslerini duyurmaya çalışan ülkeler, iklim adaletsizliğinin en çarpıcı ve dramatik örnekleri olarak kabul edilebilmektedir (Dornan & Cain, 2018).

7.2. İklim Adaleti ya da Kuzey'in ve Güney'in Cepheleri

7.2.1. Eşitsizliklerin Derinine Bakmak

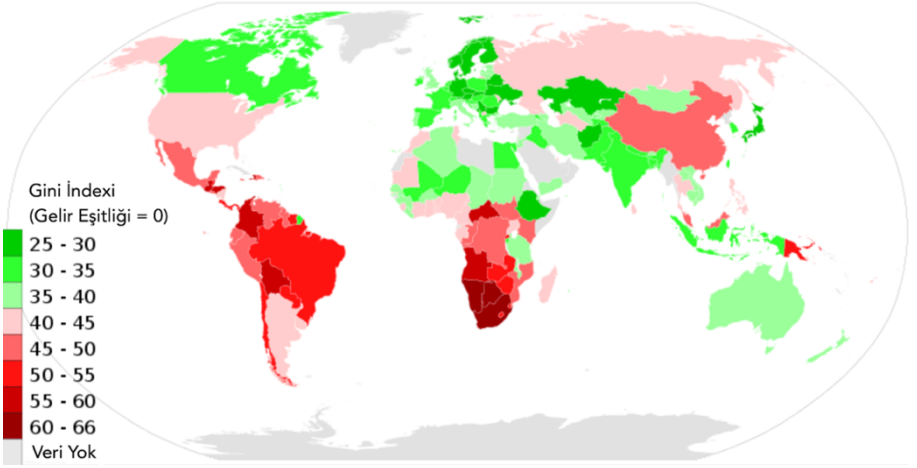
Bir önceki bölümde ülkeler ve bölgeler üzerinden iklim değişikliğinin nasıl bir adalet sorunu olduğu, iklim değişikliğine en az katkı yapan ülkelerin, nasıl en çok etkilenenler olduğu çeşitli örnekleri, veçheleri ve tarihsel bağlamıyla birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Ancak ülkeler üzerinden giden bu analizlerin en zayıf tarafı, çoğu zaman ülkeler içindeki toplumsal ve politik yaklaşım farklılıklarını ve toplumsal sınıfları gözden kaçırmasıdır. Oysaki ister gelişmiş Kuzey, ister gelişmekte olan Güney ülkeleri olsun, her ülke içinde oldukça derin toplumsal eşitsizlikler mevcuttur ve bu toplumsal eşitsizlikler ve

adaletsizlikler çok farklı boyutları aracılığıyla, İklim Adaleti tartışmasına aa olmak zorundadır.

Ülkelerin içindeki ekonomik eşitsizlikler üzerine en güvenilir ve yaygın kullanılan ölçülerden biri Gini İndeksi olarak kabul edilmekte ve bir ülkenin yurttaşları arasındaki gelir veya varlık dağılımı eşitsizliklerini istatistiksel olarak ifade etmektedir (OECD, 2006). Gini İndeksi'ne göre 50 oldukça yüksek bir gelir eşitsizliğine işaret ederken (Brezilya, Kolombiya, Güney Afrika, Botsvana ve Honduras bu kategoridedir), 30'un altı söz konusu ülkede (Avusturya, Almanya, Slovenya, İsveç ve Ukrayna bu kategoride yer alır) görece ekonomik bir eşitlik olduğunu göstermektedir (Bkz. Grafik 7). Bu değerlendirmede, çoğu zaman en gelişmiş ve müreffeh ülke olarak kabul edilen -ve bizim konumuz bağlamında iklim değişikliğinin tarihsel sorumlularından biri olan- ABD, Gini İndeksi'ne göre son derece eşitsizliklere sahip bir toplumdur ve üstelik bu durum giderek daha da kötü bir hal almaktadır. 1986 yılında 37,5 olan, yani ortalamanın az üstünde bir eşitsizlik oranına sahip olan ABD, 2016 itibariyle 41,5 seviyesine, yani oldukça eşitsiz bir gelir paylaşım düzeyine ulaşmış bulunmaktadır (World Bank, 2018).

Bu durumu yakın zamanda yapılan birçok güvenilir araştırma da teyit etmektedir (United Way of Story County, 2019). ABD'nin en büyük kâr amacı gütmeyen kuruluşlarından olan United Way'in ALICE Projesi kapsamında hazırladığı araştırma raporuna göre, ABD'deki 119 milyon hane halkının 50,8 milyonu (%42,6'sı), yiyecek, konut, sağlık, çocuk bakımı, ulaşım ve cep telefonu gibi temel yaşam gereksinimlerini aylık bütçeleriyle karşılayamamaktadır.

Grafik 7: *Gelir Eşit(siz)liği*

Yine rapora göre, ABD'de 16,1 milyon hane halkı (%13,5'i) federal yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. Ülkenin 18 eyaletinde yapılan araştırmaya göre, bu eyaletlerin her birinde hane halkının %30'undan fazlası temel ihtiyaçlarını gidermek için yeterli bütçeye sahip değildir. Raporda, ABD'nin en zengin eyaletlerinden olan Kaliforniya'da ve turizm cenneti olarak kabul edilen Hawaii'de bile hane halkının %49'unun yoksullukla mücadele ettiğine dikkat çekilmektedir.

Sosyal devlet, refah toplumu anlayışlarına çok daha sıkı bir şekilde sarılan Avrupa Birliği ülkeleri ise ABD'ye göre çok daha eşitlikçi bir paylaşıma sahiptir ve bu durum İklim Adaleti açısından da oldukça açık bir şekilde görülmektedir. Hem iklim değişikliğini kontrol altına alabilecek tek çözüm olan karbon emisyonlarının azaltımı (mitigation), hem de yaklaşık 1°C ısınmış ve halen ısınmaya devam eden dünyadaki iklim değişikliğinin etkilerine uyum (adaptation) konusunda önemli çabalar ve taahhütler altına girmiş olan Avrupa ülkelerine göre ABD, hem azaltım hem de uyum konusunda çok daha geri durumdadır. Başkan Obama döneminde imzalanan Paris Anlaşması ve taahhütlerinden çekilme kararı alan Başkan Trump yönetimi döneminde, iklim adaletsizliği ile gelir paylaşımı adaletsizliği kol kola büyümektedir.

Bu durum sadece ABD için geçerli değildir. Gini İndeksi gibi birçok başka istatistik ve araştırma ile ortaya koyulduğu gibi, gelir paylaşımı adaletsizliğine sahip, zengin ile yoksul arasındaki uçurumun derin olduğu tüm ülkelerde, İklim Adaletsizliği de sosyal sınıflar üzerinden açık bir şekilde göze çarpmaktadır.

Her ülkenin içinde yer alan zenginler ve yoksullar hem tarihsel hem de güncel olarak bu emisyonların çok farklı düzeylerde sorumlularıdır. Bunu karbon emisyonlarına neden olan tüketim alışkanlıkları ve buna dair karar verme pratikleri üzerinden okumak mümkündür. Özel araca sahip olma ve kullanma oranları, araçların motor kapasitelerinin büyüklüğü; ısıtma ve soğutma sırasında harcanan enerjiyle ilişkili olarak yaşam alanlarının büyüklüğü; lüks tüketim ürünlerinin tüketimi; ülke içi ve dışı seyahat oranları (özellikle havayolları); beslenme biçimleri (kırmızı et yeme, uzak mesafelerden getirilen tropikal ya da egzotik meyve ve sebzeler); enerji sarfiyatı yüksek teknolojik araçlar gibi tüketim kalıpları üzerinden baktığımızda, yoksul bir Amerikalının karbon emisyon hesapları, bir Güney ülkesinin ortalamalarına yakınken, zengin bir Amerikalının CO_2 emisyon miktarının, ABD ortalamalarının bile çok üzerinde olduğunu görebilmekteyiz.

Ancak iklim değişikliğine yol açma sadece tüketim oranları ve kişisel karbon emisyonları açısından değil, tarihsel olarak üretim biçimleri ve enerji kaynakları tercihlerine karar verme açısından da mutlaka ele alınmalıdır. Nihayetinde üretim biçimlerini, bunların verimliliğini, hangi enerji kaynaklarından yararlanılacağını, hangi doğal alanların (mesela yağmur ormanlarının ya da verimli tarım alanlarının) kullanıma açılıp tahrip edileceğini belirleyen hakim sınıflar, onların şirketleri ve yine temsil edildikleri politik güçlerdir. Dolayısıyla zengin Kuzey'in içindeki yoksullar ile zenginler ve egemenler aynı sorumluluğa sahip değildir. Aynı durumun bir başka katmerli halini ise yoksul Güney'in içindeki eşitsizliklerde görebilmekteyiz. Güney'in Güney'i olarak tabir edebileceğimiz en yoksullar, bir kere daha gerek kamusal ve ticari karar verme, temsil edilme güç ve kapasiteleri; gerekse tüketim tarz ve hacimleri üzerinden iklim değişikliğinde en az tarihsel sorumluluğa sahip olmalarına karşın yine etkilenme düzeyleri en fazla olanlardır.

İklim Adaletsizliği'ni yalnızca ülkeler ve milletler ölçeğinde düşünmemizin sakıncalarından biri de ülke içindeki -özellikle eyalet sistemine sahip olanlar için- büyük farklılıklardır. Özellikle ABD söz konusu olduğunda bu farklılıklar çok daha bariz hale gelmektedir. Halihazırdaki ABD ulusal yönetimi Paris Anlaşması'ndan çekilme kararı alır, çevre koruma alanındaki tüm kazanımları geri almaya çalışır ve karbon emisyonları konusunda verdiği taahhütleri

iptal ederken, bazı eyaletler çok farklı kararlar almaktadır ve uygulamaktadır. Sözgelimi 13 ABD eyaleti ve Porto Riko'nun katılımı ile kurulan ve ABD nüfusunun %33'ünden fazlasını temsil eden "Birleşik Devletler İklim İttifakı" (United States Climate Alliance)[4] hedefini, "Sera gazı seviyelerini Paris Anlaşması protokolünde belirtilen oranlara (2005'tekinden %25-28 daha aşağı) geri düşürmek" olarak belirtmiştir (US Climate Alliance, 2019).

Bir başka yakın tarihli örnek ise Rhode Island Eyaleti'nin, aralarında Exxon Mobil Corp. ve BP'nin de bulunduğu bir dizi büyük petrol firmasına dava açmasıdır. Eyalet, firmaları eyaletteki altyapıya ve kıyı topluluklarına zarar veren iklim değişikliğine katkı yapmak ile suçlamaktadır (Cama, 2018). Rhode Island Başsavcısı Peter Kilmartin, şirketlerin iklim değişikliğiyle ilgili zararlar için ödeme yapması gerektiğini belirtirken, vergi mükelleflerinin yol ve köprüleri tamir etmek ve kıyı yapılarını yeniden inşa etmek zorunda kaldığını öne sürmektedir.

Yale Üniversitesi, New Climate Institute, PBL Hollanda Çevre Değerlendirme Ajansı ve CDP'nin hazırladığı "Global Climate Action From Cities, Regions and Businesses: Individual Actors, Collective Initiatives and Their Impact on Global Greenhouse Gas Emissions" adlı 2018'de yayınlanan yeni bir rapor da şehirler, bölgesel yönetimler ve iş dünyasının, ulusal hükümetlerin isteksizliği nedeniyle Paris Anlaşması'nın hedeflerinin gerçekleşmesinin önündeki açığı kapatmada önemli rol oynayabileceğini vurgulamaktadır (Data Driven Yale, NewClimate Institute, PBL Environmental Assessment Agency 2018). Yaklaşık 6000 şehir ve bölge ile 2000'in üzerinde şirket, bireysel taahhütlerinin tamamını gerçekleştirdikleri takdirde, halihazırdaki ulusal politikalarla ortaya çıkacak küresel sera gazı emisyonları üzerinden 2030 yılına kadar yılda 1,5 ile 2,2 $GtCO_2e$ kadar azaltım gerçekleştirilebilmektedir. Bu potansiyel azaltım Kanada'nın 2016 sera gazı emisyon miktarının yaklaşık iki katına denktir.

Aynı rapora göre, Başkan Trump'ın Paris Anlaşması'ndan çekilme niyetini açıkladığı ABD'de, açıklanan ve ölçülen şehirler, eyaletler ve şirket taahhütlerinin tamamı hayata geçerse, Amerika'nın Paris taahhüdünü gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu emisyon azaltım miktarının en az %50'si gerçekleştirilebilir durumdadır (660 ve 810 MtCO2e/yıl).

Tüm bu nedenlerle, İklim Adaleti'ni sadece bölgesel ve ülkeler arası bir eşitsizlik olarak değil, onun da ötesinde sınıfsal ve politik bir sorun olarak görmeli, tüm bir ülkeyi aynı politik görüş ve sınıfsal konumda görme toptancılığından uzaklaştıran, daha açıklayıcı ve çözüme yönelik bir bakış açısı olarak kabul etmeliyiz.

7.2.2. Alt/Düşük Gelir Grupları İklim Değişikliğinden Neden Daha Fazla Etkilenirler?

İster zengin Kuzey ister yoksul Güney'de yaşıyor olsun, iklim değişikliğinden farklı şekillerde en çok etkilenenlerin sosyo-ekonomik olarak daha dezavantajlı kesimler olduğunu gösteren birçok araştırma mevcuttur.

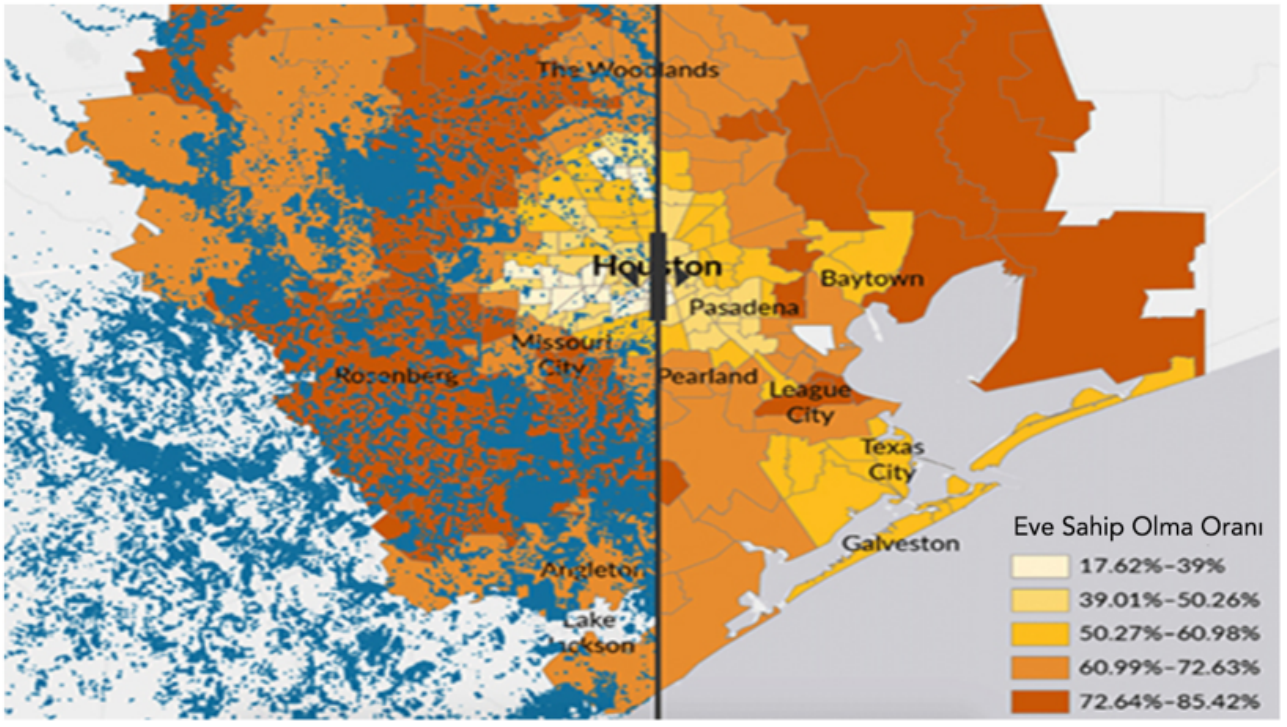
Ağustos 2017'de ABD'nin Teksas Eyaleti'nin güneydoğu kıyılarını vuran Harvey Kasırgası üzerine yapılan araştırmalar bu tespiti oldukça ciddi bir şekilde doğrulamaktadır. BBC'nin "tarihi bir felakete" dönüşme riskiyle andığı Harvey Kasırgası'nın "en fazla ve güçlü şekilde düşük gelirli toplulukları vurduğu" saptanmış durumdadır (Blake & Zelinsky 2018). ABD tarihinin en büyük zararına yol açtığı açıklanan (Amadeo, 2018), en az 47 kişinin hayatını kaybettiği, 43 bin kişinin sığınaklara alındığı ve toplamda 16 milyon kişiyi etkileyen Harvey Kasırgası hakkında açıklamalarda bulunan Texas Southern Üniversitesi kentsel planlama ve çevre politikası profesörü Robert Bullard, "Çoğu zaman, taşkın kontrolü konusunda düşük gelirli ve beyaz olmayan

[4] Birleşik Devletler İklim İttifak için bkz: https://www.usclimatealliance.org/

topluluklar için gerekli tedbir alınmaz. Bu model şimdi gözler önüne serilmektedir. Aşırı hava koşullarında yoksulluk bir risk faktörüdür." diyerek konuya dair düşüncelerini açıklamıştır (Deaton, 2017).

Ancak tek sorun, yoksulların felaketlere maruz kalma riskinin daha yüksek olması değildir. Bir başka önemli faktör de, yaraların sarılması konusunda yapılan çalışmalarda yatmaktadır. "Harvey Kasırgası'nın Houston'lı Ev Sahiplerine Etkisini Haritalandırmak" başlıklı Tanvi Misra imzalı yazı, Harvey'in güzergâhı üzerinde bulunan evlerin büyük bir kısmının sel baskını sigortası bulunmadığını belirtmekte ve "Tarihsel olarak, ıslah fonları söz konusu olduğunda, kiracılar her zaman kısa çöpü çekenler olmuştur" demektedir (Misra, 2017). Urban Institute kurumundan Sarah Strochak ve Bhargavi Ganesh tarafından hazırlanan bir dizi harita (Bkz. Grafik 8), ilk kez, azınlık ev sahiplerinin fırtınadan sonra belirsiz bir durumda kaldıklarını göstermektedir. Aynı yazıda "kentin su baskınlarına karşı daha korumasız alanlarında yaşayan, daha yoksul, beyaz olmayan kent sakinleri için, normalliğe giden yolun daha uzun ve zorlayıcı olabileceği" de belirtilmektedir.

Grafik 8: *Ev Sahibi Olma Oranı*

Bu noktada, iklim değişikliği kaynaklı aşırı hava olaylarının düşük sosyo-ekonomik kesimden gelen toplulukları neden ve hangi mekanizmalarla daha güçlü vurduğu, bu alanda yapılmış araştırmalarla beraber aktarılmaya çalışılacaktır (SAMHSA, 2017).

- **Yaşam koşulları ve altyapılar:** İlk olarak yoksul kesimler her zaman **daha güvenliksiz ve sağlıksız barınma alanlarına, koşullarına ve altyapılara** sahiptir. Bu kimi zaman yoksulların, dere yatağına ev yapma gibi daha ucuz arazi alanlarına yerleşmesi şeklinde olmaktadır. Kimi zaman ise, Çevresel Adalet örneğinde ele aldığımız gibi, riskin, haklar konusunda daha savunmasız olan yoksulların yerleşim yerine doğru ilerlemesi şeklinde gerçekleşmektedir. ABD'de bu durum çöp alanlarının, bölgenin en yoksulları olan Afro-Amerikalıların yerleşim alanlarına adım adım taşınmasıyla ortaya çıkmıştır ancak başka bölgelerde başka süreç ve olaylarla gerçekleşebilmektedir. Örneğin, Türkiye'de kanser vakalarının en sık görüldüğü Dilovası bölgesinde kirli sanayi tesislerinin küçük bir alana birikmesi, bu savunmasızlığın yerel ve acı bir örneği olarak karşımızda durmaktadır (Duvar, 2018). Bu durum, dünyanın her yanında iklim değişikliği ile tetiklenen aşırı iklim olaylarıyla birlikte çok daha dramatik bir hal almaktadır.
- **Politik temsiliyet azlığı:** Yoksullar politik temsil olanaklarından çoğu zaman daha uzaktır. Genel olarak daha az eğitimlidir (ve ne yazık ki bir sonraki nesil de eğitimde fırsat eşitsizliği nedeniyle daha az eğitimli olur). Haklarını yasal süreçlerde aramaları için gerekli finansal kaynağa, hukuki desteğe, politik bağlantılara ve lobi gücüne daha az sahiptir. Bu nedenle her tür felaketten daha da kötü etkilenir.
- **Kısıtlı hareket** (mobilite) **imkanı:** Kasırga, sel veya herhangi bir iklim değişikliğine bağlı felaket sonrası gidecek yerleri yoktur. 23 Ağustos 2005 - 31 Ağustos 2005 tarihlerinde vuku bulan ABD'nin New Orleans Eyaleti'ni vuran Katrina Kasırgası bunun en dramatik örneklerinden biridir ve saygın ABD gazeteleri tarafından "Amerika'yı utandıran kasırga" olarak da anılmıştır (Independent, 2010). Kasırga öncesinde, başka bölgelere gidebilecek bağlantıları ve birikimi olan herkes eyaleti terk ederken, geriye sadece en yoksullar ve neredeyse sadece Afro-Amerikalılar kalmıştır (McGonigal, 2015).
- **Finansal yetersizlik:** Sosyo-ekonomik olarak alt seviyelerde yer alan insanların, herhangi bir felaket sonrası hayatlarını tekrar kurmak için yeterli finansal birikimleri doğal olarak yoktur. Ödeme güçleri az olduğundan ya da sabit işleri ya da iş güvenceleri olmadığından hayatlarını yeniden kurmak, evlerini tamir etmek ve eşyalarını yenilemek için kredi alma olasılıkları da çok düşüktür.
- **Sigorta olanakları:** Kıt kanaat geçinen yoksul kesimlerin, doğal olarak evlerini, iş yerlerini, eşyalarını ve üretim yaptıkları zirai alanları genel olarak daha az sigortalama olanakları bulunmaktadır. 29 sigorta şirketinin kurduğu ClimateWise Coalition'ın 2016 yılında yayınlanan raporuna göre, doğal felaketlerin maliyetleri ile sigortalanan varlıklar arasındaki fark -ki bu durum korunma uçurumu (protection gap) olarak adlandırılıyor- 1980 yılından beri tam dörde katlanmış durumdadır (University of Cambridge Institute for Sustainability Leadership (CISL), 2016). Aynı kaynağa göre, su kaynaklı felaketler, 1950'den bu yana altı kat artmıştır. Bu inanılmaz yükselişlerde, iklim değişikliğinin de payı olduğu ve sonuçta daha önce sigortalanabilen varlıkların giderek sigortalanamaz kategorisine yükseldiği de raporun vurguları arasındadır. Bu durum, iklim değişikliği nedeniyle riski artan varlıkların sigorta primlerinin yükselmesi anlamına da gelir ki, bu düşük sosyo-ekonomik kesimleri sigorta yaptırmada daha da zorlayacaktır.

2017 yılında tüm Karayipler'i vuran ve Porto Riko'yu neredeyse tamamen yıkan Maria Kasırgası'nın ekonomik zararının 30 ile 60 milyar dolar arasında olduğu hesaplanmaktadır. Ancak Porto Riko'daki toplam sigorta kapsamı 15 ile 30 milyar dolar arasında, dolayısıyla sigorta zararın ancak %60 civarını karşılayabilecektir (RMS, 2017). Geri kalan zararın nasıl karşılanabileceği tamamen belirsizdir ve bu durum, şu anki koşullarda yoksul bölgeler için neredeyse evrensel bir kural gibi görünmektedir. Sigorta konusunun bir başka ayağı da sağlık ve hayat sigortalarıdır. Aynı şekilde yoksullar bu sigorta olanaklarına da çok daha uzaktır ve felaketler sonrasında zararlarının tazmini çoğu zaman mümkün olamamaktadır.

Eşitsizliklerin yüksek olduğu bölge ve ülkelerde, afetlere direnç daha zayıf ve sonrasında yaşanan sorunlar da daha büyük ve trajik olmaktadır. Sosyal devletin ve altyapıların güçlü olduğu, söz gelimi Avrupa Birliği ülkelerinde bu tür örnekleri çok daha az görmekteyiz. Bütün bu riskler ve eşitsizlikler, altyapısal sorunları ve artan gelir eşitsizlikleri nedeniyle Türkiye için de son derece önemli tehlikeler içermektedir.

Allianz tarafından yayımlanan 2016 Risk Barometresi Araştırması'na göre ise, Türkiye için doğal afet riskleri %55 ile ilk sırada yer almaktadır (EKOIQ, 2017). Bunun da arkasında iki temel neden yatmaktadır: Birincisi, iklim değişikliğine karşı uyum konusunda önlemlerle güçlendirilmeyen, bilinçsiz ve hızlı yapılaşma nedeniyle de son derece dirençsiz altyapılar iken; ikincisi ise, bulunduğumuz coğrafyanın kendine özgü iklimsel ve hidrografik koşullarıdır. Ne yazık ki bulunduğumuz Akdeniz Bölgesi, iklim değişikliğinden dünyada en çok etkilenen, kırılgan coğrafyalardan biri olarak kabul edilmekte ve bölgede özellikle aşırı sıcaklık dalgalarının 10 kat fazla yaşanma ihtimali olduğu bildirilmektedir (IUCN, 2019).

Veriler ve ardı ardına yaşanan iklim olayları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Türkiye Sigorta Birliği'nin yayınladığı verilere göre; 18 Temmuz 2017'de İstanbul'da yaşanan sel felaketinin ardından sektörde faaliyet gösteren sigorta şirketlerine başvuran vatandaşlar tarafından, 7000 adet ve toplam 116 milyon TL'lik hasar bildirimi yapılmıştır. 27 Temmuz tarihinde yine İstanbul'da yaşanan sel felaketinde ise bu rakam hasar adedinde 22.000, hasar bildiriminde ise 168 milyon TL'dir. Bu durum yaşanan her iklim değişikliği kaynaklı felakette tekrarlanmakta ve toplam yük sürekli artmaktadır.

7.3. Felaketlerin Ötesinde İklim Değişikliği Adaletsizliği ve Sonuçları: Tarım, Beslenme ve Gıda Güvenliği

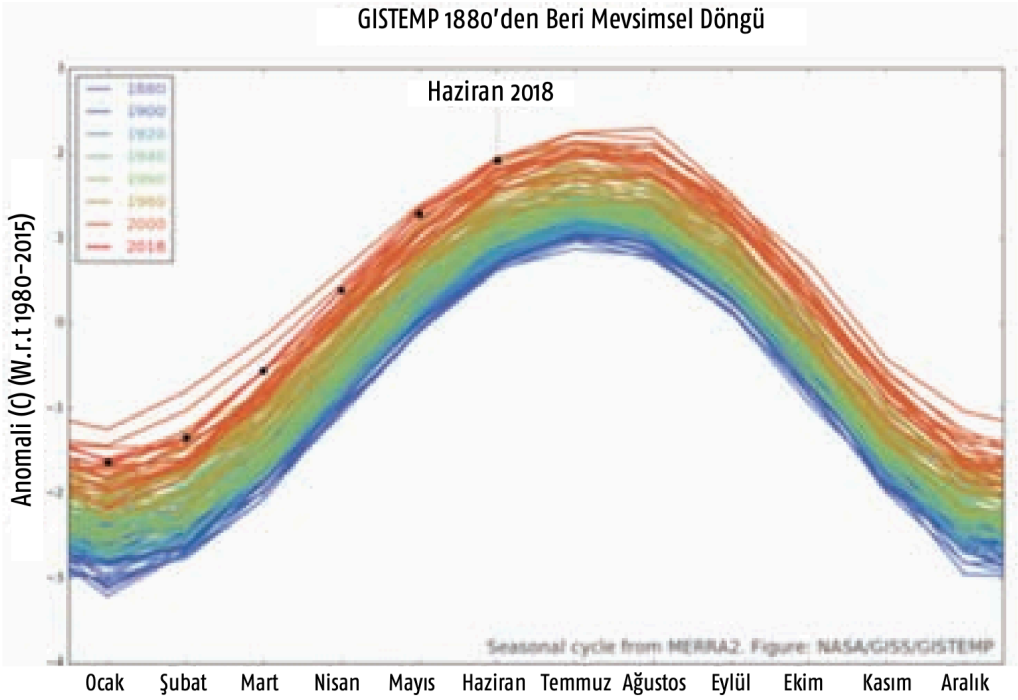
Bu noktaya kadar iklim değişikliğinin etkileri, daha çok aşırı hava olayları ve toplumsal sonuçlarıyla birlikte ele alınmıştır ancak bu tek başına sınırlı bir açıklama olacaktır, çünkü iklim değişikliği aslında her an yaşanan, tekrarlanan bir felakettir. Değişen iklim koşulları kasırgalar, sel, dolu, aşırı sıcak dalgalarının ötesinde toplam sıcaklık değişimiyle de ekosistem üzerinde önemli etkiler bırakmaktadır. Bunların en başında da tarım ve gıda alanındaki büyük değişim ve çalkantılar gelmektedir.

Tozlaşmada ve dolayısıyla ürünlerin büyümesinde önemli rol oynayan arıların ölümlerinden başlayarak, nem oranları ve yağış rejimlerinin değişimi (Bkz. Grafik 8), don, tarım zararlılarının çeşit ve sayılarında artış gibi birçok faktörle, iklim değişikliğinin tarımda önemli verim kayıplarına neden olduğu da bilimsel olarak ortaya konmuş durumdadır (Karapınar, 2018).

Örneğin, tahıl üretiminde iklim etkilerini araştıran çalışmalar, küresel sıcaklıklardaki her 1°C'lik artışın buğday verimini dünya genelinde ortalama %6 oranında düşürdüğünü göstermektedir. İklim etkisinin çok daha yüksek olduğu bölgeler ve ülkeler de vardır. Buğdayda gözlemlenen %6'lık bir verim kaybı, Türkiye çapında üretici bir ülke için yılda

1 milyon ton civarında bir kayıp demektir. Eğer kömür, petrol, doğalgaz gibi iklim değişikliğine neden olan fosil yakıtların tüketimi ciddi miktarda azaltılmazsa, uzun vadeli sıcaklık artışlarının 5-7°C civarında olacağı öngörülmektedir. Araştırmacılar, her 1°C'lik artışın %6'lık kayba neden olduğu düşünülürse sadece buğdayda %30-40'lık verim kayıpları beklentisinin gerçekçi olduğunu belirtmektedir. İklim değişikliği tahıl dışında, meyve-sebze üretimi ve hayvancılık gibi diğer tüm ürünleri de doğrudan etkilemektedir." (a.g.e.).

Grafik 9: *GISTEMP 1880'den Beri Mevsimsel Döngü*

Kaynak: NASA

Bu verim kayıpları çiftçi için kazanç kaybı, riskleri yüksek belirsiz bir gelecek anlamına gelmektedir ancak konunun bir de tüketici tarafı vardır. Barış Karapınar iklim değişikliği kaynaklı tarımsal verim düşüklüklerinin tüketici için etkilerini şöyle özetlemektedir: "(Bu durum) tüketici içinse gıda arzında daralma, özellikle de gelirinin büyük bölümünü gıda harcamaları için kullanmak zorunda olan yoksul hanelerin gıdaya erişememesi demek. İklim kaynaklı tarımsal kayıplar, en çok küçük çaplı tarımsal üreticiyi ve alt gelirli yoksul kitleleri olumsuz etkiliyor. İklim değişikliği, hem ülkeler arasında hem de ülkeler içinde çok önemli bir sosyal adaletsizlik kaynağı" (a.g.e.).

7.4.İklim Adaletinde Dezavantajlılık Boyutu

7.4.1. İklim Değişikliğiyle Artan Engeller

Bu dokümanda açıklandığı üzere, insan söz konusu olduğunda "doğal" olarak nitelendirilebilecek çok az olgu vardır. İnsanlığın yüz binlerce yıllık macerası,

dünyanın tüm çehresini, geri besleme kaynaklarını, doğal yapısını ve atmosferini geri dönüşsüz bir şekilde değiştirmiştir. Değişen her doğal süreç, farklı yapı ve araçlarla insan topluluklarını etkilemeye devam etmektedir. Bu etkiler de, tamamen o toplumun sosyal yapısıyla uyumlu bir şekilde gerçekleşmektedir. İklim değişikliğinin iktisadi etkisi de, mevcut eşitsizlikleri çeşitli yollarla katlamaktadır. Bu noktada, ülkeler arası eşitsizlikten başlayan ve sınıfsal eşitsizliklerle devam eden bu hiyerarşi son noktada, en alttakileri ve en savunmasızları vurmaktadır. İster gelişmiş Kuzey'de olsun ister yok olma tehlikesiyle yüz yüze kalan küçük ada devletlerinde, isterse de gelişmekte olan Güney ülkelerinde yaşasın, engelli bireyler ve yaşlılar, eğer bir afet kriz programı geliştirilmemişse, özellikle aşırı iklim olayları ve afetler konusunda en kırılgan pozisyondadır.

İklim değişikliğinin engellilere yönelik etkileri üzerine yeterli düzeyde çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda en önemli belge, 2009 yılında, Dünya Bankası (İnsani Kalkınma Ağı – Sosyal Koruma/Engellilik ve Kalkınma Ekibi) ile Engellilik ve Kalkınma Küresel Ortaklığı'nın (GPDD) işbirliğiyle hazırlanan **"İklim Değişikliğinin Engelliler Üzerindeki Etkileri"** raporudur (World Bank, 2009). "Kapsayıcı Felaket, Acil Servis ve Çatışma Yönetimi" ve "Temel İhtiyaçlar ve Yoksulluk Azaltımı" olmak üzere iki tema üzerinde yoğunlaşan rapor, iklim değişikliğinin engelliler üzerindeki etkilerini ve bu etkileri azaltmaya yönelik öneriler içermektedir.

Bu noktada, şu soru önem arz etmektedir: İklim değişikliği dezavantajlı kesimleri nasıl daha çok etkilemektedir? ABD'yi 2005 yılında vuran ve iklim değişikliğinin yıkıcı etkileri üzerine birçok çevrenin konuşmaya başlamasını sağlayan Katrina Kasırgası'nda en çok yaşlı insanların can kaybı yaşadığı bilinmektedir (The Denver Post, 2005). Louisiana Sağlık ve Hastaneler Departmanı'nın hazırladığı araştırmaya göre, bölgedeki 500 can kaybının %60'ı, 61 yaş ve üstü insanlar arasında gerçekleşmiştir. Eyalet yetkililerinin açıklamalarına göre, afet sırasında 215'ten fazla ölü beden, hastanelerin ve bakımevlerinin içinde veya çevresinde bulunmuştur. Aynı kaynağa göre, iki bakımevi işletmecisi, ihmalleri dolayısıyla 34 kişinin ölümünden sorumlu tutulmuştur. Environmental Health News'un çalışmasına göre, küresel nüfusun %10 ile %15'i iklim değişikliğinden ciddi şekilde etkilenen engelli insanlardır (Saxton & Ghenis, 2018).

Engelliler, kasırgalar, fırtınalar, seller ve aşı sıcak hava dalgaları konusunda çok daha kırılgan olmanın yanı sıra, afetler sonrasında hızlı yayılım gösteren bulaşıcı hastalıklara yakalanma konusunda da daha büyük risk altındadır (Center for Disease Control and Prevention).

İklim değişikliğinin engelli bireyler üzerindeki bir başka güçlü etkisi de afetler öncesinde, sırasında ve sonrasında yıkıma uğrayan yaşam alanlarını terk etme zorlukları üzerinden gerçekleşmektedir (Scher, 2017). Dünya Bankası Grubu, Mart 2018'de iklim değişikliğinin göç üzerindeki etkilerini inceleyen çok önemli bir rapor yayınlamıştır. İklim değişikliğinin insanların nasıl göç etmesine sebep olduğu hakkında yapılan ilk ve en kapsamlı çalışma olan **Dip Dalgası – İç İklim Göçüne Hazırlık** (Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration) başlıklı rapor, 2050 yılına kadar 140 milyon insanın iklim değişikliği yüzünden ülke içi göçe zorlanabileceğini ortaya koymaktadır (Rigaud ve ark., 2018).

Raporda odaklanılan bölgeler ise Latin Amerika, Güney Asya ve Sahra Altı Afrika'dır. Ancak, işin bir başka boyutu da, iklim değişikliği nedeniyle yaşadığı ülkeyi ve kıtayı terk etmek zorunda kalanlardır ki, bu kişiler de "iklim mültecisi" olarak tanımlanmaktadır (Ekşi, 2016). Bu konuda çeşitli hesaplamalar ve tahminler olmakla birlikte, Stockholm merkezli düşünce kuruluşu FORES bünyesinde hazırlanan "İklim Mültecileri: Bilim, İnsanlar, Yasalar ve Gelecek" adlı rapora göre, küresel iklim değişikliğine bağlı gelişen felaketler nedeniyle 2050 yılı itibarıyla 200 milyon kişinin ülkesini terk etmek zorunda kalacağı öngörülmektedir (Karakitapoglu ve ark., 2017).

Engelli bireylerin, erişilebilir ulaşım ve konut, aksayan sağlık ve sosyal hizmetler konusunda büyük sıkıntılar yaşadığı ve daha da yaşayacağı tahmin edilmektedir. Bunun da ötesinde, afet sırasında canlarını kurtarmak için afet bölgesinden uzaklaşmaları bile başlı başına ele alınması gereken bir konudur (Ansell, 2009).

7.4.2. İklim Değişikliği ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

İklim değişikliğinin engelliler açısından ele alınmasını takiben, cinsiyet boyutunun da incelenmesi iklim adaleti açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada özellikle altı çizilen durum şu olacaktır: İklim değişikliğinin cinsiyetler üzerinde farklı yansımaları görülebilmektedir. Bu bağlamda en çarpıcı örnek, kadınların iklim değişikliğinden erkeklere nazaran daha orantısız şekillerde etkilenmekte oluşudur. Ayrıca **"Türkiye'de İklim Değişikliğin Mücadelesinde Kayıp Bileşen: Kadın"** projesi kapsamında hazırlanan "Türkiye'de İklim Değişikliğine Kadın Çözümleri" çalışmasının üreticilerinden ve kadın-iklim değişikliği ilişkisi üzerine çalışan Dr. Nuran Talu'ya göre, iklim politikaları da kadınlar ve erkekler için eşit faydalar sağlamamaktadır: "Bu hem sera gazı emisyonlarının azaltılması politikaları, hem de iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlanması politikaları için böyle. Her ikisinde de kadınları erkekler karşısında dezavantajlı bırakan sonuçları var" (Talu, 2018).

İklim değişikliği nedeniyle oluşan afetlerin kadınları daha çok etkilediğine dair dünyada çok sayıda araştırma bulunmaktadır. 1991 yılında Bangladeş'te yaşanan sel felaketinde kadınların ölüm oranının, erkeklerin ölüm oranına göre beş kat fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun nedenlerinden biri olarak, verilen alarmların açık yerlerde erkekler arasında kulaktan kulağa yayıldığı ancak ev içinde yaşayan diğer aile üyelerinin -kadınlar, genç kızlar ve çocuklar- haber alamaması gösterilmektedir. Diğer nedenler de yine kadınların afetler konusunda dezavantajlı duruma düşmesine neden olmuştur: Yanlarında bir erkek olmadan evden çıkmalarının yasak olması ve babaların kız çocukları yerine soyadlarını sürdürecek erkek çocuklarını öncelikli olarak kurtarmasıdır. Hint Okyanusu'nda 2004 yılında yaşanan tsunami felaketinde de aynı nedenlerle ölenlerin 567'sinin kadın olduğu kayıtlara geçmiştir. Bir başka örnek ise Bangladeş'teki 2007 yılında gerçekleşen Sidr siklonu (şiddetli fırtına) mağdurlarının %80'sinin kadınlar ve kızlar olmasıdır. Kadınların iklim felaketlerindeki fiziksel dezavantajları, kıyafetlerden bile kaynaklanabilmektedir: Geleneksel kadın kıyafeti "sari", Bangladeş, Hindistan ve Pakistan gibi Güney Asya ülkelerindeki felaketlerde koşma ve yürümeyi engelleyerek ölümlerin artmasına sebep olmuştur.

Kadınlar bir yandan iklim değişikliği konusunda daha fazla ve daha şiddetli etkilenirken, diğer yandan iklim değişikliğine neden olma konusunda da erkeklere göre daha masumdur. UNEP Global Gender and Environment Outlook 2016 araştırmasına göre, kadınlar erkeklere nazaran daha küçük karbon ayak izi bırakmaya, daha yüksek oranlarda iklim teknolojilerini tercih etmeye ve riskli çözümlerden kaçınmaya eğilimlidir (UNEP, 2016). Bunun arka planında ise, erkekler ve kadınlar arası tarihsel bilgi, deneyim farklılıkları ve hayvansal gıda tüketiminden, özel araç sahibi olmaya kadar uzanan bir dizi tüketim alışkanlıkları farklılıkları yatmaktadır (Hedges, 2014).

Özellikle gelişmiş ülkelerde yapılan araştırmalar, kadınların erkeklere göre, iklim değişikliği konusunda daha net bir bilince sahip olduklarını ve iklim değişikliğini tehlikeli bir olgu olarak algıladıklarını göstermektedir. İklim değişikliği konusunda farkındalıkları daha yüksek ve ortalama karbon ayak izleri daha düşük kadınlar, yoksullar ve engelliler gibi diğer dezavantajlı kesimlere benzer bir şekilde, iklim değişikliğinden çok daha şiddetli, derinden ve adaletsizce etkilenmektedir.

8. GELECEK NESİLLER VE İKLİM ADALETİ İLİŞKİSİ

Bugün sıkça duyduğumuz "Sürdürülebilirlik" kavramının, resmi metinlerde ilk kullanımlarından birini bulunduran ve Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nca hazırlanan **Brundtland Raporu** 1987 yılında yayınlanmıştır. Komisyon Başkanı Gro Harlem Brundtland'ın adıyla tanınan raporun asıl ismi, **"Ortak Geleceğimiz"** (Our Common Future)'dir (UN WCED, 1987). Raporda Sürdürülebilir Kalkınma ilk kez en kapsamlı şekliyle tarif edildi ve o tarihten sonra bu tanımlama genel kabul görmüştür: "Bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden ödün vermeden karşılayan kalkınma". Bu noktada en temel vurgu, "gelecek kuşaklar" üzerinedir. İklim değişikliğinin etkilerinin genel kamuoyu tarafından daha az bilindiği, aşırı iklim olaylarının artışının yeterince farkında olunmadığı bu dönemde, konu daha çok dar bir çevrede, uzmanlar ve bazı siyasetçiler tarafından ele alınmıştır. Bu nedenle konu, daha çok ilerideki bir dönemde gerçekleşecek sorunların, gelecek kuşakların, çocuklarımızın ve torunlarımızın yaşayacağı sıkıntılar etrafında konuşulmaktaydı. Bugün, sorun daha yakıcı ve güncel bir hal almasına karşın, gelecek kuşakların, yani iklim değişikliği ve diğer ekolojik sorunların hiçbirinden en ufak bir sorumluluğu olmayan henüz doğmamış nesillerin, insanca yaşama haklarını ellerinden alacak ekolojik krizlere maruz kalması, İklim Adaleti'nin en önemli ve trajik başlıklarından biri olarak kabul edilmelidir. Bunlara ilaveten, önümüzdeki en iyi senaryo olan 1,5°C'den başlayarak, 2°C ve 3°C küresel ortalama yüzey sıcaklık artışı senaryolarını inceleyerek, yakın gelecekte, bizden sonraki nesillere nasıl bir dünya bıraktığımıza daha yakından bakılacaktır.

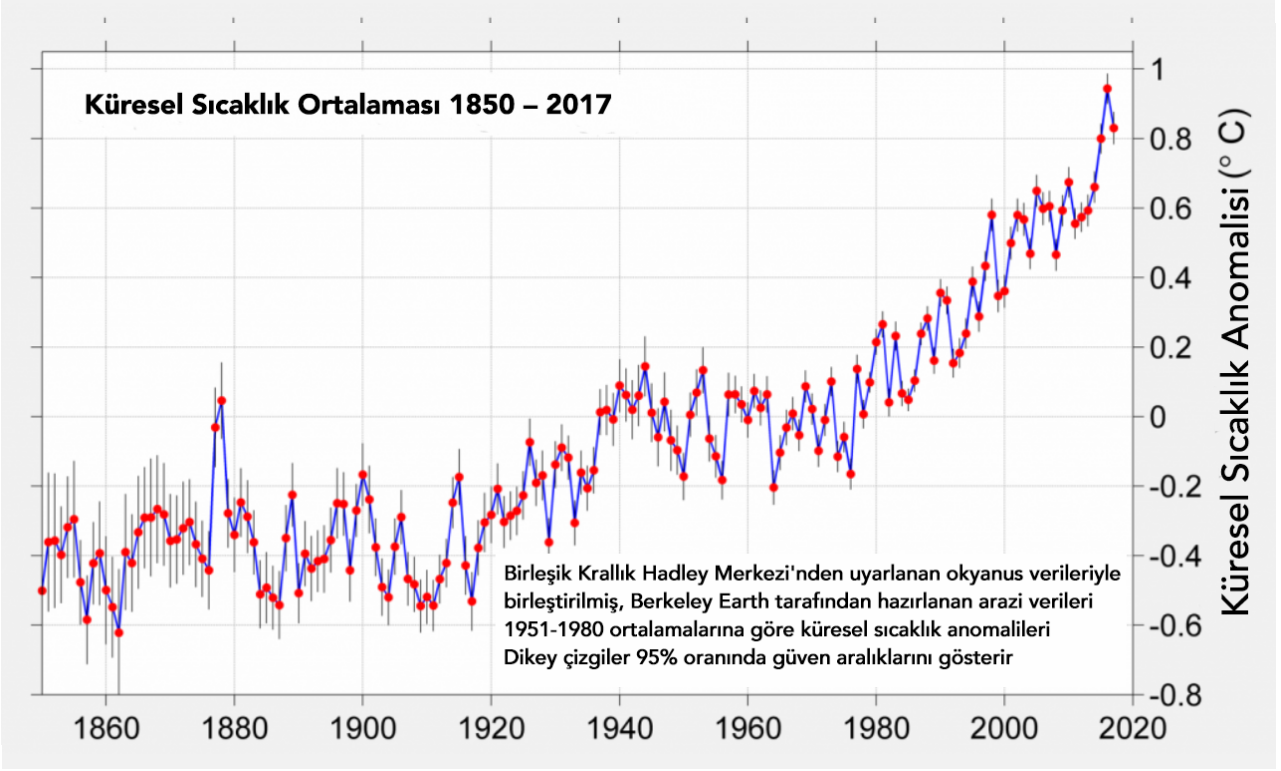
1,5°C Artış Senaryosu

Bu noktada elimizdeki son veriler, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 6000'in üzerinde bilimsel çalışmayı inceleyerek hazırladığı ve hükümetler tarafından 8 Ekim 2018'de Güney Kore'de onaylanan **"1,5°C Küresel Isınma Özel Raporu"** üzerinden paylaşılacaktır (IPCC, 2018).

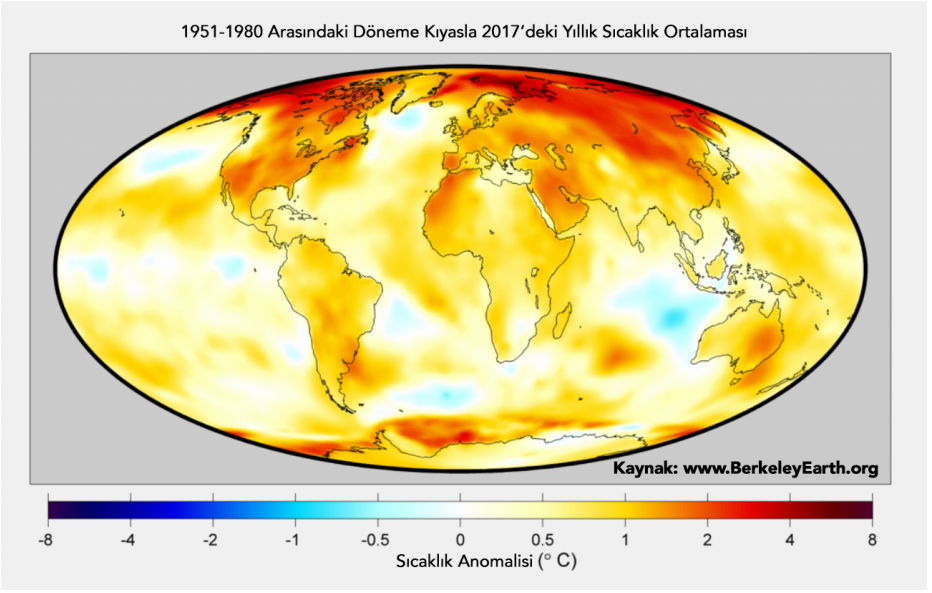
Raporda öne çıkan başlıklar şu şekilde sıralanabilmektedir:

- İnsanlar, dünyanın, sanayi öncesi döneme göre yaklaşık 1,0°C ısınmasına sebep olmuştur (Berkeley Earth, 2017). Küresel ısınma şimdiden, kuraklık ve seller gibi aşırı hava olayları, deniz seviyesinde yükselme ve Kuzey Buz Denizi'nin erimesi şeklinde etkilerini göstermeye başlamıştır.
- Sera gazı emisyonları mevcut şekilde devam ederse, küresel ısınma 2030 ile 2052 yılları arasında 1,5°C sınırını geçecektir (Bkz. Grafik 9 ve Grafik 10).
- 1,5°C sınırı, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu önlemek için kritik öneme sahiptir. Küresel ısınmayı 1,5°C ile sınırlandırmak, ekolojik sistemler ve yaşam alanları üzerindeki birçok kalıcı etkinin 2°C'ye göre, daha yüksek ihtimalle önlenmesi anlamına gelmektedir.
- Bu sınırı geçmemek için küresel emisyonları 2030 yılında 2010 yılına göre %45 azaltmak ve 2050 yılında net sıfır emisyon hedefine ulaşmak gerekmektedir.
- Bu yüzden, tarım, enerji, sanayi, bina, ulaşım ve şehirlerde "hızlı ve geniş kapsamlı" dönüşümler gerekmektedir.
- Şu anda Paris Anlaşması kapsamında verilen taahhütler, küresel ısınmayı 1,5°C'de sınırlandırmaya yetmemektedir. Ülkelerin, en kısa zamanda taahhütlerini yenilemesi gerekmektedir.

Grafik 10: *Küresel Sıcaklık Ortalaması 1850 – 2017*

Grafik 11: *1951-1980 Arası Ortalamalarına Göre 2017 Yılına Dair Sıcaklık Göstergesi*

Bütün güvenilir araştırmalar iklim değişikliği sebebiyle küresel sıcaklık ortalamalarının şimdiden sanayi dönemi öncesi seviyenin yaklaşık 1°C üzerine çıktığını ve emisyonların hızla azaltılmaması halinde, sıcaklıkların 2040'ta 1,5°C yükselebileceğini göstermektedir (Rogelj ve ark., 2018). Sıcaklık artışının 2100 yılında 1,5°C ile sınırlı tutulabilmesi için küresel emisyonları daha önce eşi görülmemiş bir ölçekte, derhal ve hızla azaltma yoluna gidilmelidir. Bu zorlu hedefe ulaşılsa bile, iklim değişikliği kaynaklı hasarların bazıları ile karşı karşıya kalınacaktır. Kritik bir soru olarak; 1,5°C ısınma biz ve çocuklarımız için ne anlama gelmektedir?

Aşırı Sıcaklar: 2100 yılında bugünden 1,5°C daha sıcak olacak bir dünyada, aşırı sıcakların görülme sıklığı en az iki katına çıkabilecektir (Weber ve ark., 2018).

Su Kıtlığı: Araştırmalar 1,5°C'lik sıcaklık artışının, tatlı su kaynakları üzerindeki baskıyı ve Türkiye gibi hassas coğrafyalarda su kıtlığı riskini arttıracağını söylemektedir. 1,5°C'lik sıcaklık artışı, nehir ve göllerdeki tatlı su miktarını Akdeniz havzasında %9, Avustralya'da %10, Brezilya'nın kuzeydoğusunda ise %7 oranında azaltabilecektir (Schleussner ve ark., 2015).

Ekosistem Hasarları: İklim değişikliği sadece insanları değil, dünyadaki bitki ve hayvan türlerinin önemli bir kısmını da etkilemektedir. Sıcaklık artışını 1,5°C eşiğinde sınırlandırmak, canlılar üzerindeki riskleri yarı yarıya azaltabilecektir (Warren ve ark., 2018). Buna rağmen 1,5 °C senaryosuna göre 10 mercan kayalığından 9'u 2050 yılından itibaren ciddi yok olma tehlikesi altında olacaktır. Karasal ve denizel yaşam olumsuz etkilenecek, türler üzerindeki baskı artacaktır (Schleussner ve ark., 2016; IUCN, 2009). Ekolojik hasarlar ile birlikte tarımsal üretim düşecek, gıdaya erişim zorlaşacaktır (Zhao ve ark., 2017).

2°C Senaryosu

İklim için eyleme hızlıca geçilmezse, ortalama küresel sıcaklıkların 2065 yılında sanayi öncesi dönemin 2°C üzerine çıkması oldukça yüksek bir ihtimal olarak görülmektedir (Berkeley Earth, 2017). Sıcaklık artışını 2°C'de sınırlandırmak için dahi küresel emisyonlarda radikal bir azaltıma ihtiyaç vardır (van Vuuren ve ark., 2011). Bir önceki soruya benzer şekilde; 2°C senaryosunda çocuklarımız nasıl bir dünya ile karşı karşıya kalacaktır?

Aşırı Sıcaklar: Ortalama sıcaklıklarda 2°C üzerinde bir sıcaklık artışı, kavurucu bir sıcaklık artışına ve aşırı sıcaklıkların neredeyse tüm yaz boyunca Avrupa, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da etkili olmasına sebep olacaktır. Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki en sıcak günlerde termometrelerin 50°C'yi göstermesi beklenmektedir (Lelieveld ve ark., 2016). Sıcak hava dalgalarına bağlı ölümler artarken, bugünkünden çok daha şiddetli orman yangınlarına maruz kalmamız normal kabul edilmektedir.

Su Kıtlığı ve Seller: Sıcaklık artışının 2°C'yi aştığı bir dünyada, yağış rejimleri dengesizleşecek ve su kıtlığı ile daha sık karşı karşıya kalınacaktır. Avrupa'nın tamamı ve Türkiye her mevsimde daha şiddetli yağışlar alacaktır. Dünya nüfusunun %8'i şiddetli susuzluk problemleri yaşayacaktır (Schewe ve ark., 2014).

Ekosistem Hasarları: 2°C'yi aşan bir sıcaklık artışı mercan kayalıklarının yok olmasına neden olacaktır. Amazon ve Galapagos gibi dünyanın en fazla doğal zenginliğe sahip bölgelerindeki 80.000 bitki ve hayvan türünün %25'inin soyları yüzyıl sonunda yerel ölçekte tükenecektir (WWF, 2018). Sıcaklık artışları, böcek ve hayvan davranışlarını da değiştirerek ekosistemlerin tamamına yansıyan bir dalga etkisi yaratabilir (Diamond ve ark., 2016). Küresel sıcaklıklar 2°C yükselirse, Kuzey Buz Denizi'ndeki buzullar üst üste birkaç yıl boyunca, belli aylarda tamamen eriyecektir (Jahn, 2018). Bu durumda gezegenin yansıttığı güneş ışını miktarı

azalacağından ısınma daha da hızlanabilir (González-Eguino ve ark., 2017).

3°C Senaryosu

Emisyonlardaki artış bugünkü hızda devam ederse ortalama küresel sıcaklık, bu yüzyılın ikinci yarısında sanayi dönemi öncesi seviyenin 3°C üzerine çıkacaktır. Hükümetler, Paris İklim Anlaşması çerçevesindeki emisyon azaltım taahhütlerini yerine getirir ancak bunun ötesine geçmezlerse sıcaklıkların artış hızında bir nebze azalma görülecektir (UNFCCC, 2019). Yine de 2100 yılı dolaylarında sanayi dönemi öncesine göre sıcaklık artışı 3°C'yi aşacaktır (Hausfather, 2017).

Aşırı Sıcaklar: Günümüz ikliminde Afrika kıtasında yılda ortalama bir ila üç sıcak hava dalgası yaşanmaktadır (Weber ve ark., 2018). Sıcaklıkların bu yüzyıl sonuna kadar 3°C yükseldiği bir senaryoda, sıcak hava dalgalarının sayısı yüzyıl ortasına gelindiğinde beş kat artabilir. Akdeniz, Batı Avrupa ve Kuzey İskandinavya'da da kuraklıkların gittikçe daha sık görülmesi ve şiddetlenmesi muhtemeldir (Spinoni ve ark., 2017).

Su Kıtlığı ve Seller: 3°C'lik bir sıcaklık artışı temel içme suyu kaynaklarından birisi olan yeraltı su kaynaklarını ciddi azalma tehdidine maruz bırakacaktır. 3°C'lik sıcaklık artışı, günümüzde 800 milyon kişinin su kaynağı olan Himalayalar'ın tepesindeki buzulların %43'ünün yok olmasına sebep olabilir (Kraaijenbrink ve ark., 2017). Ayrıca, aşırı yağışlar ve seller milyonlarca insanın hayatını olumsuz etkileyecektir.

Ekosistem Hasarı: Bitki ve hayvanlar, özellikle göçmen canlılar, bu sıcaklık değişimine ayak uyduramayacak ve yerel ölçekte soyları tükenecektir. Deniz ekosistemleri bu derece bir sıcaklık artışında tamamen çökebilir.

3°C ısı artışının ötesine uzanan başka kâbus senaryoları da mevcuttur. Bilim-kurgu filmlerini aratmayan bu senaryoları engellemenin, gelecek nesillere, çocuklarımıza, torunlarımıza yaşanmaz bir gelecek bırakmamanın yolları elbette vardır. Bu, üretimden tüketime tüm yaşamsal alışkanlıklarımızı değiştirecek yeni, kapsamlı ve kapsayıcı bir sürdürülebilir kalkınma programı ile mümkündür.

Bir sonraki bölümde, İklim Adaleti konusunda yıllardır çalışmalar yürüten uluslararası örgütlerin, araştırma kuruluşlarının, politikacıların ve aktivistlerin bu konuda getirdikleri öneriler kısaca aktarılacaktır.

9. İKLİM ADALETİ İÇİN YOL HARİTASI

9.1. İklim Değişikliğini Sınırlamak ve Durdurmak

Enerji ve üretim politikaları böyle devam ettiği sürece, iklim değişikliği afetler, üretim düşüşleri, ekosistem zararları, genel sağlık sorunları gibi birçok faktörle tüm insanlığı ama birincil olarak, Küçük Ada Devletleri'ni, sonra yoksul Güney'i, sonra da gelişmiş Kuzey'i vuracaktır. Yoksullar, engelliler, kadınlar gibi dezavantajlı gruplardan başlamak üzere herkesi etkileyecektir.

Bu nedenle İklim Adaleti için, öncelikle iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının azaltımı ve kademeli olarak terk edilmesi gerekmektedir. Bu da, fosil yakıta dayalı enerji üretiminin kademeli olarak yerini temiz enerji üretimine bırakmasıyla gerçekleşecektir. Var olan verimsiz santrallar kademeli olarak kapatılarak yerlerine güneş, rüzgar ve diğer temiz yenilenebilir enerji santralları geçirilmelidir.

Tarihsel sorumluluk önemli bir tartışma ancak kalkınma politikalarının bu tartışmayla kilitlenmesine izin verilmemelidir. Yenilenebilir enerji şu an fosil yakıtlardan daha erişilebilir ve makul (feasable) durumdadır (BloombergNEF, 2018). Tek yapılması gereken fosil yakıtlara, özellikle de kömüre yapılan sübvansiyonların kaldırılması (OECD, Paris İklim

Zirvesi öncesindeki son toplantısında bu sübvansiyonların kaldırılması kararını desteklediğini açıkladı) ve yenilenebilirlerin önündeki yasal sorunların (baz yük gerekliliğini gibi) ve önyargıların giderilmesidir (EKOIQ, 2015).

Geriden gelen yoksul Güney ülkelerinin temiz enerjilere, enerji verimliliğine ve temiz üretime geçmesi için, gelişmiş Kuzey'in teknolojik ve finansal desteği önemlidir. Ancak bunlar tamamen sağlanamadığında dahi, Güney, geriden gelmenin avantajını kullanarak enerji ve yaşam tercihlerini değiştirmeye başlayabilir. Daha önce kirletenlerin yolunu izleyerek suç ortağı olmak yerine, temiz tarafta kalmaları ve bu konuda desteklenmelerinin tarihsel bir hak ve sorumluluk olduğunu deklare etmeleri çok daha olumlu sonuç verecektir.

Konuya Türkiye açısından kısaca bakılırsa; tarihsel ve yapısal konumu gereği tam olarak ne Kuzey'in ne de Güney'in belirgin özelliklerini taşımaktadır. Enerji bağlamında coğrafi konumunun ilaveten getirdiği sorumluluklar çerçevesinde, kademeli olarak temiz enerjiye geçebilen bir Türkiye, tarihsel anlamda gelecek kuşaklara olumlu bir miras bırakabilir. Bu doğrultuda, sahip olduğu enerji karması içerisindeki fosil yakıt üretim tesislerini kademeli olarak yenilenebilir enerji kaynaklarıyla değiştirebilen Türkiye, önemli bir adım atmış olacaktır. Bunun yanında enerji verimliliği konusunda adımlar atmak ve bu çabaları dünya kamuoyuna tanıtarak teknolojik ve finansal destekleri talep etmek, bir diğer önemli strateji olarak yerini alacaktır.

9.2. İklim Değişikliğine Uyum Sağlamak

Sera gazı emisyonlarını durdurma ve yavaşlatma çalışmaları (ve tabii Yağmur Ormanları gibi karbon yutaklarını koruma ve büyütmeyle birlikte) olmaksızın iklim değişikliği ile mücadele etme imkanı yoktur ancak küresel ısınma 1°C sınırındadır ve emisyonlar bugün kesilse bile atmosferdeki sera gazı ppm değeri bir süre daha artmaya devam edecektir. Bu da, iklim değişikliği ile birlikte yaşama, ona uyum sağlama konusunda kararlı ve sağlam adımlar atılması gerekliliğini kuvvetli bir şekilde göstermektedir.

İklim Adaleti açısından iklim değişikliğine uyum bu nedenle son derece önemlidir, çünkü elinizdeki bu çalışmanın bütününde gösterildiği gibi, iklim değişikliği, mevcut adaletsizlikleri katlayarak arttırmaktadır. Bu nedenle yoksullar ve yoksunlar, daha yoksul ve mağdur hale gelmektedir.

Topraklarını yitirme veya deniz suyunun su kaynaklarını basması tehlikesiyle yani bir tür var kalma, ölüm-kalım tehlikesiyle karşı karşıya olan Küçük Ada Devletleri halklarından başlayarak, en mağdurların iklim değişikliğine uyumu konusunda hızlı adımlar atılmak zorundadır.

Bunlar arasında **iklim değişikliğine dirençli su, kanalizasyon, elektrik ve iletişim altyapılarının** kurulması en başta gelmektedir.. Her bölgede iklim değişikliği riskleri en iyi şekilde hesaplanıp analiz edilerek risk alanlarının boşaltılması, riskli yerleşim alanlarının korunmasının ve direncinin arttırılmasının yanı sıra kapsamlı ve gerçekçi afet kriz planlamalarının yapılması da mutlak bir zorunluluktur. Bu afet planlamalarının öncelikle toplumun en riskli ve kırılgan kesimleri; kadınlar, engelliler, yaşlılar ve çocuklar göz önüne alınarak yapılması gerekmektedir. Afet uyarı sistemlerinin kurulması, tahliye planları, afet sonrası yardım, hijyen ve salgın hastalıklara karşı alınacak önlemlerin şimdiden planlanması da son derece önemlidir.

Uyum konusunda en önemli alanlardan biri de, tarım arazilerinde üretim yapan çiftçilerin iklim değişliği konusunda bilgilendirilmesi ve desteklenmesidir. İklim değişikliğini şimdiden en ciddi şekilde yaşayan ve bu nedenle farkındalığı en yüksek kesimlerden biri olan çiftçilerin iklim değişikliğine uyum konusunda eğitilmeleri, iklim değişikliğine dirençli tür ve zirai bitkilerin saptanması; dirençli yerel tohumların geliştirilmesi ve ekim-dikiminin

özendirilmesi; don, sel, yüksek ısı dalgaları gibi aşırı iklim olayları konusunda erken uyarı sistemleri; zirai ilaçlar ve gübreleme konusunda bilgilendirme gibi çok sayıda çalışma alanı mevcuttur. Bu uyum çalışmaları, hem toplumsal olarak alt sosyo-ekonomik kesimde yer alan çiftçi nüfuslarının iklim değişikliğine karşı adaletli bir şekilde korunması, hem ekosistemlerin sağlığının devamı, hem de tarımsal emtiada yaşanacak büyük rekolte düşüşleri ve fiyat artışlarının etkileyeceği kent yoksullarının gıda güvenliği açısından önemlidir.

9.3. Kapsayıcı Kalkınma ile İklim Adaletine Katkı Sağlamak

İklim değişikliğine karşı mücadele ve uyum, İklim Adaleti için olmazsa olmaz çalışmalardır. Ancak tüm bu planlamaların kapsayıcı, sosyal devlet anlayışına sahip bir sürdürülebilir kalkınma politikası içinde sürdürülmesi de son derece önemlidir. Kapsayıcı kalkınma politikaları, sadece GSMH'yi dikkate almaz, Gini endeksi ya da Gayrisafi Mutluluk Endeksi gibi bu milli hasılanın nasıl üretildiği ve bölüşüldüğü ile de ilgilenmektedir (EKOIQ, 2012).

Bu konuda 2013 yılında kurulmuş olan **New Climate Economy**'nin 2018 Küresel İklim ve Ekonomi Komitesi raporu birçok anahtar çözüm önerisi içermektedir (The New Climate Economy, 2019). Rapora göre, uzun vadede düşük karbonlu üretim modelleri 2030 yılına kadar yaklaşık olarak 26 trilyon dolarlık bir kazanç sağlamamıza olanak tanımakta ve çok sayıda yeni iş imkanı sunmaktadır.

Düşük karbonlu, adil bir kalkınma politikası için en temel öneriler şöyle olabilir (Lütken ve ark., 2011):
Müterakki vergilendirme: Az kazanandan az; çok kazanandan çok vergi almaya dayalı bu vergi politikası, özellikle Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok sosyal devlette uygulanmakta ve genel kamu yararına kullanılmak üzere önemli bir kaynak yaratmaktadır.

Güçlü, adil ve iklime duyarlı bir eğitim politikası: Maddi imkanlara dayalı eğitim sistemleri, sınıfsal, ırksal ve toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden üretmektedir. Böylece yoksul grupların çocukları yine yoksul olmaktadır. Fırsat eşitliği daha en başından eğitim yoluyla insanların elinden alınmaktadır. Ancak kapsamlı bir eğitim reformu, hem daha adil bir sosyo-ekonomik yapıya hem de iklim değişikliğine karşı mücadele ve uyum konusunda bilinçli kuşakların yetişmesine katkı sağlar. İklim değişikliği, eğitim müfredatlarına anaokullarından itibaren yaygın olarak eklenmelidir. İklim değişikliği ile mücadelede etkili teknolojik gelişmeler üzerine özel araştırma fonları yaratılması da son derece önemlidir.

Güçlü ve kapsayıcı bir sağlık politikası: Parasız ve erişilebilir, yaygın bir sağlık politikası, kapsayıcı bir ekonomi için temel niteliğindedir. Sağlık hizmetlerine kolayca ulaşamama, özellikle alt sosyo-ekonomik kesimlerde kaliteli ömür yaşam süresini düşürmekte, iklim değişikliği için gerekli olan karşılıklı toplumsal bağlılığı zayıflatmaktadır. Ancak bedensel ve zihinsel olarak sağlıklı, toplumsal bilinci yüksek kuşaklar, iklim değişikliği gibi uzun erimli ve tehlikeli bir sorunla mücadele edebilir.

Adil Geçiş (Just Transition): En genel anlamıyla, "İklimle mücadelede sendikal bir yaklaşım" olarak tarif edilen Adil Geçiş, temel olarak sendikaların savunduğu bir yaklaşım olmakla birlikte kapsayıcı bir ekonomi için önemli bir katkı olarak kabul edilmelidir. Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu'nun (ITUC) 2010 yılındaki kongresinde oy birliğiyle kabul edilen Adil Geçiş, çevresel ve sosyal politikaların birbiriyle çelişkili değil, tam tersine birbirini güçlendirici olması gerektiği fikri üzerine yoğunlaşmaktadır. Adil Geçiş'in, iklimi ekonomik büyüme ve kalkınma ile değil, sosyal adaletle korumaya odaklanması bu fikri güçlendirmektedir. Bu kapsamda iklim koruma politikalarından ötürü ortaya çıkacak olumsuz etkilerin herkesçe paylaşılmasına odaklanılmaktadır (EKOIQ,2016).

KAYNAKÇA

- Amadeo, K. (2018). Hurricane Harvey Facts, Damage and Costs - What Made Harvey So Devastating. *thebalance*, https://www.thebalance.com/hurricane-harvey-facts-damage-costs-4150087 adresinden erişildi.
- Ansell, K. (Aralık 5, 2009). Where Disability Meets Climate Change. *BCC*, http://www.bbc.co.uk/ouch/features/where_disability_meets_climate_change.shtml adresinden erişildi.
- Banholzer, S., Kossin, J. ve Donner, S. (2014). The Impact of Climate Change on Natural Disasters. [Z. Zommers and A. Singh (der.)] Reducing Disaster: Early Warning Systems for Climate Change, https://www.ssec.wisc.edu/~kossin/articles/Chapter_2.pdf adresinden erişildi.
- Berkeley Earth, (2017). *Global Temperature Report for 2017*. http://berkeleyearth.org/global-temperatures-2017/ adresinden erişildi.
- Bianet, (Eylül 11, 2009). Pameks Tekstil'in Sahibi Ölen Kadınları Suçluyor. http://bianet.org/bianet/emek/117022-pameks-tekstilin-sahibi-olen-kadinlari-sucluyor adresinden erişildi.
- Bilici, Ö.E. & Everest, A. (2017). 29 Aralık 2016 Mersin Selinin Meteorolojik Analizi ve İklim Değişikliği Bağlantısı. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(38): 227-250.
- Blake, E.S. & Zelinsky, D.A. (2018). National Hurricane Center Tropical Cyclone Report – Hurricane Harvey. *NOAA – National Hurricane Center*, https://www.nhc.noaa.gov/data/tcr/AL092017_Harvey.pdf adresinden erişildi.
- BloombergNEF, (2018). *New Energy Outlook 2018*. https://about.bnef.com/new-energy-outlook/ adresinden erişildi.
- Bradsher, K & Friedman, L. (Ocak 25, 2018). China's Emissions: More Than U.S. Plus Europe, and Still Rising. *The New York Times*, https://www.nytimes.com/2018/01/25/business/china-davos-climate-change.html adresinden erişildi.
- Bruno, K., Karliner, J. ve Brotsky, C. (1999). Greenhouse Gangsters vs. Climate Justice. *Transnational Resource & Action Center*, San Francisco, CA,USA.
- Bullard, R.D. (1983). Solid Waste Sites and the Black Houston Community. *Sociological Inquiry*, 53(2-3): 273-288.
- Bullard, (2018). *Dr. Robert Bullard – Father of Environmental Justice*. http://drrobertbullard.com/ adresinden erişildi.
- Busch, J. (2015). Climate Change and Development in Three Charts. *Center for Global Development*, https://www.cgdev.org/blog/climate-change-and-development-three-charts adresinden erişildi.
- Cama, T. (Şubat 7, 2018). Rhode Island Sues Oil Companies Over Climate Change. *TheHill*, https://thehill.com/policy/energy-environment/395215-rhode-island-sues-oil-companies-over-climate-change adresinden erişildi.
- Center for Civil Society, (2019). *What is 'Climate Justice'?*. http://ccs.ukzn.ac.za/default.asp?4,80,5,2381 adresinden erişildi.
- Center for Disease Control and Prevention, (t.y.). *Climate Change and Extreme Events*. https://www.cdc.gov/climateandhealth/pubs/ClimateChangeandExtremeHeatEvents.pdf adresinden erişildi.
- CO2-Earth, (2017-2019). *Global Carbon Emissions*. https://www.co2.earth/global-co2-emissions adresinden erişildi.

- Conseil Constitutionnel, (2002). *Declaration of Human and Civic Rights of 26 August 1789*. https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/anglais/cst2.pdf adresinden erişildi.
- COSMOS Magazine, (2018). *The World's Top 10 Battles for Environmental Justice*. https://cosmosmagazine.com/geoscience/the-world-s-top-10-battles-for-environmental-justice adresinden erişildi.
- Data Driven Yale, NewClimate Institute ve PBL Environmental Assessment Agency, (2018). *Global Climate Action from Cities, Regions, and Businesses – Individual Actors, Collective Initiatives and Their Impact on Global Greenhouse Gas Emissions*. http://datadriven.yale.edu/wp-content/uploads/2018/08/YALE-NCI-PBL_Global_climate_action.pdf adresinden erişildi.
- Deaton, J. (2017). Hurricane Harvey Hit Low-Income Communities Hardest. *ThinkProgress*, https://thinkprogress.org/hurricane-harvey-hit-low-income-communities-hardest-6d13506b7e60/ adresinden erişildi.
- Diamond, S.E., Nichols, L.M., Pelini, S.L., Penick, C.A., Barber, G.W., Cahan, S.H., Dunn, R.R., Ellison, A.M., Sanders, N.J., ve Gotelli, N.J. (2016). Climatic Warming Destabilizes Forest and Communities. *Science Advances*, 2(10): 1-9.
- Dornan, M. & Cain, T.N. (2018). The Nauru 2018 Pacific Islands Forum: The New Boe on the Block, and More. *Devpolicy*, http://www.devpolicy.org/2018-pacific-islands-leaders-forum-20180912/ adresinden ulaşıldı.
- Duvar, (Mart 23, 2018). Dilovası'nda Kanserden Ölümler Dünya Ortalamasının 2 Buçuk Kat Üzerine Çıktı. https://www.gazeteduvar.com.tr/saglik/2018/03/23/dilovasinda-kanserden-olumler-dunya-ortalamasindan-2-bucuk-kat-fazla/ adresinden erişildi.
- EKOIQ, (2012). *Bhutan'ın Gayrisafi Milli Mutluluğu*. http://ekoiq.com/2012/05/10/bhutanin-gayrisafi-milli-mutlulugu/ adresinden erişildi.
- EKOIQ, (2015). *Paris Öncesi Son Dönemeç*. http://ekoiq.com/2015/11/30/paris-oncesi-son-donemec/ adresinden erişildi.
- EKOIQ, (2016). *Hiçbir Çalışanın Geride Kalmaması için Adil Geçiş: "Ölü Bir Gezegende İş Yoktur"*. http://ekoiq.com/2016/02/16/hicbir-calisanin-geride-kalmamasi-icin-adil-gecis-olu-bir-gezegende-is-yoktur/ adresinden erişildi.
- EKOIQ, (2017). *Türkiye için Doğal Afet Riskleri %55 ile Birinci Sırada*. http://ekoiq.com/2017/10/06/turkiye-icin-dogal-afet-riskleri-u-ile-birinci-sirada/ adresinden erişildi.
- EKOIQ, (2018). *Türkiye'nin İklim Politikaları Cinsiyete Duyarlı Değil*. http://ekoiq.com/2018/05/30/turkiyenin-iklim-politikalari-cinsiyete-duyarli-degil/ adresinden erişildi.
- Ekşi, N. (2016). İklim Mültecileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 10-58.
- European Commission, (2017). *Fossil CO2 & GHG Emissions of All World Countries, 2017*. http://edgar.jrc.ec.europa.eu/overview.php?v=CO2andGHG1970-2016&sort=des8 adresinden erişildi.
- Gündoğan, A.C. (Nisan 20, 2018). Türkiye Sera Gazı Emisyon İstatistiklerine Yakın Bakış. *İklimHaber*, https://www.iklimhaber.org/turkiye-sera-gazi-emisyon-istatistiklerine-yakin-bakis/ adresinden erişildi.
- González-Eguino, M., Neumann, M.B., Arto, I., Capellán-Perez, I. ve Faria, S.H. (2017). Mitigation Implications of an Ice-Free Summer in the Arctic Ocean. *Earth's Future*, 5(1): 59-66.
- GZT, (2016). *28 Nisan 1993 Ümraniye Çöplüğü Patladı, 39 Kişi Hayatını Kaybetti*. https://www.gzt.com/lugat/28-nisan-1993-umraniye-coplugu-patladi-39-kisi-hayatini-kaybetti-3344892 adresinden erişildi.

- Hausfather, Z. (2017). Analysis: Meeting Paris Pledges Would Prevent at least 1C of Global Warming. *CarbonBrief*, https://www.carbonbrief.org/analysis-meeting-paris-pledges-would-prevent-at-least-one-celsius-global-warming adresinden erişildi.
- Hedges, C. (2014). Saving the Planet, One Meal at a Time. *Truthdig*, https://www.truthdig.com/articles/saving-the-planet-one-meal-at-a-time/ adresinden erişildi.
- Independent, (Ağustos 20, 2010). Hurricane Katrina: The Storm that Shamed America. https://www.independent.co.uk/news/world/americas/hurricane-katrina-the-storm-that-shamed-america-2057164.html adresinden erişildi.
- International Climate Justice Network, (2002). *Bali Principles of Climate Justice*. https://corpwatch.org/article/bali-principles-climate-justice adresinden erişildi.
- IPCC, (2018). *Special Report – Global Warming of 1.5 °C*. https://www.ipcc.ch/sr15/ adresinden erişildi.
- IPCC, (2019). *AR5 Synthesis Report: Climate Change 2014*. https://www.ipcc.ch/report/ar5/syr/ adresinden erişildi.
- ISDR, (2008). *Climate Change and Disaster Risk Reduction*. Briefing Note 01. https://www.wmo.int/pages/prog/dra/vcp/documents/7607_Climate-Change-DRR.pdf adresinden erişildi.
- IUCN, (2009). *Species and Climate Change: More Than Just the Polar Bear*. https://cmsdata.iucn.org/downloads/species_and_climate_change.pdf adresinden erişildi.
- IUCN, (2019). *Climate Change in the Mediterranean*. https://www.iucn.org/regions/mediterranean/our-work/climate-change-mediterranean adresinden erişildi.
- İklimHaber, (2018). Türkiye'de İklim: Afetler Artıyor ve Bunun Farkındayız. https://www.iklimhaber.org/turkiyede-iklim-afetler-artiyor-ve-bunun-farkindayiz/ adresinden erişildi.
- Jahn, A. (2018). Reduced Probability of Ice-Free Summers for 1.5 °C Compared to 2 °C Warming. *Nature Climate Change*, 8: 409–413.
- Kadıoğlu, M. (2007). İklim Değişiklikleri ve Etkileri: Meteorolojik Afetler. *TMMOB Afet Sempozyumu*, http://www.imo.org.tr/resimler/ekutuphane/pdf/3889.pdf adresinden erişildi.
- Karapınar, B. (2018). *İklim Değişikliği ve Tarım*. [Mert Güller (der.)]. Sürdürülebilir Tarım İlkeleri ve İyi Uygulamalar Rehberi. Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, http://www.skdturkiye.org/files/yayin/surdurulebilir-tarim-ilkeleri-iyi-uygulamalar-rehberi_4.pdf adresinden erişildi.
- Kılınç, İ. (2017). İklim ya da Çevre Adaleti. *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2): 231-244.
- Kraaijenbrink, P. D. A., Bierkens, M. F. P., Lutz, A. F. ve Immerzeel, W. W. (2017). Impact of a Global Temperature Rise of 1.5 Degrees Celsius on Asia's Glaciers. *Nature*, 549: 257-260.
- Lelieveld, J., Proestos, Y., Hadjinicolaou, P., Tanarhte, M, Tyrlis, E. ve Zittis, G. (2016). Strongly Increasing Heat Extremes in the Middle East and North Africa (MENA) in the 21st Century. *Climatic Change*, 137(1–2): 245-260.
- Lütken, S., Fenhann, J., Hinostroza, M., Sharma, S. ve Olsen, K.H. (2011). Low Carbon Development Strategies – A Primer on Framing Nationally Appropriate Mitigation Actions (NAMAs) in Developing Countries. *UNEP Risø Centre*, http://www.namapipeline.org/Publications/LowCarbonDevelopmentStrategies_NAMAprimer.pdf adresinden erişildi.
- Mary Robinson Foundation, (2019). *What is Climate Justice*. https://www.mrfcj.org/ adresinden erişildi.
- McGonigal, C. (Ağustos 27, 2015). These Are The Forgotten Images of Hurricane Katrina. *HUFFPOST*, https://www.huffingtonpost.com/entry/forgotten-images-from-hurricane-katrina_us_55d36f19e4b0ab468d9e90c4 adresinden erişildi.

- MGM, (2017). *Yılı Sıcaklık ve Yağış Değerlendirmesi*. https://www.mgm.gov.tr/FILES/Haberler/2018/2017SicaklikveYagisDegerlendirmesi.pdf adresinden erişildi.
- MGM, (2017). *Türkiye'de 2017 Yılında Kaydedilen Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Kısa Değerlendirmesi*. https://www.mgm.gov.tr/FILES/Haberler/2018/2017AfetDegerlendirme.pdf adresinden erişildi.
- MGM, (2016). *Meteorolojik Karakterli Doğal Afetler 2016 Yılı Değerlendirme Raporu*. https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/kitaplar/dogalafet-2016.pdf adresinden erişildi.
- MGM, (2015). *Türkiye'de 2015 Yılında Kaydedilen Meteorolojik Karakterli Doğal Afetlerin Kısa Değerlendirmesi*. https://www.mgm.gov.tr/FILES/Haberler/2016/2015afet.pdf adresinden erişildi.
- Misra, T. (2017). Mapping Harvey's Impact on Houston's Homeowners. *CITYLAB*, https://www.citylab.com/equity/2017/09/mapping-harveys-impact-on-houstons-homeowners/540000/ adresinden erişildi.
- Monroe, R. (2013). What Does 400 ppm Look Like?. *Scripps Institution of Oceanography*, https://scripps.ucsd.edu/programs/keelingcurve/2013/12/03/what-does-400-ppm-look-like/ adresinden erişildi.
- NASA Earth Observatory, (2005). *The Impact of Climate Change on Natural Disasters*. https://earthobservatory.nasa.gov/features/RisingCost/rising_cost5.php adresinden erişildi.
- OECD, (2006). GINI INDEX. *Glossary of Statistical Terms*, https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4842 adresinden erişildi.
- OHCHR, (1996-2019). *Universal Declaration of Human Rights*. https://www.ohchr.org/en/udhr/pages/Language.aspx?LangID=eng adresinden erişildi.
- Rigaud, K.K., de Sherbinin, A., Jones, B., Bergmann, J., Clement, V., Ober, K., Schewe, J., Adamo, S., McCusker, B., Heuser, S. ve Midgley, A. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. World Bank, Washington, DC.
- RMS, (2017). *RMS Estimates Insured Losses from Hurricane Maria Will Be Between USD $15 and $30 Billion*. https://www.rms.com/newsroom/press-releases/press-detail/2017-09-28/rms-estimates-insured-losses-from-hurricane-maria-will-be-between-usd-15-and-30-billion adresinden erişildi.
- Robinson, M. (2015). İklim Değişikliği Neden İnsan Hakları İçin Bir Tehdittir. *TEDWomen*, https://www.ted.com/talks/mary_robinson_why_climate_change_is_a_threat_to_human_rights/transcript?source=facebook&language=tr adresinden erişildi.
- Rogelj, J.. Popp, A., Calvin, K.V., Luderer, G., Emmerling, J., Gernaat, D., Fujimori, S., Strefler, J., Hasegawa, T., Marangoni, G., Krey, V., Kriegler, E., Riahi, K., van Vuuren, D.P., Doelman, J., Drouet, L., Edmonds, J., Fricko, O., Harmsen, M., Havlík, P., Humpenöder, F., Stehfest, E. ve Tavoni, M. (2018). Scenarios Towards Limiting Global Mean Temperature Increase Below 1.5 °C. *Nature Climate Change*, 8: 325–332.
- SAMHSA, (2017). Greater Impact: How Disasters Affect People of Low Socioeconomic Status. *Disaster Technical Assistance Center Supplemental Research Bulletin*, https://www.samhsa.gov/sites/default/files/programs_campaigns/dtac/srb-low-ses.pdf adresinden erişildi.
- Saxton, M. & Ghenis, A. (2018). Commentary: Disability and Climate Change—Impact on Health and Survival. *Environmental Health News*, https://www.ehn.org/climate-change-and-disability-2569643231.html adresinden erişildi.

- Scher, R. (2017). The Disabled Are Probably the Most Vulnerable to Climate Change Effects. *Truthdig*, https://www.truthdig.com/articles/the-disabled-are-probably-the-most-vulnerable-to-climate-change-effects/ adresinden erişildi.
- Schewe, J., Heinke, J., Gerten, D., Haddeland, I., Arnell, N.W., Clark, D.B., Dankers, R., Eisner, S., Fekete, B.M., Colón-González, F.J., Gosling, S.N., Kim, H., Liu, X., Masaki, Y., Portmann, F.T., Satoh, Y., Stacke, T., Tang, Q., Wada, Y., Wisser, D., Albrecht, T., Frieler, K., Piontek, F., Warszawski, L. ve Kabat, P. (2014). Multimodel Assessment of Water Scarcity Under Climate Change. *PNAS*, 111(9): 3245-3250.
- Schleussner, C.F. ve ark., (2015). Differential Climate Impacts for Policy-Relevant Limits to Global Warming: The Case of 1.5 ◦C and 2 ◦C. *Earth System Dynamics Discussion*, 6: 2447-2504.
- Spinoni, J., Vogt, J.V., Naumann, G., Barbosa, P. ve Dosio, A. (2017). Will Drought Events Become More Frequent and Severe in Europe?. *RMetS*, 38(4): 1718-1736.
- Sürdürülebilir Kalkınma Derneği, (2015). *100 Maddede Sürdürülebilirlik Rehberi*. http://www.skdturkiye.org/files/yayin/100-Maddede-Surdurulebilirlik-Rehberi.pdf adresinden erişildi.
- United Way of Story County, (2019). *ALICE Project*. http://www.uwstory.org/alice-project adresinden erişildi.
- University of Cambridge Institute for Sustainability Leadership (CISL), (2016). *Closing the Protection Gap: Climate Wise Principles Independent Review 2016*. Cambridge, UK: Cambridge Institute for Sustainability Leadership.
- UNFCCC, (2019). *Nationally Determined Contributions (NDCs)*. https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/nationally-determined-contributions-ndcs adresinden erişildi.
- UN WCED, (1987). *Bruntland Report*. https://sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf adresinden erişildi.
- UK Government, (2019). Bill of Rights [1688]. *The National Archives*, https://www.legislation.gov.uk/aep/WillandMarSess2/1/2/introduction adresinden erişildi.
- US Climate Alliance, (2019). *Alliance Principles*. https://www.usclimatealliance.org/alliance-principles/ adresinden erişildi.
- US EPA, (2018). *Environmental Justice*. https://www.epa.gov/environmentaljustice adresinden erişildi.
- USGCRP, (2017). *Climate Science Special Report: Fourth National Climate Assessment, Volume I*. [D.J. Wuebbles, D.W. Fahey, K.A. Hibbard, D.J. Dokken, B.C. Stewart, and T.K. Maycock (der.)]. U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, (t.y.). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü. http://iklim.cob.gov.tr/iklim/Files/Mevzuat/kyoto_protokol.pdf adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2016). *Türkiye İklim Değişikliği 6. Bildirimi*. https://webdosya.csb.gov.tr/db/destek/editordosya/Turkiye_Iklim_Degisikligi_Altinci_Ulusal_Bildirimi.pdf adresinden erişildi.
- The Denver Post, (2005). *Most Katrina Deaths Were Older Residents*. https://www.denverpost.com/2005/10/23/most-katrina-deaths-were-older-residents/ adresinden erişildi.
- The Environmental Justice Initiative, (2004). *The Climate Justice Declaration*. http://www.umich.edu/~snre492/cgi-data/ejcc_principles.html adresinden erişildi.
- The Library of Congress, (2018). Primary Documents in American History – Declaration of Independence. *Virtual Service Digital Reference Section*, https://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/declarind.html adresinden erişildi.

- The New Climate Economy, (2019). *The 2018 Report of the Global Commission on the Economy and Climate*. https://newclimateeconomy.report/ adresinden erişildi.
- The People of Color, (1996). *Principles of Environmental Justice*. https://www.ejnet.org/ej/principles.html adresinden erişildi.
- Tuckness, A. (2018). Locke's Political Philosophy. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/locke-political/ adresinden erişildi.
- Turhan, E., Gündoğan, A.C., Aydın, C.İ. ve Berke, M.Ö. (2017). İklim Adaleti Mücadelesi için 10 Durak. *Ekoloji Kolektifi*, 1. Baskı, İstanbul.
- van Vuuren, D.P., Edmonds, J., Kainuma, M., Riahi, K., Thomson, A., Hibbard, K., Hurtt, G.C., Kram, T., Krey, V., Lamarque, J-F., Masui, T., Meinshausen, M., Nakicenovic, N., Smith, S.J. ve Rose, S.K. (2011). The Representative Concentration Pathways: An Overview. *Climatic Change*, 109(5): 1573-1480.
- Warlenius, R, Pierce, G., ve Ramasar, V. (2015). Reversing the Arrow of Arrears: The Concept of "Ecological Debt" and Its Value for Environmental Justice. *Global Environemantal Change*, 30: 21-30.
- Warren, R., Price, J., Graham, E., Forstenhaeusler, N. ve VanDerWal, J. (2018). The Projected Effect on Insects, Vertebrates, and Plants of Limiting Global Warming to 1.5°C Rather than 2°C. *Science*, 360(6390): 791-795.
- Weber, T., Haensler, A., Rechid, D. Pfeier, S., Eggert, B. ve Jacob, D. (2018). Analyzing Regional Climate Change in Africa in a 1.5, 2, and 3°C Global Warming World. *Earth's Future*, 6: 643-655.
- Widick, R. (2018). The Climate Justice Movement. *IICAT*, http://www.iicat.org/climate-justice-movement/ adresinden erişildi.
- World Bank, (2009). *The Impact of Climate Change on People with Disabilities*. https://www.cbm.org/article/downloads/82788/E-discussion_on_climate_change_and_disability.pdf adresinden erişildi.
- World Bank, (2014). *CO2 Emissions (Metric Tons per Capita)*. https://data.worldbank.org/indicator/en.atm.co2e.pc?view=map adresinden erişildi.
- World Bank, (2018). *GINI Index – World Bank Estimate*. https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=US adresinden erişildi.
- WWF, (2018). *Half of Plant and Animal Species at Risk from Climate Change in World's Most Important Natural Places*. https://www.worldwildlife.org/press-releases/half-of-plant-and-animal-species-at-risk-from-climate-change-in-world-s-most-important-natural-places adresinden erişildi.
- Zhao, C., Liu, B., Piao, S., Wang, X., Lobell, D.B., Huang, Y., Huang, M., Yao, Y., Bassu, S., Ciais, P., Durand, J.L., Elliott, J., Ewert, F., Janssens, I.A., Li, T., Lin, E., Liu, Q., Martre, P., Müller, C., Peng, S., Peñuelas, J., Ruane, A.C., Wallach, D., Wang, T., Wu, D., Liu, Z., Zhu, Y., Zhu, Z. ve Asseng, S. (2017). Temperature Increase Reduces Global Yields of Major Crops in Four Independent Estimates. *PNAS*, 114(35): 9326-9331.

EK 1: BALİ İKLİM ADALETİ İLKELERİ
29 Ağustos 2002

İngilizce'den çeviren: Yıldız Gülce Demirer

Önsöz

İklim değişikliği, dünya üzerindeki etkileri halihazırda hissedilen bilimsel bir gerçeklik iken;

Fosil yakıt tüketimi, ormansızlaşma ve diğer ekolojik tahribatın mevcut oranlarda devam etmesi halinde, iklim değişikliğinin artan sıcaklıklar, deniz seviyesi yükselmesi, tarımsal modellerde meydana gelen değişiklikler, sel, kuraklık, biyoçeşitlilik kaybı, yoğun fırtınalar ve salgınlar gibi "doğal" afetlerin sıklığının ve miktarının artması ile sonuçlanacağı kesindir. Oysa yerel topluluklar fosil yakıt ekonomisinin yaşam döngüsünün her aşamasında, keşiften üretime, rafinajdan dağıtıma, tüketimden atığın bertaraf edilmesine kadar etkilerini hissederken; iklim değişikliğinin etkileri bu yerel etki zincirinin küresel bir tezahürü niteliğindedir. Fosil yakıt üretim ve tüketimi, şirket öncülüğünde küreselleşmeyi teşvik ederken; iklim değişikliği esas olarak sanayileşmiş uluslar ve ulus aşırı şirketlerden kaynaklanmaktadır.

Çok taraflı kalkınma bankaları, ulus aşırı şirketler ve özellikle ABD eyalet hükümetleri, Birleşmiş Milletler'in sorunun çözülmesine çabalarken demokratik yapısını tehlikeye atmış olsalar da;
İklim değişikliğinin sürmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi'ni ihlal etse de;

İklim değişikliğinin etkileri Küçük Ada Devletleri, kadınlar, gençler, kıyı halkları, yerel topluluklar, yerli halklar, balıkçılar, yoksul insanlar ve yaşlılar tarafından orantısız bir şekilde hissedilirken;

Yerel topluluklar, etkilenen insanlar ve yerli halklar iklim değişikliğini ele almak için küresel süreçlerden uzak tutulurken;

Halihazırda ulus aşırı şirketler tarafından desteklenen piyasa temelli mekanizmalar ve teknolojik "düzeltmeler" yanlış çözümlerdir ve sorunu daha da kötüleştirmektedir. Sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim uygulamaları bu ve diğer küresel çevre sorunlarının kökeninde yer alırken;

Bu sürdürülemez tüketim alışkanlıkları esas olarak Kuzey'de, aynı zamanda Güney'deki elitler arasında var olduğu sürece;

Etkilerin Güney'deki insanların büyük çoğunluğunun yanı sıra Kuzey'deki "Güney" için de oldukça yıkıcı olacağı;

İklim değişikliğinin etkileri, gıda egemenliğini ve doğal kaynak bazlı yerel ekonomilerin geçim kaynaklarını tehdit ederken;

İklim değişikliğinin etkileri, dünyanın dört bir yanındaki toplumların özellikle de savunmasız ve marjinal olanların, özellikle de çocukların ve yaşlıların sağlığını tehdit ederken;

İklim değişikliğiyle mücadele etmek, sürdürülemez üretim-tüketimde ve yaşam tarzlarında endüstrileşmiş ülkeler öncülüğünde büyük değişimlere yol açmalıdır.

Bizler, farklı halk hareketlerinin temsilcileri, sosyal ve çevresel adalet için çalışan aktivist örgütlerle birlikte, şu temel ilkelere dayanarak İklim Adaleti için tüm halkların uluslararası hareketini oluşturmaya başlıyoruz:

1. Toprak Ana'nın kutsallığını, ekolojik bütünlüğünü ve tüm türlerin birbirlerine olan karşılıklı bağımlılığını onaylayan İklim Adaleti, toplulukların iklim değişikliğinden, etkilerinden ve diğer ekolojik yıkım biçimlerinden kurtulma hakkına sahip olduğu konusunda ısrar eder.
2. İklim Adaleti, sera gazı ve ilgili yerel kirleticilerin üretimini ortadan kaldırma amacı ile sera gazı azaltım ihtiyacını beyan eder.

3. İklim Adaleti, yerli halkların ve etkilenen toplulukların kendilerini temsil etmeleri haklarını beyan eder.
4. İklim Adaleti, hükümetlerin iklim değişikliğiyle ilgili sorunlarını ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk ilkelerine uygun bir şekilde ve demokratik olarak ele almalarını kabul eder.
5. İklim Adaleti, toplulukların, özellikle de etkilenen toplulukların iklim değişikliğini ele almaları için ulusal ve uluslararası süreçlerde öncü bir rol oynamasını talep eder.
6. İklim Adaleti, ulus-ötesi şirketlerin, sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıpları ile yaşam tarzlarını şekillendirmedeki rolüne ve ulusal ve uluslararası karar alma mekanizmalarını gereksiz yere etkilemedeki rollerine karşıdır.
7. İklim Adaleti, endüstrileşmiş hükümetlerin ve ulus-ötesi şirketlerin gezegenin sera gazı emilim kapasitesinin tahsis edilmesinin bir sonucu olarak dünyanın geri kalanına borçlu olduğu ekolojik borç ilkesinin tanınmasını talep eder.
8. Ekolojik borç ilkesini onaylayan İklim Adaleti, fosil yakıt ve doğal hammadde işleyen endüstrilerin, sera gazı ve ilgili yerel kirletici maddelerin üretimi ile ilgili geçmiş ve mevcut yaşam döngüsünü etkileyen sonuçlarından kesinlikle sorumlu tutulmasını talep eder.
9. Ekolojik borç ilkesini onaylayan İklim Adaleti, iklim değişikliği mağdurlarının ve ilgili haksızlıkların haklarını, tazminat, restorasyon, arazi kaybı, geçim ve diğer zararlar için tazminat alma haklarını korur.
10. İklim Adaleti, tüm yeni fosil yakıt kaynakları araştırmaları ve suistimalleri için moratoryum çağrısında bulunur; bu moratoryum, yeni nükleer enerji santrallarının inşasını; dünya çapında nükleer gücün aşamalı olarak terk edilmesini ve büyük hidroelektrik tesisleri inşaat planlarını içerir.
11. İklim Adaleti tüm canlılar adına sürdürülebilir bir gezegen için temiz, yenilenebilir, yerel olarak kontrol edilen ve düşük etkili enerji kaynaklarını talep eder.
12. İklim Adaleti yoksullar, kadınlar, kırsal ve yerli halklar dahil olmak üzere herkesin ekonomik ve sürdürülebilir enerjiye erişim hakkı olduğunun altını çizer.
13. İklim Adaleti, karbon ticareti ve karbon tutma (carbon sequestration) gibi iklim değişikliğine yönelik pazar temelli veya teknolojik çözümlerin, demokratik bir şekilde hesap verilebilirlik, sürdürülebilirlik ve sosyal adalet ilkelerine tabi olması gerektiğini teyit eder.
14. İklim Adaleti, maden, fosil yakıt ve diğer sera gazı üreten endüstrilerde çalışan tüm işçilerin, işsizlik ve sürdürülemez üretime dayanan güvensiz yaşam koşulları arasında seçim yapmak zorunda kalmadan, güvenli ve sağlıklı bir çalışma ortamına sahip olması gerektiğini beyan eder.
15. İklim Adaleti, iklim değişikliğine yönelik maliyetleri dışsallaştırmayan ve adil bir geçiş ilkesine uygun olan çözümlere duyulan ihtiyacı beyan eder.
16. İklim Adaleti, iklim değişikliği ve bununla bağlantılı etkileri nedeniyle kültürlerin ve biyoçeşitliliğin tükenmesini önlemeyi taahhüt eder.
17. İklim Adaleti temiz havaya, toprağa, suya, gıdaya ve sağlıklı bir ekosisteme erişim hakkını koruyan sosyo-ekonomik modelleri taahhüt eder.
18. İklim Adaleti, geçim kaynakları ve kültürleri için doğal kaynaklara bağımlı toplulukların haklarını sürdürülebilir bir şekilde sahiplenmeyi ve yönetmeyi taahhüt eder ve doğanın ve doğal kaynakların metalaştırılmasına karşı çıkar.
19. İklim Adaleti, kamu politikasının her türlü ayrımcılık ve önyargıdan uzak, tüm toplumların karşılıklı saygı ve adaletine dayanmasını talep eder.

20. İklim Adaleti, yerli halkların kendi kaderini tayin etme hakkını ve topraklarının, kaynaklarının imha edilmesine veya bozulmasına yol açabilecek, kültürlerine ve yaşam biçimlerine tehdit oluşturabilecek herhangi bir eyleme karşı korunma hakkı dahil olmak üzere topraklarını kontrol etme haklarını tanır.

21. İklim Adaleti, yerli halkların ve yerel toplulukların karar alma süreçlerine etkin bir şekilde katılma hakkını ve bu süreçlerin her adımında ihtiyaç değerlendirmesi, planlama, uygulama, değerlendirme ve rıza ilkelerinin sıkı bir şekilde uygulanması hakkını onaylar ve "hayır" deme hakkını tanır.

22. İklim Adaleti, kadın haklarıyla ilgili çözüm süreçlerinin ihtiyacını beyan eder.

23. İklim Adaleti, iklim değişikliğini ve bunun etkilerini ele almak için genç neslin haklarını eşit haklar ilkesi altında kabul eder.

24. İklim Adaleti, özellikle fosil yakıt endüstrisinin bu konudaki rolü ile ilgili olarak, askeri harekata, işgale, toprakların, suların, okyanusların, halkların, kültürlerin ve yaşam biçimlerinin baskı ve sömürüsüne karşıdır.

25. İklim Adaleti, iklim, enerji, sosyal ve çevresel konuları vurgularken gerçek yaşam deneyimlerine ve farklı kültürel perspektiflerin takdirine dayanarak şimdiki ve gelecek nesillerin eğitiminin önemini dile getirir.

26. İklim Adaleti, bireyler ve topluluklar olarak, Toprak Ana'nın kaynaklarını sınırlı bir şekilde tüketmek adına kişisel düzeyde seçim yapmamızı, enerji harcamamızı kısıtlamamızı gerektirir. Yaşam tarzımızı değiştirmeye ve yeniden konumlandırmayı, ahlakımızı çevreye ve Toprak Ana'ya göre yeniden düşünmeye yönelik bilinçli karar vermeyi; temiz, yenilenebilir, düşük etkili enerji kullanırken mevcut ve gelecek nesiller için doğanın bütünlüğünü korumayı gerektirir.

27. İklim Adaleti, daha dünyaya gelmemiş nesillerin doğal kaynaklara erişim, istikrarlı bir iklim ve sağlıklı bir gezegende yaşama haklarını beyan eder.

Not: *1991 tarihli, Washington DC'de "People of Color Environmental Justice Leadership Summit'te (Çevresel Adalet Liderliği Buluşması)" ilan edilmiş "Çevresel Adalet İlkeleri"nden adapte edilmiştir.*

Destekleyenler

CorpWatch, ABD
Friends of the Earth International
Greenpeace International
groundwork, Güney Afrika
Indigenous Environmental Network, Kuzey Amerika
Indigenous Information Network, Kenya
National Alliance of People's Movements, Hindistan
National Fishworkers Forum, Hindistan
OilWatch Africa
OilWatch International
Southwest Network for Environmental and Economic Justice, ABD
Third World Network, Malezya
World Rainforest Movement, Uruguay.

EK 2: İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ DAVALARI

Giriş

Son birkaç yıldır, dünya kamuoyunda yapılan tartışmalara bakıldığında, bir iklim devrimi yaşandığı gözlenmektedir. BM iklim paneli IPCC tarafından yapılan alarm raporlarına göre; şimdiye kadarki en sıcak yazlar, buzdağları ile buzulların gözlerimizin önünde erimesi, iklim değişikliğini halkın gündeminde en üst konuma getirmiştir. Bilindiği üzere, iklim değişikliği ülke sınırları ile bağlı olmadığından karmaşık bir yapıya sahiptir ve bu nedenle uluslararası bir işbirliği ve çaba ile gerçek ve etkili çözümlere kavuşulabilir. Devletlerin, iş dünyasının ve tüketicilerin sorumluluklarını kabul etmesi ve iklim değişikliğine ilişkin çözümlere katkıda bulunması ile ancak olumlu bir sonuca ulaşılabilir. İklim değişikliğinin üstesinden gelmek istiyorsak, herkes yükümlülüğünü yerine getirmeli ve hiçbir araç göz ardı edilmemelidir. Bu bağlamda önemli bir soru, iklim değişikliğini durdurmamıza yardımcı olabilecek yasal araçların olup olmadığıdır. İklim değişikliğine neden olanlara karşı yasal eylemler, çözümleri ortaya çıkarmanın anahtarı olabilir ve ayrıca, iklim değişikliğinin "mağdurları", sera gazı emisyonları çok yüksek olan ülkelerden gelen tazminat tutarları ile ödüllendirilebilir. Örneğin, Bangladeş'teki veya Pasifik Adaları'ndaki insanlar, iklim değişikliğine sebep olmamalarına veya katkılarının çok az olmasına rağmen, iklim değişikliğinin etkilerinden en fazla muzdarip olanlardır (Amsterdam International Law Clinic, Faure ve Nolkaemper, 2007: 1).

Çalışmamızda Dünya'da ve ülkemizde, çevre ve doğa koruma alanında bireylerin ve sivil toplum kuruluşlarının itirazlarını ve iddialarını en iyi ileri sürebildikleri alan olarak çevre koruma konusundaki uyuşmazlıklar ve buna ilişkin hukuki mücadeleler gelmektedir. Bu mücadelelerin başında da "İklim Mücadelesi" gelmektedir. İklim değişikliği dünyamız üzerindeki etkilerini arttırdıkça iklim mücadelesi de daha fazla kendini göstermekte ve çeşitli araçlarla sesini duyurmaya çalışmaktadır. Bu mücadeledeki sonuçların etkilerinin çok yönlü olması, sağlık, tarım, enerji, ulaşım ve ekonomi gibi pek çok sektör ve alanı ilgilendirmesi nedeniyle hem önemini arttırmakta hem de etkilerinin uzun süreli olmasını sağlamaktadır. Dünyada açılmış iklim değişikliği davalarını incelediğimizde genel olarak iki tür dava olduğunu görmekteyiz. Birincisi, hükümetlere açılan davalar olup, genel olarak hükümetlerin iklim değişikliğine ilişkin politikalarını sorgulamayı amaçlamaktadır. Diğeri ise, iklim değişikliği sorunundan yola çıkarak tek bir projeye açılan davalardır. Esasen bu tür davaların etkisinin daha fazla olacağı açıktır. Çünkü ilk tür davaları yargı mercileri önüne götürebilmek ve mahkemelerin bu davaları görebilmesini talep etmek birçok hukuk sisteminde mümkün değildir.

İklim değişikliği davaları son zamanlarda uluslararası çalışmalarda da giderek daha fazla ilgi görmektedir. İklim değişikliği yükümlülüğünün tartışılmasında hem ulusal hukukun hem de uluslararası hukukun yanı sıra ekonomiden de faydalanılması gerekmektedir.

Son on yıl içerisinde, iklim değişikliğine karşı ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemeler sayısında ve önem derecesinde artış olmuştur. Bu düzenlemeler yeni yükümlülükler getirdiğinden ve yeni görevler oluşturduğundan, bunların geçerliliğini veya özel uygulamalarını sorgulamaya çalışan davalar açılmaya başlanmıştır. Ayrıca, bu konuda kanun koyuculara ve politika yapıcılara iklim değişikliği konusundaki yaklaşımlarında daha kararlı ve eksiklerini tamamlamayı amaçlayan davalar ile yasal ve düzenleyici kurallara ilişkin eylemsizliğin bıraktığı boşlukları doldurmayı hedefleyen davalar da bulunmaktadır. Bu davalar pek çok ülkede yargı kararlarında tartışılmakta ve yeni bir takım ilkelere bağlanmaktadır. Ancak ülkemiz hukuk sistemi içerisinde kanun koyucuları ve politika yapıcıları iklim değişikliği konusunda olumlu davranmaya itebilecek davaların idari yargıda açılması mümkün değildir.

Bütün bu açıklamalar çerçevesinde belirtmek gerekir ki, iklim değişikliği davaları - ve özellikle de sorumluluk davaları - küresel ısınmanın bir sonucu olarak dünyanın karşı karşıya kaldığı önemli sorunlara mucizevi bir çözüm getirecek şekilde her derde deva değildir.

Ülkemizde doğa koruma ve çevre ile ilgili pek çok uyuşmazlık ve yargı kararı olmasına rağmen doğrudan iklim değişikliği alanında bir uyuşmazlık bulunmamaktadır. İklim değişikliğine ilişkin devletin sorumluluğunda bulunan hususlarda, devlet bu yükümlülüklerini yerine getirmezse, yargı kararları ile devlete bu yükümlülüklerinin yerine getirmesi için bir zorlamada bulunulabilir mi veya bu konuda bir dava açılabilir mi? Bütün bu sorulara cevap verebilmek amacıyla öncelikle bu konuda farklı ülkelerde açılmış davalar incelenmiş ve daha sonra, ülkemizde bu davaların açılabilme koşulları idari yargı sistemi içerisinde araştırılmıştır.

I. İklim Değişikliğinin Azaltılması İçin Küresel Yükümlülüklere İlişkin Oslo İlkeleri

2015 yılının Mart ayında, dünyanın dört bir yanından hukuk uzmanları, ülkelerin iklim değişikliğine ilişkin yasal yükümlülüklerini tartışmak üzere bir araya gelmiş, bu da Oslo İlkeleri'nin[5] belirlenmesi ile sonuçlanmıştır. Oslo İlkeleri'nin başlangıç hükümlerinde, iklim değişikliği ile ilgili eylem gereğinin tanımlanması, mevcut sıcaklıktaki 2°C'lik artışın geçerli bilimsel kanıtlara göre aşılmaması gerektiğinin belirtilmesi ve iklim değişikliği ile ilgili devlet yükümlülükleriyle ilgili belirsizliklerin netleştirilmeye çalışılması gerektiği ifade edilmiştir.

İlkelerin oluşturulmasında uluslararası hukuk, insan hakları hukuku, çevre hukuku ve diğer hukuk dallarından bir grup uzman çalışmış olup, bu uzmanlar, dünyadaki tüm ulusal ve uluslararası mahkemelerin, üniversitelerin ve örgütlerin üyelerinden oluşmaktadır. İklim değişikliğiyle ilgili yasal yükümlülüklerin kapsamını belirlemeyi hedefleyen bu ilkeler (Ovacık, 2017: 13);

1. Hem, tüm devletler ve teşebbüslerin dünyanın iklimi ve böylece biyosferini savunmak
ve korumak için sahip olduğu mevcut yükümlülükleri
2. Hem de, bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için temel araçları ifade etmektedir.

II. Dünyada İklim Değişikliği Davalarının Genel Görünümü

Dünyada bazı ülkelerde mahkemeler, devletlerin iklim değişikliğinin azaltılmasına ve uyumuna dair çabalarıyla ilgili eylemlerle veya eylemsizlikle ilgili giderek artan sayıda uyuşmazlıklara dair kararlar vermektedirler. Bu kararların genel özelliği aşağıda açıklanmıştır;

1- İklim değişikliği davalarını şu anda özellikle önemli kılan çevresel, diplomatik ve politik koşulları açıklamasıdır (UNEP, 2017: 4).

- Isı dalgaları ve yıkıcı kıyı fırtınaları gibi etkiler, insan kaynaklı emisyonların bir sonucu olarak sıklık ve ciddiyette artmaktadır.
- Hükümetler, özel sektör ve bu etkilerle başa çıkma konusunda örgütlenmiş topluluklar için maliyetler önemlidir.
- Ulusal ve uluslararası politika yapıcılar, iklim değişikliğinin hem altında yatan nedenleri hem de etkilerini ele almak için önemli araçlar geliştirmek için mücadele etmişlerdir. İklim değişikliğinin azaltım ve uyum politikaları oldukça yavaş belirlenmiştir. Bu politikalar, iklimi kabul edilebilir bir düzeyde durdurmak için neyin gerekli olduğu konusunda fikir birliği anlayışından ziyade politik uygulanabilirliğe dayalı hedefler belirlemiştir.

[5] Bkz. https://globaljustice.yale.edu/oslo-principles-global-climate-change-obligations

- Ulusal ve uluslararası politika yapıcılar iklim eylemi için bazı yasal çerçeveler oluşturmayı başarmışlardır. Birçok ülkenin iklim probleminin çeşitli yönlerini ele alan yasaları veya politikaları bulunmaktadır. Paris Anlaşması, 1,5°C ile 2°C'yi aşan ortalama küresel ısınmayı engelleme hedefine yönelik ulusal taahhütler listesi belirlemiştir. Davacılar, bu düzenlemeleri, iklim değişikliğine ve etkilerine karşı bireysel hakları korumak için ulusal hükümetlerin çabalarının yeterliliği veya yetersizliği konusundaki tartışmalarda kullanmaya başlamıştır.

2- Bir iklim değişikliği davası ile belirgin ve ortaya çıkan eğilimlerin tartışılması sağlanabilir (a.g.e.).

- Vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları, hükümetlerini iklim ile ilgili taahhütlerden sorumlu tutmaya çalışmaktadırlar.
- Birçok durumda, hükümet eylemlerine veya eylemsizliğine karşı mücadele etmek için yapılan itirazlar, iklim değişikliğine özgü olmayan anayasal ve yasal hükümlere atıfta bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda, siyasi hedeflerin yanı sıra bilimsel hedefleri de içeren uluslararası iklim anlaşmalarına yapılan atıflar bu iddiayı sıklıkla desteklemektedir.
- Birçok durumda bir proje veya politikaya yönelik zorluklar, hem çıkarılan fosil yakıtların yanmasından kaynaklanan emisyonlar şeklinde, hem de esneklik ve uyarlanabilen kapasitedeki bozulmalar şeklinde, kaynak çıkarımı ve iklimle ilgili etkiler arasındaki bağlantıları belirlemektedir. Bu zorluklar, bu bağlantıları yasal olarak anlamlı kılmayı veya dikkate almayı ya da doğal kaynak yönetimine alternatif bir yaklaşımı zorunlu kılmayı amaçlamaktadır.
- Politika yapıcıların (dikkate değer istisnalar dışında) genel anlamda doğru olarak kabul ettikleri, emisyonlar ve iklim değişikliği arasındaki ilişkinin (sebep-sonuç ilişkisinin) bilimsel olarak anlaşılması üzerine, birçok durumda, bu emisyonların küresel iklim üzerindeki etkilerini tam anlamıyla bilerek bunları üreten kuruluşlar için sorumluluk oluşturulmaya çalışılmaktadır.
- İklim değişikliğinin teknik anlayışı ve gelecekteki sıcaklık ve hava koşulları ile ilgili tahminlerin kalitesi iyileşmektedir. Uyum çabalarının bu gelişmelere ayak uyduramadığını kabul eden davacılar, uyum sağlamadaki başarısızlıkların öngörülebilir, maddi zararlarla sonuçlandığı durumlarda, ilgililere sorumluluk atfetmeye ilişkin iddialarda bulunmuşlardır.
- Davacılar, bir ülkenin güven kaynaklarının bütünlüğünün gelecekteki nesiller için devlet sorumluluğunu tayin eden kamu güven doktrinine[6] dayanarak iklim eylemi için itirazlarda bulunmaktadır. Bu tür iddialar, bireylerin temel hakları ve nesiller arası eşitlik ile ilgili soruların yanı sıra yargı, yasama ve yürütme organları veya hükümetlerin işlevleri arasındaki güç

[6] Modern çevre hukukunun temel taşlarından biri olan Kamu Güveni Doktrini, sahip olunması, korunması ve temel doğal ve kültürel kaynakların kullanımı ile ilgilidir. Kamu Güveni Doktrini, devletin kendine özgü özellikleri ve merkezî önemlerinden dolayı, belirli doğal kaynakların, güven içerisinde ve tüm vatandaşlar adına korunduğunu savunmaktadır. Doğal kaynaklar geleneksel olarak ya belirli bir devletin egemenliği altında ya da sözde küresel müştereklerde bulunur. Kaynakların bir devlet tarafından tutulduğu yerlerde, Kamu Güven Doktrini'nin özü, devlet veya devlet otoritesinin, yediemin (güvenilir kişi) olarak, halkın "çevre sermayesi"nin idaresine bir güven görevidir. Bu kaynaklar, toplumun genelinin yararı ve kullanımı için devlet tarafından güven içinde tutulmalıdır. Halkın kapsamına şimdiki ve gelecekteki nesiller girmektedir. Devlet, tahakkuk edecek kamu yararı, kamu kullanımının kaybından veya ondan türetilen "sosyal servet" den ağır basmadığı sürece, güven özelliğini kaybetmemeli ve devretmemelidir.

dengesi hakkındaki endişeleri de beraberinde getirmektedir.

- Bugüne kadarki iklim değişikliği davalarının çoğu kuzey yarımküredeki gelişmiş ülkeler ile Avustralya ve Yeni Zelanda mahkemelerinde görülmüştür. Küresel Güney'deki (Global South) davalar ve mahkemeler, gelişen iklim değişikliği dava teorilerini kullanmayı ve uygulamayı yeni öğrenmeye başlamışlardır.

III. İklim Değişikliği Davalarında Tartışılan Yasal Üç Unsur

1- Yargılanabilme: Bir davanın haklı olup olmadığı – yani, bir mahkemenin, talep edilen iddiaları dinleme ve çözme yetkisine sahip olup olmadığı – mahkemenin yetkisi. Geleneksel uygulamalar değişmekle birlikte, mahkemeler genellikle yalnızca zarar ile şikâyet edilen eylem (veya eylemsizlik) arasında iddia edilen nedensellik bağının bulunduğu durumlarda uyuşmazlığa bakabilir. İklim değişikliği davalarında, bu durum bazen davacılar için önemli bir engel oluşturmaktadır. Yetkilerin ayrılması ile ilgili olarak, özellikle bir kamu kurumunun eylemsizliğini değerlendirmek için mahkemenin uyuşmazlığı görmesini talep eden davalarda, mahkemelerin hangi yetkinin kullanılmadığına veya kurumun yaklaşımını gözden geçirmesi için onları yönlendirmesine izin verdiğine karar verebilmesi gerekir.

2- İklim yükümlülüğünün kaynakları:

İklim değişikliği davaları, uluslararası hukuk, anayasal hükümler, yasa veya idari düzenlemeler de dahil olmak üzere çeşitli hukuki normlara başvurabilir. Bazı durumlarda, davacılar bunlardan bir tanesini veya bunların bir birleşimini taleplerinin yasal dayanağı amacıyla göstermektedirler. Kanuni bir hükmün iklim değişikliğini azaltma taahhütlerini dile getirdiği durumlarda ve bu durum vatandaşlara uygunsuzluk için dava açma yetkisi verirse, yasayı iddia edilen gerçeklerle uygulama görevi oldukça kolaydır. Ancak, davacıların mahkemeden iklim değişikliğine ilişkin açıkça öngörmeyen bir yasal yetkiyi uygulamalarını talep ettiği durumlarda mahkemenin görevi oldukça güçtür. Çünkü yargı mercileri kararlarında yasamanın yerine geçtikleri iddialarıyla karşılaşabilecekleri endişesi nedeniyle daha dikkatli davranmaktadırlar.

3- Adaleti sağlayan yasal yol (çözüm):

Mahkemeler yalnızca yasaların izin verdiği hukuk yollarını kabul edebilirler. Aranan çözüm bir devlet kurumu adına daha etkin bir iklim eylemi ise, mahkemeler bu kuruma uymasını istemek için ya da kurumun yaklaşımını tam olarak ne şekilde değiştirmesi gerektiğini belirtmek için bir temel belirlemelidirler.

2010'lu yıllarda, iklim değişikliğine karşı ulusal ve uluslararası çabaların sonucu bu hususları düzenleyen yasalar sayı, nitelik ve önem bakımından artmıştır (Somanathan ve ark., 2014: 1049). Bu yasalar yeni haklar tanıdıkça ve yeni görevler oluşturduğunda, onların uygunluğunu veya özel uygulamalarını sorgulamaya çalışan yeni davalar takip etmiştir. Bu nedenle, kanun koyuculara ve politika yapıcılara iklim değişikliği konusundaki yaklaşımlarında daha kararlı ve eksiksiz olmalarını amaçlayan davalar da açılmıştır. Ayrıca, yasal ve düzenleyici eylemsizliğin bıraktığı boşlukları doldurmaya çalışan davalar da açılmaya devam edegelmiştir.

III. İklim Değişikliği Davalarının Önemi

Mahkemelerde dava açma yolu, politika yapıcıları ve piyasa katılımcılarını, iklim değişikliği etkilerinin azaltılması ve uyumu için etkili araçlar geliştirmek ve uygulamaya zorlamak açısından, bugün olduğundan daha fazla önemli bir araç olarak görülmemiştir. Teknolojik gelişmeler ve iklim dengesizliğini engellemek için iklim dışı politika girişimlerine güvenilmesi mümkün görünmemektedir. Buna göre iklimle ilgili yasa ve politika, herhangi bir rasyonel

eylem planının gerekli bir bileşenidir. Paris Anlaşması iklimle ilgili yasaları benimsemiş hükümetleri, bu yasaların uygulanmasını zorlamak için çok önemli bir yasal güç öngörmektedir. Paris Anlaşması'nın onaylanmasına kadar, sera gazı emisyonları konusundaki uluslararası eylemlerin koordinasyon sorunu ile bütünüyle ilgilenen bir uluslararası araç bulunmamaktadır. Avrupa Birliği (AB) dışındaki ülkelerin bileşenleri, ülke içindeki iklim eylemini yasal ve pratik olarak önemli bir çerçeve içine yerleştirmek için, ülkelerinin belirli anayasası, ortak yasaları veya tüzükleri (veya uluslararası insan hakları sözleşmelerinin onaylanması) ötesindeki bir otoriteye işaret edememiştir. Paris Anlaşması, seçmenlerin, mevcut politika ile azaltma ve uyum hedeflerine ulaşmak için gereken politikalar arasındaki boşluklarla ilgili daha kesin ve kuvvetli bir şekilde endişelerini dile getirmelerini mümkün kılmaktadır. Özellikle Sözleşme'yi onaylayan ülkelerde seçmenler, hükümetlerinin hak ve hedeflerle ilgili kolay açıklamalarının siyasi olarak desteklenmesinin zor olduğunu savunabilirler. Pakistan gibi kalkınmaya öncelik verilen ülkelerde ve hükümetlerin Hollanda, İsveç ve İsviçre gibi iklim değişikliğini aktif olarak ele aldıkları ülkelerde açılan davalar, bu durumun mahkemelerde somutlaştırılması amacıyla kullanılması anlamına geldiğini göstermektedir. Bu anlamda dava yolu, belirli eylemlerin veya eylemsizliklerin bu anlaşmalarla uyumlu olup olmadığını test etmeye yaramaktadır.

Paris Anlaşması, "davaların oynayabileceği rolü değiştirdi mi" sorusunu akla getirmektedir. Genel olarak, hukuk, toplum üyeleri arasında ve onlar ile hükümetleri arasında çok sayıda anlaşmayı somutlaştırmaktadır. Dava ayrıca, belirli hakları savunmak için verilen taahhütlerin, içeride veya dışarıda siyasi rüzgârlar yönündeki değişikliklere rağmen, eyleme nasıl çevrilmesi gerektiğini ifade etmeyi de sağlamaktadır. Paris Anlaşması, kendi şartlarına göre, mahkemede açılan davalarda zorlama sebebi olamaz veya üye ülkelerin ulusal emisyonlarına uygulanabilir sınırlar getiremez. Ancak, davalar, hükümetlerin veya özel kuruluşların eylem ve çabalarını uluslararası bir iklim değişikliği politikası bağlamına sokmalarını sağlayabilir. Faaliyetleri ulusal veya bölgesel düzeyde bu çerçeveye yerleştirmek, sırayla, hem çevresel ihtiyaçlara hem de belirtilen siyasi taahhütlere karşı veya bunlara karşı yapılan çabaları karakterize etmeyi kolaylaştırmaktadır. Sonuçta, Paris Anlaşması her ülkeye bir karbon bütçesi tayin etmese de, bir bütçeyi ulusal taahhütlerden çıkarmak için bir temel sunmaktadır. Ayrıca, bu durum emisyonlarda net artışlara yol açan politikaların belirlenmediğini de açıkça ortaya koymaktadır.

IV. İklim Değişikliği Davalarının Konumu

Bu çerçevede, iklim değişikliği davalarının konumu, kategorize edilmesi ve yakın zamanda ortaya çıkan eğilimler dahil olmak üzere mevcut iklim değişikliği davalarının durumu hakkındaki konulara kısaca değinmekte fayda vardır. İklim değişikliği bilimi ve iklim değişikliği etkilerini azaltma ve iklim değişikliği etkilerine uyum çabalarıyla ilgili yasalar veya sorunu gündeme getiren idari düzenlemelerdeki yükümlülükler çerçevesinde, bunları adli ve diğer denetim organlarının önüne getiren davalar, "iklim değişikliği davaları" olarak kabul edilmektedir (Wilensky, 2015; Markell & Ruhl, 2012). Bu gibi durumlar genellikle iklim değişikliği, küresel ısınma, küresel değişim, sera gazı ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi anahtar kelimelerle tanımlanmaktadır. Ancak, bir veya daha fazla anahtar kelimenin varlığı, tanımlama için gerekli bir koşul değildir. Dahası, anahtar kelimelerin varlığı da belirleyici değildir. İklim değişikliğine, nedenlerine veya etkilerine yalnızca geçici olarak atıfta bulunan durumlar, zorunlu, doğrudan veya anlamlı bir şekilde yasaları, politikaları veya iklim değişikliğinin etkilerini azaltma ya da bu etkilere yönelik uyumu kolaylaştırmayı içeren eylemleri ele almamaktadır (UNEP, 2017: 10).

1. Dünyada Açılmış İklim Değişikliği Davaları

2017 yılı Mart ayı itibariyle 25 ülkede iklim değişikliği davaları açılmıştır. ABD'de 654 dava olmak üzere, diğer tüm ülkelerde 230'dan fazla iklim değişikliği davası açılmış bulunmaktadır (a.g.e., sy. 10-11).

ABD dışında açılmış davalar:

- ABD dışındaki en fazla dava, 80 uyuşmazlık olmak üzere Avustralya'da,
- İngiltere'de 49 dava,
- AB Adalet Divanı'nda 40 dava,
- Yeni Zelanda'da 16 dava,
- İspanya'da 13 dava,
- Kanada'da 13 dava.
- Fransa'da 4 dava,
- Almanya'da 3 dava,
- Pakistan, Hindistan ve Ukrayna'da 2 dava,
- Avusturya, Belçika, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, İrlanda, Mikronezya, Hollanda, Nijerya, Norveç, Filipinler, Güney Afrika, İsveç, İsviçre'de 1 dava, görülmüştür.

Son birkaç yılda iklim değişikliği davalarının açıldığı ülke sayısı artmıştır: 2014'ten önce ABD dahil olmak üzere karar verilen yalnızca 12 ülke bulunmakta idi (Wilensky, 2015: 151-152). Bununla birlikte, çoğu ülkede iklim değişikliği konusunda hiç dava açılmadığı da bir gerçektir. Önemli istisnalar hariç,[7] hükümetler iklim değişikliği davalarında hemen hemen her zaman davalı konumundadırlar (UNEP, 2017: 13).

2. İklim Değişikliği Davalarındaki Eğilimler

Son mahkeme kararları, iklim değişikliği davalarının amaçları bakımından çeşitli sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Bu davalarda beş eğilim görülmektedir. Bunlar;

- Hükümetleri yasama ve politika taahhütlerine bağlı tutmak
- Başvuruların esasının etkilerini, iklim değişikliğine ve esnekliğine bağlamak
- Belirli emisyonların, iklim değişikliğinin belirli olumsuz etkilerinin asıl nedeni olduğunu belirlemek
- İklim değişikliğine uyum için başarısızlıklar (veya çabalar) için sorumluluğa ilişkin tespitlerde bulunmak
- Halkın Güveni Doktrini'ni *(Public Trust Doctrine)* iklim değişikliğine uygulamaktır.[8]

Halkın Güveni Doktrini öncelikle hava, deniz, sular ve ormanlar gibi bazı kaynakların bir bütün olarak insanlar için özel bir mülkiyet konusu haline getirilmesinin tamamen haksız olacağı ilkesine dayanmaktadır.

3. İklim Değişikliği Davalarında Hukuki Sorunlar

Küresel iklim değişikliği davaları, birçok yargı sisteminde var olan bazı ortak sorunları gündeme getirmektedir. İlk sorun olarak mahkemeler yargılanabilir taleplerle karşılaştığında, davacılar ve avukatlar, yetki ilkesinin aşamaları ve ayrılması gibi sorunlar da dahil olmak üzere bazı sorunlarla karşılaşabilmekte ve uygulamak zorunda oldukları uluslararası hukuk, anayasa hukuku, *common law* (Anglo Sakson hukuk sistemi) ve ulusal politika dahil olmak üzere geniş bir kaynağa sahip olmaktadırlar. Son olarak, hak talebi için geçerli bir yasal dayanağı olan ve yasaların ihlal edildiğine karar veren mahkemelerin, tedbir sorununu ele alması gerekmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliğiyle ilgili davaların farklı aşamalarında bu sorunların ortaya çıkış yollarının açıklamasında yarar bulunmaktadır.

[7] İstisnaların çoğu, fosil yakıt sektöründeki şirketlere karşı açılan ABD davalarıdır.

[8] Halkın güveni doktrini için bkz. "Amsterdam International Law Clinic, Faure ve Nolkaemper, 2007: 1".

a) Yargılanabilme (Dava Açabilme)

Yargılanabilme, genel olarak, bir hak ihlali gerçekleştiğinde veya ortaya çıkması muhtemel olduğunda, bir kişinin adli bir kurum önünde dava talep etme kabiliyetini ifade eder. Söz konusu terim, tanınan hakları korumak için uygun mekanizmalara erişim anlamına gelir. Eğer bir mahkeme hem konu hakkında karar verme hem de aynı zamanda uyuşmazlığı görebilme yetkisine sahip ise, davanın bu mahkemede açılabilir olduğu kabul edilmektedir (UNEP, 2017: 27).

- İlk olarak, mahkemenin yasal olarak davayı karara bağlaması için yetkilendirilip yetkilendirilmediği sorunu (bu özel bir şekilde mahkemeye anayasada yetki verilmesine bağlıdır).
- İkincisi, mahkemenin uyuşmazlığı görmede ve karara bağlamada yerinde ve yetkili olup olmayacağı sorusudur.

Yargılanabilme kuramı yetki alanına göre değişir. ABD Yüksek Mahkemesine göre, yargılanabilme ihtilafı, "kesin ve somut olmalı, olumsuz yasal çıkarlara sahip tarafların hukuki ilişkilerine dokunmalıdır." Kesin bir hükümle özel bir çözümü içeren gerçek ve önemli bir ihtilaf olmalıdır.

Yargılanabilme (dava açabilme) ilkesinin kesin hatları farklı olsa da, birçok yargı sisteminde ortak olan iki unsur vardır. Birincisi, davacıların dava açmak için "davacılık sıfatının" olması gerektiğidir. Aşağıda ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, öngörülen kriterler, dava kararını yönlendirmek için gerçek bir "dava ve uyuşmazlık" (case and controversy) ve "yönetilebilir standartlar" (manageable standards) ilkesiyle yakından bağlantılıdır. İkincisi, mahkemenin yargısal kararının güçler ayrılığı veya dengesi ilkesini ihlal etmemesi gerektiğidir (a.g.e., sy. 28).

b) Davacılık Sıfatı

"Davacılık Sıfatı" ya da dava açma hakkının yasal tanımı ülkeler arasında farklılık göstermekte ve hangi ülkede ve yasal sistemde yürütüldüğüne bağlı olarak az ya da çok açık ya da kısıtlayıcı olabilmektedir. Esas olarak bu kavram, yasal işlemlere taraf olmak için birinin yerine getirmesi gereken kriterleri ifade eder. Bu kriterler tipik olarak, dava sonuçlarından tarafların yeterli çıkarlarının olmasını ve taraflarca öne sürülen iddiaların adli karar alabilmelerini sağlamayı amaçlar. Örneğin, bazı yargı çevrelerinde, davacıların, davalının hukuka aykırı olduğu iddia edilen davranışının neden olduğu bir zarara maruz kaldıklarını veya zarar göreceklerini ve mahkemenin bu zararı ortadan kaldıracak veya başka şekilde hafifletecek bir çözüm sağlama yeteneğine sahip olduğunu göstermelerini istemeleri gerekmektedir. Davacılık sıfatı kriteri, iklim değişikliği davalarına engel teşkil edebilir. Örneğin, bir davacının yasadışı olduğu iddia edilen eylemleri veya eylemsizliği ile iklim değişikliği etkileriyle bağlantılı bir zarar arasında yeterli bir nedensellik bağı kurması zor olabilir (a.g.e., sy. 28). Bu, davacıların "davacılık sıfatı" nedeniyle, "belirli bir zarara" uğramasını gerektiren yargı sistemlerinde özel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, bazı yargı sistemleri, bireylerin ve grupların halkın genel zararlarına dayanarak dava açmalarına izin vererek, davacıların iklimle ilgili iddiaları takip etmelerini kolaylaştırmaktadır. ABD'de, davacılık sıfatı sorunu iklim değişikliği davalarında çok büyük bir öneme sahiptir (a.g.e., sy. 28). Massachusetts v.'da çeşitli eyaletler, şehirler ve çevre odaklı sivil toplum kuruluşları (STK'lar) hükümetin Temiz Hava Kanunu (Clean Air Act) uyarınca yeni motorlu taşıtlardan elde edilen sera gazı emisyonlarını düzenlememe kararı üzerine federal hükümete karşı, dava açmışlardır. ABD Yüksek Mahkemesi, davacı devletlerin, federal sistemdeki yarı-egemen devletler olarak özel statüleri ve kıyıdaki olası toprak kayıpları nedeniyle, devlete karşı hakları ve sorumlulukları çerçevesinde

davacılık sıfatına sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.[9] Buna karşılık, ABD'de Comer v. Murphy Oil USA davasında, Temyiz Mahkemesi, Katrina Kasırgası tarafından zarar gören davacı toprak sahiplerinin, yasaklanan bir fiilde bulunma konusunda anlaşma iddiaları için fosil yakıt ve kimya şirketlerine karşı dava açma hususunda davacılık sıfatının bulunmadığına karar vermiştir. Çünkü zararların bu şirketlere yüklenebilmesinin adil olmadığını düşünmüştür.[10] Mahkeme özellikle, bu şirketlerin faaliyetleri sonucunda üretilen sera gazı emisyonları ile Katrina Kasırgası'nın neden olduğu zararlar arasındaki neden sonuç ilişkisinin çok zayıf olduğuna hükmetmiştir.

Davacılık sıfatına ilişkin mücadele sadece ABD'ye özgü olmamıştır. Aşağıda ayrıntılı biçimde açıklanacak olan Urgenda Davasında, Hollanda'nın Lahey Bölge Mahkemesi, Urgenda'nın, sivil toplum kuruluşlarının diğer çıkarları çerçevesinde, genel çıkarları veya ortak çıkarları korumak amacıyla bir mahkemeye başvurusuna izin veren bir Hollanda Yasası nedeniyle kendi adına davacılık sıfatına sahip olduğuna karar vermiştir. Ancak - "kısmen pratik nedenlerle" - davaya dahil olan 886 bireysel davacıya Urgendanınki'nden ayrı olarak davacılık sıfatıyla dava açmalarına izin verilmemiştir.[11]

Avustralya İkili Gaz Pty. Ltd. v. Çevre Koruma Otoritesi davasında, İdare Mahkemesi, sera gazı salacağını ve iklim değişikliğine neden olacağını iddia ederek, yeni bir elektrik santraline verilen onaylara itiraz eden davacıların, Çevre Koruma Yasası uyarınca dava açabileceklerine hükmetmiştir.[12] Yeni Güney Galler Arazi ve Çevre Mahkemesi de benzer bir karara varmış ve davacının sadece iddia edilen "güncel veya duygusal ilişki" ile değil, yasal olarak kabul edilebilir bir "özel menfaat" ile de dava açabileceğine hükmetmiştir.[13] İklim değişikliği konusunda dava açmak için davacılık sıfatı sorunu, gelişmekte olan ülkelerdeki mahkemelerde çok da fazla dikkate değer bulunmamıştır. Örneğin, Leghari/Pakistan'da, Pakistan Yüksek Mahkemesi, dilekçenin temel hakları uygulamak isteyen bir vatandaş olduğunu ancak başka türlü davacılık sıfatı konusunun görüşülmediğini belirtmiştir.[14]

c) Güçler Ayrılığı veya Dengesi İlkesi

Güçlerin ayrılması veya dengelenmesi ilkesi, yasama, yürütme ve yargı güçlerinin anayasa veya diğer yasalar tarafından kendilerine verilen yetkiyi aşamayacağı ve başka bir gücün yetki alanına girmesine izin vermeyeceği anlamına gelmektedir. Buradaki temel soru, mahkemelerin iklim değişikliği ile ilgili eşitlikle, haklar ve yükümlülüklerle ilgili sorunları çözmek için uygun mercii olup olmadığıdır. Güçlerin ayrılması ilkesi, ABD iklim değişikliği davalarında belirgin bir şekilde etkili olmuştur. Yukarıda tartışılan davacılık sıfatı, yargının, yasama veya yürütme yetkilerinden çok yargı gücünün kullanılmasını sınırlama amacını yansıtmaktadır. Ancak, güçler ayrılığı ilkesi başka biçimlerde de olabilir.

Connecticut/AEP'de New York'taki bir federal bölge mahkemesi hakimi, iklim değişikliğinin "açık bir şekilde politik" ve "üstün olarak yasama" yetkisi sorunu olduğu ve siyasi sorun kuramının mahkemeyi bu davaya bakmasını engellediği sonucuna varmıştır. İkinci aşama Temyiz Mahkemesi, kararın bu yönünü tersine çevirmiş ve iklim değişikliğine neden olan emisyonların düzenlenmesinin doğal bir politik sorun olmadığına ve mahkemenin, sera gazı emisyonları kaynaklarına karşı doğrudan bu davayı görme yetkisinde olduğu sonucuna varmıştır. ABD Yüksek Mahkemesi ise sonuç olarak, iktidar kaygılarının ayrı tutularak öne sürülmesine rağmen,

[9] Massachusetts v.U.S. Environmental Protection Agency, 549 U.S. at 526.
[10] Comer v. Murphy Oil USA, 585 F.3d 855, 860 (5th Cir. 2009).
[11] Urgenda davası, paras. 1-408, 1-409.
[12] Dual Gas Pty Ltd. v. Environment Protection Authority [2012] VCAT 308.
[13] [2011] NSWLEC 217, paras. 101–102.
[14] Leghari v. Pakistan, (2015) W.P. No. 25501/2015 (Supplemental Decision) at 3.

bazı farklı nedenlerden dolayı temel talepleri davada görmeyi reddetmiştir. ABD Yüksek Mahkemesi, Federal Temiz Hava Yasası'nın yürürlüğe girmesinde ve ABD Çevre Koruma Ajansı'nın iklim değişikliğini ele almaya yetkili kılınmasında, Kongre'nin (yasama organının), bu tür sorunların gündeme getirilmesi için bir çözüm sağlama yetkisinin yerine, yargı gücünün geçtiği sonucuna varmıştır. Kuvvetler ayrılığı ilkesinin ayrıştırılması konusu, Urgenda davasında Lahey Bölge Mahkemesi tarafından da ele alınmıştır.

Hükümetin savunucusu (davalı taraf), davacılar tarafından aranan çözüm yolunun (devletin sera gazı emisyonlarını sınırlandırmasını gerektiren bir mahkeme emrinin), demokratik olarak seçilmiş liderlere bırakılması gerektiğini, bu konunun yargı mercilerine bırakılması durumunda kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edileceğini ifade etmiştir. Mahkeme, Hollanda hukukunda, gerçekte yargının vatandaşların hakları söz konusu olduğunda, mahkeme kararının siyasi sonuçları olsa bile, siyasi organların eylemlerini değerlendirmesi gerektirdiğine hükmetmiştir. Mahkeme, Urgenda'nın "esas olarak [hakların] yasal korunmasına ilişkin" iddiasıyla yargısal müdahale gerektirdiğini açıklamıştır. Urgenda kararının bu yönü şaşırtıcı olmamıştır. Genel olarak belirtilmesi gerekir ki, anayasal veya insan haklarıyla ilgili ihtilafların yargılanması, yargı organının yetkileri arasında yer almaktadır. Aslında, haklar ile ilgili ihtilaflar konusunda mahkemelerin güçler ayrılığı ilkesini tartışmaya açmadan, bu tür ihtilafların yargının yetki alanı dahilinde olduğu konusunda herhangi bir ihtilafa konu olmamış, anayasal ve insan haklarının korunmasını içeren başka iklim değişikliği davaları bulunmaktadır. Bu davalar arasında, Leghari/Pakistan Federasyonu davası, v. Himachal Pradesh Eyaleti ve diğerleri, ve Gbemre v. Nijerya Ltd. Shell Petrol Geliştirme Şirketi davaları bulunmaktadır (UNEP, 2017: 30).

V. Türk Hukukunda İklim Değişikliği Davalarının Konumu

1- Yargılanabilme (Dava Açabilme) Açısından Değerlendirme

İklim değişikliği davaları, devletin bu konudaki yükümlülükleri çerçevesinde değerlendirileceğinden, ancak idari yargı mercilerinde iptal davası veya tam yargı davası şeklinde açılabilecektir. Diğer bir ifade ile "idari uyuşmazlıkları" çözmek "idari yargı mercilerinde", "idari davalar" açılmak zorundadır. Türk Hukuku'nda idarenin yargısal denetimi, idari işlemlerin doğru ve usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığına ilişkin olup, bu denetim *iptal davası* yoluyla gerçekleştirilmektedir. İptal davası yoluyla yargı, idarenin hukuk çerçevesinde hareket etmesini sağlayabilir ve sınırları aştığında işlemini iptal edebilir. Diğer bir ifadeyle, idarenin (devletin) hukuk sınırları içerisinde hareket etmesini sağlayan dava türü, iptal davasıdır.

İdari yargı sistemi, idarenin yargısal denetimini gerçekleştirmek üzere, adli yargının dışında kendine özgü yargılama usulü ve kuralları bulunan bir yargı düzenidir. İdari davalar, idarenin tasarruflarının hukuka uygunluğunun denetlendiği, kamu hizmetlerinin hukuka ve hizmet gereklerine uygun yerine getirilip getirilmediğinin denetlendiği davalardır.

1982 Anayasası'nın "yargı yolu" başlıklı 125. Maddesi'nde idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğu öngörülmüş ve idarenin "kendi eylem ve işlemlerinden doğan zararı ödemekle yükümlü olduğu" hükmü getirilmiştir. Bu kuralın temelinde Anayasa'nın 2. Maddesi'nde devletin niteliklerinden biri olarak belirtilen "hukuk devleti" ilkesi bulunmaktadır. Bu ilkeye göre idare, işlem ve eylemlerinde hukuk kurallarına uygun davranmak zorundadır. Bu çerçevede idari yargı, hukuka aykırı idari işlemi iptal etmenin yanı sıra tam yargı davası yoluyla, idare hukuku alanında ihlal

edilmiş bir hakkın yerine getirilmesi, ya da uğranılan zararın giderilmesi istemine ilişkin uyuşmazlıkları da çözüme bağlamaktadır. 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. Maddesi'nin 1/(b) bendinde belirtildiği gibi, *"idari eylem ve işlemlerden dolayı kişisel hakları doğrudan muhtel olanlar"* tam yargı davasını açabilirler. Tam yargı davalarında, idarenin eylemi, işlemi, ihmali gibi çeşitli nedenlerle hakları zarara uğrayanlar, idari yargı yerlerinde, idareye karşı dava açarak kendilerine karşı yapılmış olan haksızlığın giderilmesini isteyebilirler. Hukuki sorumluluğun müeyyidesi, idari faaliyetler yüzünden bozulmuş olan mali dengenin düzeltilmesi olup, genel anlamı ile tam yargı davası; idari faaliyetten ötürü hakları zarara uğrayanlar tarafından devlet veya diğer bir idari tüzel kişi aleyhine açılan tazminat davalarıdır. İdari bir işlemden doğan zarara karşı, zarara uğrayan kişi, İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 12. Maddesi uyarınca tam yargı davası açabilir. 12. Madde'ye göre; *"İlgililer haklarını ihlal eden bir idari işlem dolayısıyla Danıştay'a ve idare ve vergi mahkemelerine doğrudan doğruya tam yargı davası veya iptal ve tam yargı davalarını birlikte açabilecekleri gibi ilk önce iptal davası açarak bu davanın karara bağlanması üzerine, bu hususta kararın veya kanun yollarına başvurulması halinde verilecek kararın tebliği veya bir işlemin icrası sebebiyle doğan zararlardan dolayı icra tarihinden itibaren dava süresi içinde tam yargı davası açabilirler."*

Bu kapsamda idarenin (kamu kurumlarının) iklim değişikliğine ilişkin görevlerini öncelikle belirlemek ve bu görevlerini layıkıyla yerine getirip getirmediklerini görmek gerekir. İklim değişikliği ile ilgili mevzuat[15] T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ile kamu ve özel gerçek ve tüzel kişilere birçok yükümlülük getirmektedir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğini denetleme görevi ise idareye aittir. İdarenin bu görevini iyi yapmaması, geciktirmesi veya hiç yapmaması durumunda açılacak davalar idari yargı mercilerinde olabilir. Bu çerçevede idarenin iklim değişikliği konusunda sorumluluğuna hükmedilebilmesi için, kamusal bir hizmetin görülmesi sonucu ortaya çıkan bir zarar ve zarar ile idarenin eylemi arasındaki nedensellik bağının farklı biçimde incelenmesi söz konusudur. İdare doğrudan zarar verici eylemi gerçekleştirmese bile yasadan doğan görev ve sorumluluklarını yerine getirmediği için özellikle, gerekli önlemleri almasına yönelik denetim ve kontrol görevini yapmadığından dolayı sorumlu olacaktır. Buna örnek olarak, doğrudan iklim değişikliğine ilişkin olmasa bile çevre kirliliğine ilişkin davalar gösterilebilir. Ergene Nehri kirliliği nedeniyle farklı dönemlerde açılan bir dizi davalar bulunmaktadır. Davacılar ektikleri çeltik ürünlerinin kuruması üzerine, Ergene Nehri'nin kirli sularıyla sulanması neticesinde oluşan zarara; idarenin Anayasa ve kanunlardan doğan görev ve yükümlülüklerini yerine getirmemesinin sebebiyet verdiğinden bahisle, maddi tazminatın (toplam 22.315.930.000 TL) tahsili talebiyle idare (T.C. Çevre Bakanlığı) aleyhine talepte bulunmuşlardır.

Çevre sorunlarına ilişkin olarak idarenin sorumluluğunu vurgulayarak alınan kararlar emsal niteliğindedir. İdarenin davacının uğramış olduğu zararı tazmin etmesinin sosyal hukuk devleti ve hakkaniyet ilkesinin bir gereği olduğunu hükme bağlayan İdare Mahkemesi ve bu kararı onayan Danıştay, öncelikle idarenin çevreye olumsuz etkileri bulunan her türlü faaliyeti ülke bütününde izlemek ve denetlemek, ülkedeki kirlenmenin mevcut olduğu bölge ve sektörleri tespit ederek izlemek ve bu problemlerin çözümü için çalışmalar yapmak; atıklar ile ekolojik dengeyi bozan, suda ve toprakta kalıcı özellik gösteren kirleticileri çevreye zarar vermeyecek şekilde bertarafını sağlamak için denetim yapmak gibi yükümlülükleri olduğunu belirtmiştir (Alıca, 2011). Aynı denetim sorumluluğu, iklim değişikliği ile ilgili yetki ve görevi bulunan Bakanlık (idare) için de geçerlidir.

[15] Uluslararası düzenlemeler dışında iç hukuktaki düzenlemeler şunlardır: Sera Gazı Emisyonlarının Takibi Hakkında Yönetmelik, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere İlişkin Yönetmelik, Florlu Sera Gazlarına İlişkin Yönetmelik.

2- Davacılık Sıfatı Konusunda İnceleme

İptal davası yoluyla yargı yoluna başvurulabilecek iklim değişikliği davalarında kimler davacılık sıfatını taşıyabilir? 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 2. Maddesi'nin birinci fıkrasının (a) bendinde iptal davalarının; idarî işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için menfaatleri ihlâl edilenler tarafından açılabileceği ifade edilmiş olup, ilk inceleme konularının düzenlendiği 14. Madde'nin 3/c bendinde dilekçenin ehliyet yönünden inceleneceği, 15. Madde'nin 2/b bendinde ise, bu hususta kanuna aykırılık görülmesi halinde davanın reddedileceği öngörülmüştür.

Genel olarak idari yargılama sistemimizde iptal davasının görülebilmesi için zorunlu ehliyet koşulu; objektif ehliyet ve sübjektif ehliyet olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Objektif ehliyet, dava açma ve açılan davayı takip etme, davaya taraf olma yeterliliğini ifade etmektedir. İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun 31. Maddesi ile bu hususta Hukuk Muhakemeleri Kanunu'na atıfta bulunmuş ve medeni yargılamadaki ehliyet koşulu, idari yargıda da aranmıştır. Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 50. Maddesi; *"Medeni Haklardan yararlanma ehliyetine sahip olan, davada taraf ehliyetine de sahiptir"* ve 51. Maddesi; *"Dava ehliyeti, medeni hakları kullanma ehliyetine göre belirlenir"* hükümlerini öngörmektedir. Diğer bir ifade ile objektif dava ehliyeti, Türk Medeni Kanunu'nun hak ve fiil ehliyeti hükümlerine göre belirlenecektir. Sübjektif ehliyet koşulu ise menfaat ihlali olup, bu menfaat davanın açıldığı sırada ve devamı süresince olması gerekir. Sonuç olarak, iptal davası açabilmek için bir hakkın ihlal edilmesi koşulu değil, idari yargılama hukukuna özgü bir ehliyet kuralı olan menfaat ihlali yeterli sayılmıştır. Bu menfaatin dava konusu işlemle davacı arasında kurulan meşru, güncel ve kişisel bir menfaat olması gerekir. İdari yargı mercileri, uyuşmazlığın niteliğine göre menfaat ilişkisinin varlığını ve sınırlarını tespit etmektedir. Meşru menfaat hukuki bir durumdan ortaya çıkan, hukuka ve ahlaka aykırı olmayan, diğer bir ifade ile hukuken ileri sürülebilen menfaattir. Menfaatin güncel olması ise, dava açıldığında ve devamı süresince oluşmuş ve var olan bir menfaat ihlalini ifade eder. Yakın gelecekte gerçekleşeceği kesin olan menfaat (muhtemel menfaat) de güncel menfaat olarak kabul edilmektedir. Menfaatin kişisel olması da, idari işlemin doğrudan veya dolaylı olarak ilgili kişinin menfaatini etkilemesidir. Kişisel menfaatin tespiti çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda daha da önem kazanmıştır (Alıca, 2018).

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde Türkiye'de "iklim değişikliği" davalarını kimlerin açabileceği ve davacılık sıfatı da belirlenebilecektir.

3- Güçler Ayrılığı veya Dengesi İlkesi

Yasama organının asli görevi yasama işlevini gerçekleştirmek olup, söz konusu işlevini "yasama işlemleri" ile yerine getirir. Yargı organının yasamanın işlevindeki işlemlere müdahalede bulunması çok mümkün olmamakla birlikte, yürütmenin işlevine girebilecek işlem yapması olasıdır. Anayasa'nın 125. Maddesi'nin 4. Fıkrası'nda; *"Yargı yetkisi, idarî eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunun denetimi ile sınırlı olup, hiçbir surette yerindelik denetimi şeklinde kullanılamaz. Yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini kısıtlayacak, idari eylem ve işlem niteliğinde veya takdir yetkisini kaldıracak biçimde yargı kararı verilemez"* hükmü düzenlenmiştir. Ayrıca, yürütme organının "hükümet etme işlevi", "siyasal işlev", "politik işler", "hükümet tasarrufu", "hükümet işlemleri" gibi isimlerle anılan ve idari yargının görevi dışındaki işlemleri bulunmakta olup, bu alandaki işlemlerin hükümetin yargı bağışıklığından yararlanmasının hukuk devleti ilkesine aykırı olmayacağı kabul edilmektedir (Giritli ve ark., 2011: 143-145; Kaplan, 2016: 47-48; Ulusoy, 2019: 658-660). İklim değişikliği ile işlemlerin de hükümetçe karar verilebilecek işlemlerden olduğu

ve yargı denetimine tabi olmayacağı düşünülebilir. Bu hususta özellikle, iklim değişikliği ile ilgili eylem planı, strateji, yol gösterici esaslar, raporlar gibi belgelerde yer alan yükümlülük ve sorumluluk belirten hükümlere karşı idari yargıda dava açılıp açılamayacağı sorunu ile karşılaşılabilir.

4- İcrai (Kesin ve Yürütülmesi Gereken) İşlemler

Kuvvetler ayrılığı ilkesi çerçevesinde yargının denetim yetkisinin kapsamı sorununun yanı sıra, idarenin işlemi olmakla birlikte, her tür işlemin yargı denetimine tabi olup olamayacağı sorunu da gündeme gelebilir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, idari yargıda ancak "icrai" nitelikteki işlemler için dava açılabilir. Hangi işlemler "icrai" niteliktedir? Üçüncü kişiler üzerinde ayrıca başka bir işlemin varlığına gerek olmaksızın, doğrudan doğruya çeşitli hukuki sonuçlar doğuracak şekilde kamu gücünün, etkisini gösterdiği işlemler icrai anlamda nitelendirilmektedir (Erkut, 1990: 119). İdari işlemin icrailiği, iptal davasına konu oluşturması bakımından 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda (İYUK) m.14/3-c bendinde *"kesin ve yürütülmesi gereken işlem"* olarak düzenlenmiştir. Bir idari işlemin iptal davasına konu olabilmesi için, bu işlemin aynı zamanda *"etkili"*, *"icrai"*, kanunda belirtilen şekilde *"yürütülmesi gereken bir işlem"* olması gerektiği açıktır. Danıştay bir kararında İYUK m. 2/1-a bendi uyarınca iptal davasının *"ön koşulu"* olarak idari işlemin kesin ve yürütülebilir olmasını aramış, 2559 sayılı Kanun'un uygulanması ile ilgili Başbakanlık Genelgesi'nin eki niteliğindeki *"2559 sayılı Yasanın Uygulanmasında göz önünde Tutulacak Esaslar"*ın ilgili hükmünün iptali istemini, bu düzenlemenin konu hakkında Başbakanlığın görüşünü belirtmekten öte bir anlam taşımadığı, kesin ve uygulanması zorunlu bir niteliğinin bulunmadığı nedeniyle reddetmiştir.[16]

Bu çerçevede bir idari işlem öncesi yapılan araştırmalar, incelemeler, tavsiyeler, mütalaa ve raporlar, tutanaklar, teklif, tavsiye ve görüş gibi çeşitli biçimde ortaya çıkan (iklim değişikliğine ilişkin bu şekilde inceleme ve araştırma raporları mevcuttur) işlemler gibi hazırlık işlemleri doğrudan iptal davasının konusunu oluşturmamaktadır. Danıştay *"Rekabet Kurulu'nun "soruşturma açılmasına" ilişkin kararının hazırlık işlemi niteliğinde olduğu, tek başına ilgililer üzerinde hukuksal etki yapmadığı, iptal davasına konu edilemeyeceği, açılan davanın esasının incelenemeyeceği"* gerekçesiyle, idari işlemlerin idari davaya konu olabilmeleri için, kesin ve yürütülebilir olma niteliklerini birlikte taşımaları gerektiğine hükmetmiştir.[17] Bu açıklamalar kapsamında, iklim değişikliği konusunda inceleme/araştırma şeklinde genel ilke ve kurallar getiren, öneri ve tavsiyelerde bulunan eylem ve strateji planları, tek başına ilgililer üzerinde hukuksal etki yapmadığından dolayı iptal davasının konusu olamazlar. Bu nedenle bu yazılı metinlerin uygulanması amacıyla "icrai" nitelikte hukuksal düzenlemeler (yönetmelik, genelge, tebliğ gibi) ile yürürlüğe konulması gerekmektedir.

VI. Yasal Hakların Kaynakları ve Yükümlülükleri

Bir meselenin dava edilebilir olduğunun belirlenmesinden ve bir mahkemenin uyuşmazlığı görme yetkisine sahip olduğu kararından sonra, davanın esastan görülmesi gerekir. Dünyada iklim değişikliği davaları genişledikçe avukatlar ve hakimler çeşitli yasal haklar ve yükümlülüklerin kaynaklarına dayanan çok sayıda yasal teoriyle ilgilenmişlerdir.

[16] Danıştay 5. Dairesinin 16.12.1987 tarihli ve E. 1987/275, K. 1987/1789 sayılı kararı.

[17] Danıştay 13. Dairesinin 16.03.2007 tarihli ve E. 2005/6715, K. 2007/1416 sayılı kararı.

ATE JUSTICE
There is no planet
OUR EXISTENCE OR EXPECT OUR RESISTANCE
THIS GOVERNME IS
BEE KIND
HE EARTH ISN'T GOING TO

1.Uluslararası Hukuk

a) İnsan Hakları

Esasen bilinen temel uluslararası insan hakları sözleşmeleri, temiz bir çevre veya istikrarlı bir iklim için münferit bir hak tanımamaktadır. Bununla birlikte, yetersiz çevresel koşulların, yaşam, sağlık, su ve yiyecek hakları gibi diğer sayılan hakların etkin bir şekilde kullanılmasını baltalayabildiği uzun zamandır bilinmektedir. Bu tanıma uygun olarak, temiz bir çevre hakkı uluslararası insan hakları sözleşmelerinde, bağlayıcı olmayan hukuki metinlerde, bölgesel insan hakları sözleşmelerinde ve ulusal anayasalarda düzenlenmiştir (UN, 2009). İnsan hakları ve iklim değişikliği arasındaki ilişki daha yakın bir zamanda çeşitli kurumların dikkatini çekmiştir (UNEP, 2015). İklim değişikliği ve insan hakları ilişkisi öncelikle davalarda tartışılmaya başlanmıştır.

Aralık 2005'te, Kutba Yakın Eskimolar Meclisi (Inuit Circumpolar Conference) Başkanı, Amerika'nın İnsan Hakları Komisyonu'na küresel ısınma ve iklim değişikliğinin etkilerinden kaynaklanan insan hakları ihlalleri konusunda yardım talebinde bulunan bir dilekçe sunmuştur. Dilekçe, ABD'nin o zamanki en büyük sera gazı emisyonu vericisinin, o sırada yeterli sera gazı kontrollerini bırakmamak suretiyle Eskimolar'ın insan haklarını ihlal ettiğini iddia etmiştir (Watt-Cloutier, 2005). Komisyon bir karar vermemiş olsa da, dilekçe, küresel ısınmanın Eskimolar üzerindeki ciddi etkilerine dikkat çekmeyi ve iklim değişikliğinin insan hakları etkileri hakkında daha fazla tartışma başlatmayı başarmıştır (Osofsky, 2007). Aynı yıl verilen ve daha az bilinen bir kararda, Gbemre/Nijerya'daki Shell Petrol Geliştirme Şirketi hakkında Nijerya Federal Mahkemesi, Shell'in Nijer Deltası'ndaki gaz üretim faaliyetlerinden ötürü büyük ölçüde alev almasının, koruma altındaki temiz ve sağlıklı bir çevre için insan haklarını ihlal ettiğini belirtmiştir. Ayrıca, Nijerya Anayasası ve İnsan ve Halkların Hakları Konusundaki Afrika Şartı uyarınca koruma altındaki temiz ve sağlıklı bir çevre için insan haklarının ihlal edildiğine karar vermiştir.[18] Sera gazlarının küresel iklim değişikliğine katkısı, mahkemenin belirttiği ifadeler arasında yer almıştır.

Daha yakın bir zamanda, uluslararası insan hakları hukuku, hem iklim değişikliğinin konusu, hem de iklim değişikliği davasındaki bir unsur olmuştur. Urgenda'da davacılar, Hollanda hükümetinin, sera gazı emisyonları taahhüdünün aksine davrandığını belirtirken, diğer hususların yanı sıra, uluslararası hukukta korunan insan haklarını ihlal ettiğini de iddia etmiştir. Lahey Bölge Mahkemesi bu argümanı benimsememiş, ancak hükümetin bakım yükümlülüğünün ihlal edildiğine ilişkin kararında uluslararası insan hakları hukukuna atıfta bulunmuştur.

Leghari/Pakistan'da Lahore Yüksek Mahkemesi de benzer bir karara varmıştır. Norveç, Belçika ve İsviçre'de görülen benzer davalardaki davacılar da uluslararası insan hakları ve yükümlülüklerini zikretmiştir (UNEP, 2017: 32).

b) Mülteci Hukuku

Önümüzdeki yıllarda iklim değişikliğinin milyonlarca insanı evlerinden uzaklaştıracağı iddia edilmektedir**.** Günümüz tahminlerine göre, 2050 yılına kadar "iklim mültecileri" ve "çevresel göçmen" sayısının 25 milyon ila 1 milyar insan arasında olacağı ve sera gazı emisyonlarının ciddi şekilde azaltılmaması durumunda bu sayının daha da artabileceği öngörülmektedir. Ancak, iklim değişikliği ile yerinden edilmiş kişilerin hakları veya ülkelerin bunlara ilişkin yükümlülükleri konusunda uluslararası bir anlaşma bulunmamaktadır.

Yeni Zelanda'dan birkaç karar örneği, mahkemelerin bu davalara nasıl yaklaşabileceğini göstermektedir. Ioane Teitiota v Business İş, İnovasyon ve İstihdam Bakanlığı İcra Kurulu Başkanı, iklim değişikliğinin

[18] *Gbemre v. Shell*, FHC/B/CS/53/05.

Kiribati[19] üzerindeki etkilerine ilişkin olarak okyanus seviyelerinin değişimine ve çevresel bozulmalara dayanarak, Yeni Zelanda mahkemelerine mülteci statüsü vermemesi nedeniyle itiraz etmiştir. Yüksek Mahkeme, iklime bağlı yer değiştirme ile ilgili olarak, başvuranın, Mültecilerin Statüsü ile ilgili 1951 Birleşmiş Milletler Sözleşmesini de içeren uluslararası insan hakları hukuku kapsamında mülteci statüsüne hak kazanmadığı sonucuna varmıştır. Ancak Mahkeme, kararının "iklim değişikliğinden veya diğer doğal afetlerden kaynaklanan çevresel bozulmanın Mülteci Sözleşmesini veya korunan kişinin yargı yoluna başvurulabileceği" olasılığını dışlamadığını belirtmiştir.[20] Benzer şekilde Yeni Zelanda mahkemelerinde Tuvalu'ya, sınır dışı edilmeleri durumunda iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalma riskleri taşıyabileceklerini iddia eden Tuvalulu bir ailenin ikamet vizeleri reddedildikten sonra temyize başvurdukları başka bir dava açılmıştır. 2009 Yeni Göç Yasası uyarınca, Yeni Zelanda Göçmenlik ve Koruma Mahkemesi, ailenin "insani yardımın istisnai koşullarını belirlediğini, bu durumun temyiz edenin Yeni Zelanda'dan çıkarılmasını haksız ya da aşırı derecede sert bir şekilde zorladığını tespit etmiştir.[21]

c) Temiz veya Sağlıklı Bir Çevre Hakkı

Dünyanın dört bir yanındaki devletler vatandaşlarına temiz ya da sağlıklı bir çevre için anayasal bir hak güvencesi vermiştir. 2012'de yapılan bir araştırmaya göre, bu hakka anayasal statü kazandıran en az 92 ülke bulunmaktadır ve toplam 177 ülkenin anayasası, çevre mevzuatı, mahkeme kararları veya uluslararası bir anlaşma, iklim değişikliği durumunun onaylanması yoluyla haklarını kabul etmektedir (Boyd, 2012). Dünyanın dört bir yanındaki mahkemeler, bu hakkın iklim değişikliği çağındaki etkileri ile ilgili tartışmaya başlamıştır. Hindistan-Yeni Delhi'deki bir mahkeme, çevrenin anayasal korunmasını istemiş ve Himachal Pradesh'teki yetkililere, iklim değişikliğinin muhtemel ve aşırı hale getirdiği çevresel zararlara karşı koruma için birkaç önlem almalarını bildirmiştir.[22] Kolombiya Anayasa Mahkemesi 8 Şubat 2016 tarihli ve C-035/16 sayılı Kararı'nda, yalnızca su sağladığı için değil aynı zamanda karbondioksiti tuttuğu bilinen Páramos adlı yüksek irtifa ekosistemlerini tehdit eden anayasaya aykırı kanun hükümlerini iptal etmiştir.[23] Greenpeace İskandinav Birliği ve Doğa ve Gençlik, Petrol ve Enerji Bakanlığı'nda, iki çevreci Sivil Toplum Kuruluşu, Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı'nın, Avrupa Birliği'nin Barents Denizi'ndeki alanlardan derin denizden çıkarılacak olan petrol ve doğal gaz lisansları için Norveç Anayasası'nı ihlal ettiği yönündeki kararına istinaden dava açmıştır.

Türk Anayasa Mahkemesi'nde "çevre hakkı" ihlali iddiası ile yapılan bireysel başvuru kararları:

2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile mevzuatımıza[24] giren bu yol ile kişiler, Anayasa'da güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden AİHS kapsamındaki herhangi birinin ihlal edilmesi durumunda Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuruda bulunabilmektedirler. Bireysel başvuru yolunun mevzuatımızda düzenlenmesindeki amaç, temel hak ihlallerinin ulusal hukuk içinde ortadan kaldırılmasıdır.

[19] Büyük Okyanus ortasında birçok adalardan oluşan küçük bir Cumhuriyet. 1979'dan beri bağımsız bir ülkedir.
[20] [2015] NZSC 107, para. 13.
[21] [2014] NZIPT 501370-371.

[22] State of Himachal Pradesh, M.A. Nos. 389/2014, 1145/2015, 1250/2015, 324/2016 & 325/2016 (Nat'l Green Tribunal).
[23] Constitutional Court, Feb. 8, 2016, Decision C-035/16.
[24] Bireysel başvuru 2010 yılında düzenlenen referandumla kabul edilen 5982 sayılı Kanun'un 1982 Anayasası'nın 148. ve 149. Maddeleri'nde yaptığı değişiklikler ve geçici 18. Maddesi hükümleri ile mevzuatımızın bir parçası olmuştur. 30.03.2011 tarihli ve 6216 sayılı Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un özellikle 45 ilâ 51. Maddeleri'nde belirtilen Anayasa hükümlerinin daha somut uygulanmasını sağlayan hükümleri düzenlemektedir. 12.07.2012 tarihli ve 28351 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü de bireysel başvurunun işleyişi konusunda oldukça ayrıntılı hükümler içermektedir.

Bireysel başvuru, Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklerinden AİHS veya Türkiye'nin buna ek olarak taraf olduğu Protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlalinden dolayı mağdur olduğunu iddia eden kişiler tarafından yapılabilir. Diğer bir ifadeyle Anayasa ve Sözleşme'nin ortak koruma alanı dışındaki bir hak ihlali iddiasını içeren başvurular, konu itibarıyla Mahkeme'nin yetkisi kapsamına girmemekte ve dolayısıyla da incelenmesi olanağı bulunmamaktadır (Ekinci & Sağlam, 2015: 5). Bu çerçevede "çevre hakkı" ile "yaşam hakkı"nın ihlali iddiası ile açılan henüz çok fazla bireysel başvuru kararı bulunmamakla birlikte, söz konusu başvuruların gittikçe artacağı düşünülmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin çevre hakkının ihlali nedeniyle verdiği bir kararında, yaşam hakkıyla da ilişkisi kurulmuş ve daha önce kendisinin vermiş olduğu "çevre hakkı" kavramına dayanarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Karara göre; *"Çevre hakkı, gerek yaşam hakkıyla gerekse sağlık hakkıyla olan yakın ilişkisi nedeniyle bugünkü nesli hatta daha çok gelecek nesilleri ilgilendirdiğinden günümüzde çok daha önemli hale gelmektedir. Çevrenin kirlendikten ve bozulduktan sonra eski hale getirilmesinin çok güç ve külfetli olması hatta kimi zaman mümkün olmaması nedeniyle, kalkınma ve ekonomik gelişme için yapılacak yatırım ve faaliyetlerin, doğayı tahrip etmeden ve çevreyi kirletmeden gerçekleştirilmesi; kirlenen çevrenin temizlenmesi veya bozulan çevrenin onarılması yerine, kirliliği ve bozulmayı önleyici tedbirlere ağırlık verilmesi gerekmektedir (AYM, E.2013/89, K.2014/116, 3/7/2014; E.2006/99, K.2009/9,15/1/2009). Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı; getirilecek kuralın ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklere yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir (AYM, E.2011/110, K.2012/79, 24/5/2012)."*

Anayasa Mahkemesi özetle aşağıdaki değerlendirmeleri yapmıştır:

"Çevresel meseleler bağlamında gündeme gelen müdahalelerin, Anayasanın 17. Maddesi'nde tanımlanan maddi ve manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkını doğrudan etkilemesi durumunda, bu madde kapsamında yer alan hukuksal çıkarlarla bağlantı kurulmak suretiyle inceleme yapılması mümkündür. Kamu makamlarının bu hakkın etkili şekilde korunmasını güvence altına almak için gerekli adımları atıp atmadığı, bu bağlamda söz konusu çevresel etki kapsamında çatışan menfaatler arasında adil bir dengenin tesis edilip edilmediğinin tespit edilmesi gerekmektedir."

2. Yasal otorite ve ulusal politika

Birkaç örnekte, yasalar veya ulusal politikalar, özel ve kamu aktörleri için iklim değişikliği yükümlülüklerini düzenlemiştir ve anlaşmazlıklar daha sonra bu yükümlülüklerin yasallığı, uygulanabilirliği veya yürütülmesi ile ilgili ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği'nde, Kyoto Protokolü uyarınca AB Emisyon Ticaret Sistemi'nin (ETS) geliştirilmesi, hem AB mahkemeleri önünde hem de ulusal mahkemelerde bir takım davalara neden olmuştur. AB'nin ETS'ye ilişkin vakaların çoğunluğu, plana ve müteakip düzenlemelere yönelik zorluklardır. Programı oluşturan Direktif'e karşı açılan ve belirli sektörler veya ülkeler açısından uygulanabilirliğini zorlayan birkaç dava bulunmaktadır.[25] AB'de havacılık emisyonlarını Program'a dahil etmek için 2008 yılında mevzuat kabul edildiğinde, havacılık endüstrisi tarafından başka bir dava başlatılmıştır.[26]

[25] *Société Arcelor v. Premier Minister*, Case C-127/07, [2008] E.C.R. I-09895 (dismissing challenge of Directive 2003/87/EC under the principle of equality); *Arcelor SA v. Parliament*, Case T-16/04 [2010] E.C.R. II-00211,
(dismissing a challenge of Directive 2003/87/EC on the basis that is violated several principles of common law); *Poland v. Commission*, Case T-183/07, [2009] E.C.R. II-03395 (dismissing challenge of Directive 2003/87/EC).

[26] *Air Transp. Ass'n of Am. v. Secretary of State for Energy & Climate Change*, No.

Üye Devletler'in Ulusal Tahsis Planları'nın geliştirilmesi sürecinde ve sonrasında pek çok başka dava açılmıştır (European Commission, 2017). İspanya'da, örneğin, İspanya'nın AB Emisyon Ticaret Sistemi'ni uygulaması nedeniyle 2005-2007 döneminde Ulusal Tahsis Planları'nı onaylayan Kraliyet Kararnamesi'yle İspanya'nın en az on bir vakası ortaya çıkmıştır.

ABD'de, Federal Temiz Hava Yasası, Ulusal Çevresel Politika Yasası ve Nesli Tehlike Altındaki Türler Yasası kapsamında önemli davalar açılmıştır. İlk Temiz Hava Yasası davası, Yüksek Mahkeme'nin Temiz Hava Yasası'nın "hava kirletici" tanımına dahil olduğu ve dolayısıyla EPA'nın bunları düzenleme yetkisine sahip olduğu ve dolayısıyla düzenlemenin halk sağlığını ve refahını korumak için gerekli olup olmadığını belirleme yükümlülüğünün bulunduğuna ilişkin karardır. Söz konusu karardan bu yana, EPA'nın, sera gazı emisyonlarının kontrolüne ilişkin Temiz Hava Kanunu düzenlemelerinin yanı sıra, EPA'nın belirli sera gazı kaynakları için derhal düzenleme yapmamalarına ilişkin olarak çıkardığı düzenlemelerle ilgili çeşitli davalar da olmuştur.[27]

VII. İklim Adaletine İlişkin Önemli bir Karar, Urgenda Davası ve Sonuçları (Gosseries ve ark., 2019; Ovacık, 2017)

Dünyanın dört bir yanındaki hukuk uzmanlarından oluşan bir grup, iklim ile ilgili mevcut yükümlülükleri belirleyen Oslo İlkeleri'nin, uluslararası hukukun, insan hakları hukukunun, ulusal çevre hukukunun ve haksız fiil hukukunun en iyi ortak yorumuna dayanan detaylı bir hukuki belge hazırlamıştır. Bu belgeler, belirli hükümetlerin iklim değişikliğine yönelik yasal yükümlülüklerine uygun olup olmadıkları konusunda hakimlerin karar vermesine yardımcı olabilecektir. İlkeler ayrıca birçok başka amaca da hizmet edebilir. Örneğin, zengin ülkelerin geniş kapsamlı yükümlülüklerine işaret ederek fakir ülkelerin pazarlık konumunu güçlendirebilir. Bu kapsamda "Çevresel Adalet" konusunda sayıları çok olmasa da farklı ülkelerden verilmiş mahkeme kararları bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, Birleşmiş Milletler'in 2017'de yayımlanan raporuna göre dünyada iklim değişikliğine atıfta bulunan 894 dava bulunmaktadır (UNEP, 2017: 11). Bunların en ünlüsü ve etkilisi ise, bir dönüm noktası olarak içerdiği muhakeme ve neticesi itibariyle başlı başına bir hukuki ders teşkil eden "Urgenda İklim Değişikliği Davası"dır (Gosseries ve ark., 2019: 6). 2015 yılında Urgenda Çevre Vakfı 886 Hollanda vatandaşı adına mahkemeye başvurarak iklim davasını başlatmıştır. Uyuşmazlığın konusu Hollanda Devleti'nin iklim değişikliğine karşı yeterli önlem almaması ve iklim konusundaki uyuşukluğu ve hareketsizliğidir. 2018'in Ekim ayında, IPCC tarafından 1.5°C Küresel Isınmaya ilişkin Özel Rapor yayımlanmıştır (IPCC, t.y.). Bu çerçevede, IPCC, küresel sıcaklık artışının neden 1.5°C'de sınırlandırılması gerektiğini uzun yıllar süren çok ciddi bir araştırmanın sonucunda son derece kapsamlı bir raporla dünya kamuoyu ile paylaşmıştır. Bunun ardından ise, 9 Ekim 2018'de Hollanda'da Lahey Temyiz Mahkemesince Urgenda Vakfı davasında karar hükme bağlanmıştır.

İklim değişikliği davalarından bir kısmı ise, Urgenda Davası'nı örnek alarak kolektif eyleme dayandırılmıştır (Belçika[28], Norveç[29], İsviçre[30], İrlanda[31], Avrupa Birliği[32]). Söz konusu davaların

C-366/10, [2011] E.C.R. I-13755 (challenging U.S. airlines' inclusion in EU's Emission Trading Scheme).

[27] *Americans for Clean Energy v. EPA*, No. 16-1005 (D.C. Cir.); *Center for Biological Diversity v. EPA*, 722 F.3d 401 (D.C. Cir. 2013). Summaries and pleadings for each of these cases are available from the Sabin Center-Arnold & Porter Kaye Scholer U.S. Climate Change Litigation database: http://wordpress2.ei.columbia.edu/climate-change-litigation/

[28] *VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium (2015),* bkz. https://affaire-climat.be/

[29] *Greenpeace Nordic Ass'n and Nature and Youth v. Ministry of Petroleum and Energy* (2016), bkz. https://www.savethearctic.org/en/peoplevsarcticoil/background-documents/

[30] *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Bundesrat* (2016), bkz. https://ainees-climat.ch/

[31] *Friends of the Irish Environment CLG v. Fingal County Council* (2017), bkz. https://www.climatecaseireland.ie/

iklim adaleti lehine sonuçlanması açısından Lahey Mahkemesi'nin davayı inceleme yöntemi önem arz etmektedir (Gosseries ve ark., 2019: 8).

Urgenda ('Urgent Agenda') toplumun farklı kesimlerinden üyelere sahip bir vatandaş platformudur. Platform iklim değişikliğinin engellenmesi için planların ve önlemlerin geliştirilmesi ile ilgilenmektedir. Kendi tüzüğüne göre Hollanda'dan başlayarak daha sürdürülebilir bir topluma geçiş sürecini teşvik etmek ve hızlandırmak amacı olan Urgenda, bir vakıftır (a.g.e., sy. 9). Hollanda'nın iklim değişikliği nedeniyle yüz yüze gelebileceği çevresel sorunların, sadece Hollanda hükümetinin sorumluluğunda olmadığı ve iklim değişikliğinin küresel bağlamda ve birçok devletin, özel şirketin emisyonları sebebiyle ortaya çıkabileceği gerçeğinden hareketle, davalı taraf Hollanda hükümetinin eylemsizliği ve iklim değişikliğinin etkileri arasında hukuki bir nedensellik bağının kurulamayacağı iddiasını ileri sürmüştür. Urgenda, azaltım hedeflerinin, en azından 2020'ye kadarki sürece tekabül edenlerin, yeterince kararlı olmadığı görüşündedir. Urgenda ilk derece mahkemesinden – başka hususların yanı sıra – devletin, kümülatif sera gazı emisyonu hacmini 2020 sonu itibariyle 1990'a kıyasla %40 veya en azından %25 oranında azaltmayı başarması gerektiğinin karara bağlanmasını talep etmiştir. Urgenda'ya göre devlet sera gazı emisyonlarını azaltmak için çok az şey yapmaktadır, ancak devlet sorumluluklarını üstlenmelidir. Urgenda ciddi bir tehlike olduğu ve hızlı bir müdahale olmadığı sürece, dünya nüfusunun önemli bir kısmı için dünyanın büyük oranda yaşanmaz hale gelecek bir istikamette gittiğine ve iklim sisteminin yeterince aktif olmadığından dolayı dünyayı yeniden yaşanabilir kılmanın zor olacağına inanmaktadır. Bu çerçevede Urgenda, mahkeme kararında da geniş şekilde ele alınan IPCC AR4 ve AR5 olmak üzere, güvenilir yayınlara atıf yaparak iddiasını kanıtlamaya çalışmıştır. Urgenda bunun küresel bir sorun olduğunu, devletin emisyonlara sadece Hollanda sınırları dahilinde müdahale edebileceğini ve mutlak veriler ışığında Hollanda emisyonlarının daha az olduğunu ifade etmiş ve iklim probleminin dünya genelinde bir sorun olduğu gözetilirse, yüklendiği azaltımın küresel ölçekte okyanusta bir damlaya karşılık geldiğini kabul etmiştir. Ancak Urgenda'nın iddiasına göre, Hollanda, Sanayi Devrimi'nden bu yana fosil enerji kaynaklarının kullanımından kâr etmiş olan ve etmeye de devam eden zengin ve gelişmiş bir ülkedir. BM İklim Sözleşmesi bakımından Ek I ülkelerinden biridir. Aynı şekilde Hollanda, dünya üzerindeki en yüksek kişi başı sera gazı emisyonu oranına sahip ülkelerden biridir – başta atmosferde uzun süre kalan tehlikeli CO2 olmak üzere – ve BM İklim Sözleşmesi'nin Hollanda tarafından imzalanması ve onaylanması basit bir formalite olarak kalmamalıdır. Sözleşme hakkaniyet gereğince, gelişmiş ülkelerin ulusal ölçekte liderlik etmesini şart koşmaktadır. Bundan da öte, Urgenda 2011 yılına kadar Hollanda'nın kendi belirlediği 2020 sonu itibariyle %30 azaltım hedefinin çıkış noktası olarak aldığına işaret etmektedir. Bu hedef sonradan 2020 sonu itibariyle – AB genelinde – sadece %20 azaltım hedefine indirilmiştir ki bu açıkça, sıkı bir politik karar alım sürecinden kaynaklanmaktadır. Ancak devlet, bu azaltım için herhangi bir bilimsel (iklim bilimi) gerekçe göstermeyi başaramamıştır. Bu esnada, Paris Anlaşması kabul edilmiş, bu anlaşma nezdinde Hollanda 2°C küresel ısınma sınırının oldukça altında kalabilmek için sera gazı emisyonlarının azaltımını gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Hollanda ayrıca 1.5°C küresel ısınmayı hedefleme niyetini de beyan etmiş ve 2020'ye kadar azaltım hedeflerinin güçlendirilmesi çağrısı yapmıştır. Fakat, devlet kendi emisyonlarının mutlak verilere göre daha az olduğu savına dayanarak sorumluluğundan kurtulamaz.

Lahey Bölge Mahkemesi ise, davacıların zarar dolayısıyla tazminat talebine dayanarak tedbir niteliğinde karar talep etmelerinden dolayı, Hollanda hükümetinin bir eylemde bulunmaması ve ihlal edilen haklar arasında zayıf bir nedensellik bağının

[32] *Armonda Ferrao Carvalho and others v.The European Parliement, The Council* (2018), bkz. https://peoplesclimatecase.caneurope.org/

yeterli ve kurulmuş olduğuna hükmetmiştir. Hollanda mahkemesi bu kararında, bilimsel araştırmaları, uluslararası hukuku, Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli görüşmelerinde belirlenen %25-%40 arasında emisyon azaltım hedefini esas alarak karbon emisyonu seviyesinde %25 oranının altında bir azaltım hedefleyen politikaların devletin "özen yükümlülüğü"nün ihlali olacağını kabul etmiştir (Gosseries ve ark., 2019: 8).

Bu kararında Hollanda Mahkemesi, kanunlaşmamış bir politikanın yetersizliğine ve kararın yasa koyucuya bir şey dayatmadığına, sadece davacıların istemi üzerine hukuki bir iklim politikasının nasıl olması gerektiğine hükmetmiştir. Bu nedenle bu hususun "kuvvetler ayrılığı ilkesi" ile çatıştığı iddiasını ortadan kaldırdığını belirtmiştir.

Kararda vurgulanan diğer bir önemli nokta ise, Urgenda Vakfı'nın gelecek nesilleri temsil etmek istemesinin hukuken kabul edilebilir olmadığı, sadece mevcut kişilerin temsil edilebileceği hususudur.[33] Mahkemece, önlem alınmaması halinde günümüzde yaşayan en genç bireylerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile ömürleri boyunca yüzleşecek olmasının dava için yeterli ve gerekli temeli oluşturduğu kabul edilmiştir (Gosseries ve ark., 2019: 8).

Söz konusu kararda, iklim değişikliğine karşı yeterli önlem alınmamasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. Maddesi'nde yer alan "yaşam hakkını" ve 8. Maddesi'nde düzenlenen "özel hayat-aile hayatının korunması hakkını" ihlal ettiğine ilişkin değerlendirmesi dolayısıyla insan hakları hukukunun iklim davalarında kullanılması açısından önem arz etmektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. Maddesi özel hayat - aile hayatı hakkı başlığını taşısa da 1990'dan beri bireysel başvurularda çevre hakkına ilişkin davaların dayanak maddesidir. Lahey Bölge Mahkemesi'nin söz konusu maddeyi iklim davasında kullanması ile maddenin kapsamı daha da genişletilmiş ve aynı zamanda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin aksine bireysel değil kolektif hakları konu alan bir davada, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinin uygulanabileceğini göstermiştir. Mahkeme bu kararında, "Hollanda Mahkemeleri kendi usulüne bağlıdır, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde belirtilen usule bağlı değildir" gerekçesine dayanmıştır.[34]

Sonuç olarak Lahey Bölge Mahkemesi 2020 sonu itibariyle 1990'a kıyasla en az %25 azaltım yapılmasına hükmetmiş ve davacının (Urgenda) diğer tüm iddialarını reddetmiştir. Urgenda diğer iddiaların reddedilmesine veya %25'ten daha fazla azaltım isteminin reddine karşı istinafa başvurmamıştır.

Anılan karar sonrasında hükümet temyiz mahkemesine başvurmuştur. Lahey Bölge Mahkemesince belirlenen hususlar, taraflar arasında ihtilafa konu olmadığından bahisle, Temyiz Mahkemesi de bunları hareket noktası olarak kabul ederek karar vermiştir. Yukarıda belirtildiği üzere, dava süreci Urgenda'nın 2020 sonu itibariyle devlet politikasında öngörülenden daha kararlı bir sera gazı emisyonu azaltımı hedefine ulaşmasının öngörülmesi istemine ilişkindir.

Temyiz incelemesi; uyuşmazlığın ve olayların genel kapsamının çizilmesiyle başlamış ve ardından anlaşmalar, uluslararası sözleşmeler, politika önerileri ve küresel boyuttaki, AB ve Hollanda boyutundaki gerçek durum ve Mahkeme'nin 28 Mayıs 2018'deki sözlü savunmalara kadarki süreci hareket noktası olarak aldığı kısa bir açıklaması ile devam etmiştir (Gosseries ve ark., 2019: 13).

[33] Bu görüş, Filipinler'de açılan Opposa davasında gelecek nesillerin - henüz doğmayan insanların- yasal olarak temsil edilebileceğini geliştiren doktrini marjinalleştiriyor.

[34] Bkz. https://www.urgenda.nl/en/themas/climate-case/climate-case-explained/

Temyiz incelemesinde; Sanayi Devrimi'nin başlangıcından bu yana insanlığın enerji tükettiği ve bu tüketimin ağırlıklı olarak fosil yakıtların (kömür, petrol, doğal gaz) yakılmasından elde edildiği vurgulanmış, sera gazlarının atmosferdeki yoğunluğu ve günümüzdeki küresel ısınma seviyesi, dünya genelinde küresel sıcaklığın 2°C'yi aşmaması gerektiği konusunda genel bir fikir birliğinin bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, dünya genelinde herkes tarafından sera gazı ve özellikle CO2 emisyonunun azaltılması için bir şeylerin yapılması gerektiğinin kabul edildiği ve bu hususun aciliyeti vurgulanmıştır. Bu çerçevede, Hollanda Devleti'nin, CO2 emisyonlarını radikal şekilde azaltma ve nihayetinde tamamen sona erdirme hedefini desteklediği, Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği'nin, sera gazı emisyonlarının hepsi 1990'a kıyasla olmak üzere 2020 itibariyle %20, 2030'da en az %40 ve 2050'de %80-95 oranında azaltılmasının sağlanmasına karar verdiği, Hollanda için bunun, 2020 itibariyle ETS-dışı (ETS = European Emissions Trading System, "*Avrupa Emisyon Ticareti Sistemi*") sektör bakımından en az %16 ve ETS sektörü bakımındansa %21 azaltma hedefine karşılık geldiği; devletin 2030'da 1990'a kıyasla en az %49 ulusal emisyon azaltımını hedeflediğini duyurduğu ve 2017'de, Hollanda'daki emisyonların 1990'a kıyasla %13 oranında azaldığı belirtilmiştir (a.g.e., sy. 22).

Temyiz kararında; iklim değişikliğine ilişkin anlaşmalara, uluslararası sözleşmelere, politika önerilerine ve gerçek duruma atıfta bulunularak, iklim değişikliğiyle ve bunun olumsuz etkileriyle mücadelede küresel düzeyde neler yapıldığı açıklanmıştır. Ayrıca iklim konferansları kronolojik olarak belirtilmiş ve bu konferanslarda alınan önemli kararlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu dava bağlamında, IPCC raporlarının önemi vurgulanarak, mevcut tahminlere göre, AB'nin bir bütün olarak 2020'de 1990'a kıyasla %26-27 emisyon azaltımını gerçekleştirmesinin beklendiği ifade edilmiştir.

Kararda Hollanda'nın durumu ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Buna göre; 2011'e kadar Hollanda, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi uyarınca, Ek I ülkesi olarak, 2020 için 1990'a kıyasla %30 azaltım hedefiyle başlamıştır. 12 Ekim 2009 tarihli bir mektupta İskân, Mekânsal Planlama ve Çevre Bakanlığı Kopenhag'daki görüşmelerde (COP 15) Temsilciler Meclisi'ni Hollanda'nın hedefleri hakkında bilgilendirmiştir: "Şu ana kadar gelişmiş ülkeler tarafından teklif edilen toplam emisyon azaltım hedefleri, 2°C hedefini erişilebilir kılmak için güvenilir şekilde ilerlemek bakımından gerekli olan 2020'de %25-%40 azaltımı gerçekleştirmek yönünden yetersizdir."

2011 yılı sonrasında Hollanda'nın azaltım hedefi, 2020 için AB genelinde %20 – ki bu, Hollanda için, her biri 2005'e kıyasla ETS-olmayan sektör bakımından en az %16 ve ETS sektörü bakımındansa %21 azaltıma karşılık gelmektedir – 2030 için en az %40 ve 2050 için en az %80-95 azaltım hedefine uyulması amacıyla düzeltilmiştir. 6 Eylül 2013'te, enerji tüketimini azaltmayı ve yenilenebilir enerjinin payını arttırmayı amaçlayan *Sürdürülebilir Büyüme İçin Enerji Anlaşması* tesis edilmiştir.

Hollanda diğer sanayileşmiş ülkelere göre daha yüksek bir kişi başı CO2 emisyonuna sahiptir. Emisyonlar söz konusu olduğunda, Hollanda şu anda 208 ülke arasında 34. sıradadır. Daha yüksek emisyonlara sahip 33 ülkenin sadece dokuzu daha yüksek kişi başı emisyona sahiptir ve bunların hiçbiri de Avrupa Birliği üyesi değildir. Hollanda'daki toplam sera gazı emisyonlarından %85'i, büyük oranda enerji sektöründen kaynaklanan CO2 emisyonlarıdır. CO2 emisyonları Hollanda'da 1990'dan beri nadiren düşmüştür ve özellikle geçen birkaç yıl içinde yükselişe geçmiştir. Azaltım, diğer sera gazlarının emisyonunun azaltılmasından kaynaklanmaktadır. 2008-2012 döneminde, en büyük 15 AB Üye Devleti %11.8 azaltım gerçekleştirmişken ve AB bütün olarak %19.2 azaltım sağlamışken, aynı süreçte Hollanda CO2 emisyonlarında %6.4 oranında bir emisyon azaltımı gerçekleştirmiştir.

Bunun da ötesinde, 2008-2012 dönemindeki azaltımın %30-%50'si kriz kaynaklıdır. Ekonomik kriz olmasaydı, söz konusu süreçte emisyonlar büyük ölçüde daha yüksek ve azaltım ise daha az olurdu.
Davacı (Urgenda) mahkeme kararında belirtilen gerekçelere katılmakta ve aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Kontrol edilemeyen iklim değişikliği ile ilintili ciddi riskler göz önüne alındığında, devletin özen yükümlülüğü derhal önlem almasını gerektirmektedir. Özellikle devletin "ataleti", yani 2020 sonu itibariyle daha fazla emisyon azaltımı taahhüdünde bulunmadaki başarısızlığı dikkate alındığında, Urgenda Devleti'nin kendisine karşı hukuka aykırı davrandığı, zira böylesi bir tutumun uygun sosyal yönetimi ihlal ettiği ve AİHS'nin 2. (yaşam hakkı) ve 8. Maddeleri'nde (bu olaydaki ciddiyette bir öze ve kapsama sahip zararlı çevresel etkilerden korunma hakkını da kapsayan aile hayatı düzenlenen pozitif ve negatif özen yükümlülüğüne aykırı olduğu kanaatindedir.

Davalı devlet savunmasında; Hollanda ETS sistemi kapsamına giren sera gazı emisyonlarını azaltan bir önlem alırsa, bir 'su yatağı etkisi' oluşacağını ve bunun gerçekleşeceğini çünkü ETS sistemi için oluşturulan emisyon tavanının bir bütün olarak tüm AB'ye uygulandığını iddia etmektedir. Dolayısıyla Hollanda'da daha az emisyon, AB'de başka bir yerde daha fazla emisyon için yer açacaktır. Bu nedenle, sera gazı emisyonlarını ETS çerçevesi altında azaltmaya yönelik ulusal önlemlerin bir anlamı bulunmamaktadır. Hollanda gibi, diğer AB Üyeleri de CO2 emisyonlarını mümkün olduğunca azaltmakla ayrı ayrı yükümlüdür (a.g.e., sy. 31). Devlet ayrıca 'karbon kaçağı' riskine işaret etmiştir ki devlet bunu, şirketlerin üretimlerini daha gevşek sera gazı azaltım yükümlülüklerine sahip diğer ülkelere kaydırması riski olarak algılamaktadır (a.g.e.).

Devlet, 2020 sonuna kadar tehlikeli iklim değişikliğini önlemek için çok az şey yapmıştır ve geri kalmamak için de çok az şey yapmaktadır. 2030 ve sonrası için konulan hedefler, önlemlerin şimdi alınmasını gerektiren tehlikeli bir durumun yakın olduğu gerçeğini yok etmemektedir. Bu çerçevede risklere ek olarak, sosyal maliyetler de devreye girmektedir. Alınacak tedbirler azaltım için daha geç alındıkça, erişilebilir karbon bütçesi daha çabuk ortadan kalkacak ve sonuçta bu durum, 2050 itibariyle arzu edilen %95 azaltım seviyesine erişmek için daha sonraki bir aşamada daha sert önlemlerin alınmasını gerektirecektir. Sonuç olarak Mahkeme, devletin AİHS m. 2 ve 8 uyarınca özen yükümlülüğüne aykırılık nedeniyle, 2020 sonu itibariyle daha kararlı bir azaltımı hedeflemeyerek hukuka aykırı davrandığı ve devletin 2020 sonu itibariyle emisyonları en az %25 azaltması gerektiğine karar vermiştir (a.g.e., sy. 36).

Urgenda Kararının Değerlendirilmesi ve Çıkarımlar

- İklim değişikliğine dikkat çeken ve çevresel adalet konusunda dönüm noktası niteliğinde bir karardır.
- Kararda fosil kaynakların yakılması nedeniyle oluşan, insan kaynaklı sera gazı emisyonları ile küresel ısınma arasında doğrudan bir ilişki varlığına vurgu yapılmaktadır.
- Kararda küresel ısınmanın gelecekteki yaratabileceği vahim ve tehlikeli duruma dikkat çekilmiştir. Öncelikle sanayi öncesi dönemlerden bu yana, Dünya'nın 1.1°C kadar ısındığına vurgu yapılmıştır. 1850 ile 1980 arasında küresel ısınma seviyesi 0.4°C kadar olduğu, sonrasındaki 40 yıldan daha az süredir, Dünya'nın 0.7°C kadar daha ısınmış olduğu ve bugünkü 1.1°C seviyesine ulaştığı açıklanmıştır. Bundan dolayı, küresel ısınmanın, esasen salınan sera gazlarının tam ısıtma etkisini ancak 30 ya da 40 yıl sonra göstermesi nedeniyle daha da artmasının beklendiği, Dünya'nın 2°C'den daha fazla bir sıcaklıkla ısınması durumunda, artan deniz seviyeleri nedeniyle daha fazla taşkına, daha yoğun ve uzun sıcaklık dönemleri nedeniyle sıcaklık baskısına, kötüleşen hava kalitesi nedeniyle artan oranda

yaygınlaşan solunum yolları hastalıklarına, (orman yangınlarıyla birlikte) kuraklığa, bulaşıcı hastalıkların artan yayılımına ve sağanak yağışlar nedeniyle ciddi sellere, yiyecek besin ve içme suyu arzında kesintiye neden olacağına dikkat çekilmiştir. Bu nedenlerle ekosistemlerin, flora ve faunanın da ayrıca etkileneceği ve biyoçeşitlilik kaybının ortaya çıkacağı ifade edilmiştir.

- Hollanda Devleti, yukarıda açıklanan bütün bu iddialara doyurucu gerekçelerle cevap verememiş ve Urgenda'nın, bu yüzyılın ikinci yarısında yetersiz bir iklim politikasının yalnızca Batı Avrupa'da bile yüzlerce ve binlerce mağdur yaratacağı iddiasına karşı bile çıkmamıştır.
- Karar ile karbon emisyonu seviyesinde %25 oranının altında bir azaltım hedefleyen politikaların, devletin "özen yükümlülüğü" nün ihlali olacağı kabul edilmiştir.
- Kararda, Hollanda hükümetinin bu özen yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve eylemsizliği ile ihlal edilen haklar arasında zayıf bir nedensellik bağının varlığı kabul edilmiştir.
- Kararda uygulamanın ötesinde kanunlaşmamış bir politikanın yetersizliği öngörülmüştür.
- Kararda hukuki bir iklim politikasının nasıl olması gerektiğine hükmedilmiştir.
- Mahkeme Urgenda Vakfı'nın gelecek nesilleri temsil etmek istemesinin hukuken kabul edilebilir olmadığına, sadece mevcut kişileri temsil edebileceğine karar vermiştir. Önlem alınmaması halinde günümüzde yaşayan en genç bireylerin iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile ömürleri boyunca yüzleşecek olmasının dava için gerekli temeli oluşturduğu kabul edilmiştir
- Kararda, iklim değişikliğine karşı yeterli önlem alınmamasının yaşam hakkını ve özel hayat-aile hayatı hakkını (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) Madde 2 ve 8) ihlal ettiğine hükmedilmiş ve bireysel değil kolektif hakları konu alan bir davada Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hükümlerinin uygulanabileceği kabul edilmiştir.

SONUÇ

Dava yolu, iklim değişikliği etkilerinin azaltılması ve bu etkilere uyum çabalarının teşvik edilmesi için süregelen mücadelenin önemli bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, büyük ölçüde iklim değişikliğini doğrudan ele alan ve böylece azaltma veya uyarlama yükümlülüklerini hesaba katmak için hükümetleri ve özel aktörleri sorumlu tutmaya çalışan dava sahiplerine aittir. Aynı zamanda, ulusal yasaları ve politikaları küresel bir bağlama sokan ve böylece davaların hükümetlerin taahhütlerini ve eylemlerini yeterli ya da yetersiz olarak yorumlamalarını sağlayan Paris Anlaşması'nın oynadığı birleştirici rolüne de borçludur. İklim değişikliği davaları genişledikçe; iklim değişikliğinin ekosistemlerine, toplumları ve bireylerin hakları ve çıkarlarını nasıl etkilediğine, uzun ve çeşitli biçimlerde yasal çabalar izlenerek kıyı kalkınmasından altyapı planlamasına ve kaynak çıkarımına kadar genişleyen bir faaliyet kapsamına değinmiştir. Ayrıca, sorumluluk oluşturmak için gerekli olan nedensel gösteri ve kamu güven doktrininin hükümetlerin iklim değişikliği etkilerini azaltma ve bu etkilere uyum yaklaşımlarına olan ilgisi gibi, artan bir yasal sorun listesiyle de karşılaşmıştır. Hızla yayılmasına ek olarak, iklim değişikliği davasının şevkle ve etkili bir şekilde artmakta olduğu görülüyor. Dünyadaki davalar, hükümetin elinde bulunan davalara, bu davaların hava durumu ve kıyı şeridindeki haklarındaki değişikliklere ilişkin eylemleri veya eylemsizlikleri hesaba katması için örnekler sunmaktadır.

EK 2 İÇİN KAYNAKÇA

- Alıca, S.S. (2011). Çevre Denetiminde İdarenin Sorumluluğu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15(4): 87-119.
- Alıca, S.S. (2018). Çevrenin Korunmasına İlişkin İptal Davalarında Kişisel Menfaat Kavramı. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 139: 165-220.
- Amsterdam International Law Clinic, Faure, M.G. ve Nolkaemper, A. (2007). Analyses of Issues to be Addressed: Climate Change Litigation Case. *Friends of the Earth Netherlands – Milieudefensie,* https://www.banktrack.org/download/climate_change_litigation_cases_analyses_of_issues_to_be_addressed/0_071215_climate_change_litigation_cases.pdf adresinden erişildi.
- Boyd, D.R. (2012). The Constitutional Right to a Healthy Environment. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development,* 54(4): 3-15.
- Ekinci, H. & Sağlam, M. (2015). *66 Soruda Bireysel Başvuru*. Anayasa Mahkemesi Yayınları: Ankara.
- Erkut, C. (1990). *İptal Davasının Konusunu Oluşturma Bakımından İdari İşlemin Kimliği*. Ankara: Danıştay Yayınları.
- European Commission, (2017). *Climate Action: National Allocation Plans*. https://perma.cc/P4ZW-7RLQ adresinden erişildi.
- Giritli, İ., Bilgen, P., Akgüner, T. ve Berk, K. (2011). *İdare Hukuku*. 4. Baskı, Der Yayınları: İstanbul.
- Gosseries, A., Kadayıfçı, R. ve Atalay, S. (2019). *Urgenda İklim Değişikliği Davası*. 1. Baskı, Ekoloji Kolektifi Yayını: Ankara.
- IPCC, (t.y.). *Special Report: Global Warming of 1.5°C*. https://www.ipcc.ch/sr15/ adresinden erişildi.
- Kaplan, G. (2016). *İdari Yargılama Hukuku*, Ekin Yayınevi: Bursa.
- Markell, D. & Ruhl, J.B. (2012). An Empirical Assessment of Climate Change in the Courts: A New Jurisprudence or Business as Usual?. *Florida Law Review*, 64(1).
- Osofsky, H.M. (2007). The Inuit Petition as a Bridge? Beyond Dialectics of Climate Change and Indigenous Peoples' Rights. *American Indian Law Review*, 31(2): 675-697.
- Ovacık, G. (2017). *Küresel İklim Değişikliği Yükümlülükleri Hakkında Oslo İlkeleri: İklim Adaleti Mücadelesinde Uluslararası ve Yabancı Mahkeme Kararları*. [Özlüer, I.Ö. (der.)] Ekoloji Kolektifi Yayını: Ankara.
- Somanathan, E., Sterner, T., Sugiyama, T. ve ark. (2014). *National and Sub-national Policies and Institutions*. [Edenhofer, O., Pichs-Madruga, R., Sokona, Y. ve ark. (der.)] Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom ve New York, NY, USA.
- Ulusoy, A.D. (2019). *Yeni Türk İdare Hukuku*. Yetkin Yayınları: Ankara.
- UN, (2009). *Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the Relationship Between Climate Change and Human Rights*. https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G09/103/44/PDF/G0910344.pdf?OpenElement adresinden erişildi.
- UNEP, (2015). *Climate Change and Human Rights*. https://perma.cc/BF65-E7UP adresinden erişildi.

- UNEP, (2017). *The Status of Climate Change Litigation – A Global Review*. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20767/climate-change-litigation.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden erişildi.
- Watt-Cloutier, S. (2005). Petition *to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States*. http://blogs2.law.columbia.edu/climate-change-litigation/wp-content/uploads/sites/16/non-us-case-documents/2005/20051208_na_petition.pdf adresinden erişildi.
- Wilensky, M. (2015). Climate Change in the Courts: An Assessment of Non-U.S. Climate Litigation. *Duke Environmental Law & Policy Forum*, 26: 131-179.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı
Çevre Yönetimi Genel Müdürlüğü
Mustafa Kemal Mah. Eskişehir Devlet Yolu
(Dumlupınar Bulvarı) 9. Km No:278 Çankaya / Ankara
Tel: +90 (312) 410 10 00

Bu yayın Avrupa Birliğinin maddi desteği ile hazırlanmıştır. İçerik tamamıyla WEglobal Danışmanlık A.Ş.'nin liderliğindeki konsorsiyumun sorumluluğu altındadır ve Avrupa Birliğinin görüşlerini yansıtmak zorunda değildir.

iklimin.org

facebook.com/iklimin

twitter.com/iklimin

iklimIN Projesi

instagram.com/ikliminprojesi